

Heiki Raudla

KODANIKU RAAMAT

Hea lugeja,

Riigi siseelu ei ole tänapäeva demokraatia tingimustes võimalik korraldada ilma kodanike aktiivse osaluseta. Oleme juba kümme aastat Eestit üles ehitanud, kuid turvalise, õnneliku ja kõigile heaolu pakkuva riigini on meil veel pikk tee.

Jätkuv urbaniseerumine ja globaliseerumine seab meie ette uusi ülesandeid. Mida teha olukorras, kus kogukond laguneb, perekond kaotab oma traditsioonilisi väärtusi, oleme astumas uue, üle-Euroopalise liidu liikmeks?

Kodaniku raamatu näol on tegemist Eesti Vabariigis ja Siseministeeriumi esmakordse koostööga, millega soovisime anda ajaloolise ülevaate Eesti omariiklike institutsioonide kujunemisest, tutvustada meie riigi olemust ja selle toimimise reegleid ning avardada inimeste arusaamu kodanikuks olemisega kaasnevast. Kodanikustaatus ei tähenda ainult õigusi, see toob endaga kaasa ka mitmeid kohustusi ja vastutust.

Eesti riigi ees on uued ülesanded, mida üksnes ametnikud oma kabinetivaikuses lahendada ei saa. Kaasaegne demokraatlik ühiskond esitab meile üha kasvava kodanike osaluse nõude. Mida aktiivsem ja teadlikum on kodanik, seda rohkem suudab ta kogukonna ja kogu riigi asjade arutamisel kaasa rääkida.

Elanikkonna vastutuse suurenemine Eesti elu kujundamisel on täna väga oluline teema. Organiseerunud kodanikkonna kaasamisel on eelkõige tasakaalustav roll demokraatliku riigi kujundamisel ja riiklikult mõtleva ning riigile ustava ja usaldusväärse kodanikkonna kasvatamisel. Kodanike kaasamiseks on oluline Eesti ajaloolistest traditsioonidest tuleneva ja meile kultuuriliselt omase arusaama kujundamine.

Aktiivne inimene kui elujõulise kogukonna kõige olulisem lüli määrab meie ühiskonna tugevuse. Kodanikul peab olema võimalus oma riigi asjades kaasa rääkida ja omaenda tulevikku kavandada.

Meie riigil on kätte jõudnud aeg asuda pidama dialoogi demokraatia küsimustes hästi orienteeruva kodanikkonnaga. Meist igapäevast sõltub, millise riigi jätame tulevastele põlvedele.

Soovin teile meeldivat lugemist.

Lugupidamisega,
Ain Seppik
Siseminister
November 2002

Saateks

Eesti taasiseseisvumisest on möödas vaid 11 aastat. Selle aja jooksul on Eesti riik muutunud väga kiiresti ja muutunud on ka tema kodanikud. Muutused on olnud koguni nii kiired, et ikka ja jälle tuleb selgitada, mis on demokraatia, kuidas toimub Eestis valitsemine ja mis on kellegi ülesandeks.

Paraku ei mahu see kõik ühte õhukesse raamatusse, seepärast tuli teha valik nii eri valdkondade kui käsitluse põhjalikkuse osas. Otsustavaks sai see, mis tundus kirjutamise hetkel olulisem.

Seetõttu on demokraatiaküsimused (õigused ja kohustused, inimõigused, osalusdemokraatia), põhiseaduslikud institutsioonid, inimese suhtlemine riigi ja omavalitsustega ning kodanikuühendused leidnud mõnevõrra põhjalikumalt käsitlust kui ülejäänud. Kes aga soovib teada, kuidas lood Eesti riigiasutuste ja institutsioonidega just antud hetkel on, sel on alati võimalus külastada internetilehekülge www.riik.ee, kuid peab arvestama, et sealtki ei leia alati kõike vajalikku või et informatsioon on paar nädalat vana.

Iga teema algusesse on lisatud ka vähem või rohkem ajalugu, tutvustamaks tausta, miks me teeme üht või teist asja just niimoodi. Samuti on raamatus pühendatud üsna palju ruumi rahvusvahelistele organisatsioonidele. Sellegi põhjus on lihtne – Eesti pole enam ammu suure impeeriumi nurgake, vaid iseseisev riik, mis teeb järjest tihedamat koostööd paljude maailma riikidega ja rahvusvaheliste organisatsioonidega.

Et antud raamatu puhul on tegemist populaarse ning seetõttu lihtsustatud ülevaatega, siis sobib ta lugemiseks ja koolituseks nii õpilastele, õpetajatele, paljude kodanikuühenduste liikmetele või muidu huvilistele.

Loodan, et Kodaniku raamatu lugeja saab senisest parema ülevaate sellest, milline on Eesti riigi struktuur, kuidas riik toimib, millised on inimeste õigused ja kuidas neil on võimalik osaleda otsuste mõjutamisel nii riigi tasandil kui kohalikes omavalitsustes – et võiksime J. F. Kennedy moodi mõelda: „Ära küsi, mida sinu maa saab teha sinu heaks, küsi endalt, mida sina saada teha oma maa heaks.”

Iga peatüki lõpus on küll pigem meelelahutusena kui väga tõsiselt mõelduna toodud kuulsate meeste arvamusi eelpool käsitletud teema kohta. Nende seisukohad ei lange küll alati kokku raamatus kirjapanduga ega omavahelgi, aga üks seegi ole demokraatlik pluralism. Ja lisaks kõigele võime seeläbi poliitikale ning valitsemisele hoopis teise nurga alt vaadata.

Raamatu lisa annab lugejale ülevaate meie ajaloo põhisündmustest ja traditsioonidest. Kes sooviksid põhjalikumaid teadmisi, nende jaoks on abiks kasulikuks lugemiseks toodud raamatute loetelu. Loodan, et Kodaniku raamat annab seega omapoolse panuse demokraatliku riigi probleemide mõistmisele Eestis ning aitab sel viisil kaasa demokraatia arengule ja tugevnemisele meie riigis.

Sisukord

1. Demokraatia	7
1.1. Antiikaja demokraatia	
1.2. Demokraatia vormid ja areng	
1.3. Demokraatia põhimõtted ja tingimused	
1.4. Demokraatia tänapäeval	
1.5. Demokraatia ja riigivalitsemise erinevad võimalused minevikust tänapäevani	
1.6. Varia	
2. Valimised	16
2.1. Demokraatlike valimiste tunnused	
2.2. Parlamentide valimine	
2.3. Presidentide valimine	
2.4. Valimissüsteemid	
2.5. Riigikogu valimised	
2.6. Kohalike omavalitsuste volikogude valimised	
2.7. Valimiskampaania	
2.8. Mis võib juhtuda, kui ei tunta valimissüsteeme?	
2.9. Varia	
3. Kodanikuühiskond	25
3.1. Miks on vaja kodanikeühendusi?	
3.2. Survegrupid ja huvigrupid	
3.3. Kodanikuühendused, riik ja omavalitsused	
3.4. Varia	
4. Vabadus ja selle piirid ühiskonnas	29
4.1. Vabadus ja demokraatia	
4.2. Varia	
5. Inimõigused	32
5.1. Inimõigused ja rahvusvaheline koostöö	
5.2. Inimõigused ja Eesti	
5.3. Varia	
6. Ideoloogiad	35
6.1. Konservatiivne ideoloogia	
6.2. Liberaalne ideoloogia	
6.3. Sotsialistlik ideoloogia	
6.4. Marksistlik ideoloogia	
6.5. Revisionism ja sotsiaaldemokraatia	
6.6. Kristlik-demokraatlik ideoloogia	
6.7. Sündikalism ja bolševistlik ideoloogia	
6.8. Kommunistlik ideoloogia	
6.9. Parempoolsus ja vasakpoolsus	
6.10. Fašistlik ideoloogia	
6.11. Autoritaarsed ja totalitaarsed režiimid	
6.12. Erakonnad (parteid)	
6.13. Poliitilised voolud Eestis	

6.14. Eesti erakonnad tänapäeval

6.15. Varia

7. Riik ja omavalitsus **48**

7.1. Riigi areng ja vormid

7.2. Eesti riikluse kujunemine

7.3. Riigi kodanikud

7.4. Eesti kodakondsus

7.5. Rahvusriik

7.6. Riigi suveräänsus. Unitaarriik, föderatsioon ja konföderatsioon

7.7. Põhiseadus

7.8. Õigused, vabadused ja kohustused Eesti põhiseaduses

7.9. Õigusriik ja võimude lahusus

7.10. Riigikogu

7.11. Vabariigi president

7.12. Õiguskord ja õigussüsteemid

7.13. Eesti kohtusüsteem

7.14. Õiguskantsler

7.15. Riigikontroll

7.16. Prokuratuur, advokaadid ja notarid

7.17. Vabariigi valitsus

7.18. Piirivalve

7.19. Politsei

7.20. Riigikaitse

7.21. Maavalitsus

7.22. Kohalik omavalitsus

7.23. Varia

8. Haridus **78**

8.1. Hariduse areng

8.2. Hariduse areng Eestis

8.3. Tänapäeva Eesti hariduskorraldus

8.5. Varia

9. Hoolekanne ja sotsiaalkindlustus **86**

9.1. Hoolekande ja sotsiaalkindlustuse areng Euroopas

9.2. Hoolekande varasem ajalugu Eestis

9.3. Hoolekanne ja sotsiaalkindlustus sõjajärgses Eestis Vabariigis

9.4. Hoolekanne ja sotsiaalkindlustus ENSVs

9.5. Hoolekanne ja sotsiaalkindlustus taasiseseisvunud Eestis

9.6. Tervishoiukorraldus Eestis

9.7. Tööpuudus ja selle vähendamine

9.8. Varia

10. Ametkond, bürokraatia ja demokraatia **95**

10.1. Bürokraatia kasulikkus

10.2. Bürokraatia ja poliitika

10.3. Bürokraatia Eestis

10.4. Ametnik ja eetika

10.5. Varia

11. Raha ja maksud	100
11.1. Raha ja inflatsioon	
11.2. Pangandus	
11.3. Maksud ja eelarve	
11.4. Varia	
12. Meedia	107
12.1. Trükiajakirjanduse areng	
12.2. Elektrooniline ajakirjandus	
12.3. Meedia ja ühiskond	
12.4. Avaldustele vastamine	
12.5. Täna otsustan mina	
12.6. Avaliku teabe seadus	
12.7. Varia	
13. Rahvusvaheline suhtlemine	113
13.1. Rahvusvahelise suhtlemise ajalugu	
13.2. Rahvusvahelised lepingud	
13.3. Välispoliitika juhtimine	
13.4. Rahvusvaheline tunnustamine	
13.5. Diplomaatilised esindused	
13.6. Rahvusvahelised organisatsioonid.	
13.7. Varia	
Kirjandus	127
Lisad	130

1. Demokraatia

Demokraatia tähendab rahvavalitsust. Mõiste tuleneb kreekakeelsetest sõnadest *demos* (rahvas) ja *kratos* (võim) ning pärineb Antiik-Kreekast. Järgnevalt vaatlemegi demokraatia varasemaid vorme.

1.1. Antiikaja demokraatia

Ateena linna ümber koondunud riigikest valitsesid nagu teisigi tolle aja linnriike kuningad. VII saj eKr asendus kuningavõim tolle aja linnriikides hõimuaristokraatia valitsusega. Ülikud valisid igal aastal endi seast riiki juhtima 9 arhonti. Väiketalunikud jt rahvakihid polnud rahul, sest satuti järjest suuremasse sõltuvusse aristokraatidest – suurmaaomanikest. Eriti pahandas rahvast inimeste sagedane võlaorjusse sattumine.

Aastal 594 eKr valiti riiki reformima arhont Solon. Solon pani aluse *timokraatiale* (kr *timema* – varandus, *kratos* – võim). Kui seni kehtisid sünnipäraseadused eesõigused võimule, siis nüüd sai määravaks rikkus. Varanduse suuruse järgi jagati kodanikud nelja liiki. Mida jõukam liik, seda suuremad olid kohustused riigi ees ja õigused riigi juhtimisel. Solon asutas *heliaia* (valitud vandemeeste kohus) ja *bulee* (kõrgeim riigivõimu organ). Seega sai võimude lahusus alguse juba demokraatia hällis. Soloni Ateena põhines veel sugukondadel ehk füülidel. Pinged aga säilisid.

Aastal 560 eKr kehtestas Peisistratos lihtrahvale toetudes diktatuuri, mida kreeklased kutsusid türanniaks. 510. a eKr see diktatuur kukutati. Järgnevatel aastatel (alates 508. a eKr) panid Kleisthenes ja Perikles aluse demokraatlikule korrale ning keskele kohale nihkus *ekleesia* (rahvakoosolek), kus langetati tähtsamaid otsuseid, kehtestati seadusi, valiti kõrgemaid ametiisikuid ja väejuhte. Tavaliselt kogunes Ateenas 5000–6000 osalejat. Koosoleku juhte ei valitud, vaid määrati liisuvõtmise teel.

Kleisthenes säilitas küll *füüli* (hõim) nime, ent muutis selle sugukondlikust territoriaalseks. Ateena (s.t Ateena linn ja Atika poolsaar) hakkas koosnema 10 füülist, need omakorda *deemostest* (omavalitsuslik kogukond). Sugukondliku elukorralduse asendamine territoriaalsega oli revolutsiooniline samm. Riigielu seisukohalt polnud enam tähtis, kes on kelle sugulane, vaid kes on kelle naaber.

Koosolekute otsuste täitmist kontrollis viiesajanõukogu, kuhu 10 territoriaalset ringkonda saatis igaüks 50 liiget. Õigust mõistis 501-liikmeline vandekohus, mille hulgast valiti liisuga konkreetseid küsimusi arutavad kohtunikud. Võimet *polise* asjadega ehk poliitikaga kasvõi mõttes kaasa käia peeti normaalse kodaniku tunnuseks.

Kellel see tunnus puudus, oli võhik (kr *idiotes*). Nii rahvakoosolekust kui rahvakohtust said osa võtta vaid täiskasvanud vabad meessoost kodanikud (10–25% elanikest), kelle peamiseks võitlusvahenditeks tollases avalikus elus olid mõjukas esinemine ja kõnekunsti valdamine.

Selline demokraatia pidas vastu ligi 200 aastat, s.o kuni Makedoonia kuningate ülemvõimu alguseni (330 eKr). II sajandil eKr sai Kreekast Rooma riigi osa. Roomas oli rahvakoosoleku tähtsus väiksem kui Ateenas. Siiski oli seal enamik *magistraate* (ametnik, võimukandja) – konsulid, tribuunid, kvestorid jne – valitud. Et need olid aga palgata ametikohad, said neid pidada vaid jõukad isikud. Rooma riigi elu tegelik suunaja oli *Senat* – magistraatidest koosnev riiginõukogu, milles oli 300–900 liiget. Senat arutas läbi kõik rahvakoosolekule esitatavad eelnõud, kontrollis ametiisikute tegevust, kehtestas makse, otsustas sõja, rahu ning muude välissuhete üle.

Senaatori ametikoht oli tavaliselt eluaegne, vabanenud senaatorikohad täideti nendega, kes olid end kõrgetel magistraadikohtadel heast küljest näidanud. Demokraatlikuks elemendiks oli Roomas see, et magistraadikohtadele pääses rahvakoosoleku valiku alusel.

Nagu Kreeka poliitikagi, toetus ka Rooma vabariigiaegne poliitika mitte mõnele ülimalle tarkuseallikale, vaid ühiskonnas toimuvate huvide ja seisukohtade sõltumatule konkurentsile.

Nii toimus see Rooma vabariigi sattumiseni sügavasse kriisi II–I sajandil eKr. Väljapääs leiti keisririigis, aga sellel oli demokraatiaga antiikaegses tähenduses juba vähe ühist.

1.2. Demokraatia vormid ja areng

Otsene ja esindusdemokraatia

Antiikaja linnriikides tunti ainult otsest ehk vahetut demokraatiat. Selle erivormiks oli riikluseelsetel perioodil hõimudemokraatia, mis seisnes selles, et kõik vabad relvakandmisvõimelised mehed võisid koguneda rahvakoosolekule (soome-ugri *käräjäd*, germaani *ting*, slaavi *veetše*). Hiljem arvati, et demokraatia on võimalik vaid kääbusriikides.

Demokraatia idee taaselustus alles XVIII sajandi valgustusfilosoofias, kuid antiikaegse otsese demokraatia asemel tuldi siis välja esindusdemokraatia põhimõtetega. Nende kohaselt pole kõigil kodanikel vaja seaduste tegemisel ja riigiasjade otsustamisel isiklikult osaleda, piisab esindajate valimisest üleriigilisse esinduskokku. Selline seisukoht viis poleemikani, kuidas on rahva esindajad seotud oma valijatega. Tekkis kaks teooriat.

Volitatud delegaadi teooria

Selle järgi on saadik vaid teda valinud isikute hääletoru, kellele antakse kaasa kohustuslikud juhtnõõrid ja keda võidakse rahulolematuse korral alati tagasi kutsuda. Praktikas pole see süsteem aga läbi läinud, sest pole õnnestunud rakendada saadikute tagasikutsumise põhimõtet. (Näiteks kui Inglise parlamendi alamkoja saadikud veel XVII sajandi lõpul kuninga kutsel parlamendi kokkusaamisele läksid, pidid nad oma valijate poolt volikirjad kaasa võtma, muidu puudus neil õiguslik alus parlamendi töös osaleda.)

Diskreetse esindaja teooria

Selle järgi on saadikud rahva täievolilised esindajad, kes kuni järgmiste valimisteni tegutsevad oma parema äratundmise kohaselt. Rahvasaadikuid ei saa tagasi kutsuda ei valijad ega neid ülesseadnud erakond. Riigiõiguses tähendab see, et saadik pole seotud mandaadiga.

Demokraatia edasine kujunemine

Ka keskajal oli kombeks, et valitseja pidas tähtsamate otsuste langetamisel nõu oma kõrgeadlikest koosneva ülikute nõukoguga või kutsus kokku mõjukamate rahvagruppide esindajate kogu. Neist saidki alguse tänapäevased omavalitsused ja parlamendid. Näiteks tänapäevane linnaomavalitsus pärineb keskaegsete gildide autonoomsest seisundist, Eesti vallad said aga alguse ühe mõisa talupoegade omavalitsuslikest kogukondadest.

Seisuste esindusest on näiteks välja kasvanud Briti parlament (selle alamkoda oli kunagi rüütlike, vabatalupoegade ja linnade esindus, ülemkoda koosneb aga tänaseni kõrgeadlist ja piiskoppidest). Seisustekogud olid aga siiski teatud elanikegruppide, mitte kogu rahva esindus.

Demokraatia on oma kujunemises läbinud pika tee. Kuigi keskaeg andis demokraatia arengule vähe, sündis õigusriigi idee ühe legendi järgi just sel ajal. Ludvig I Vaga, Frangi kuningas ja Rooma keiser, öelnud kord oma ihuarstile, et riiki juhtida on väga raske ja väsitav. Arst olevat talle vastanud, et tema ei teeks kuningana mitte midagi. Kuninga imestus olnud suur, kuid ihuarst seletanud, et tema annaks riigi juhtimise õiguse seadusele. „*Non rex est lex, sed lex est rex*” (mitte kuningas pole seadus, vaid seadus on kuningas), väitnud ta.

Konstitutsioonilise valitsemise arengus oli oluliseks tähiseks *Magna Charta Libertatum* (Suur vabaduste kiri), millele 15. juunil 1215. aastal kirjutasid Runnymede väljal alla kuningas John ja Inglise parunid. Selles dokumendis olid 63 paragrahvis kirjas õigused, millest said kasu peamiselt maaomanikest aadel ja kirik.

Näitena võib tuua § 29: „Mitte ühtegi vaba inimest ei tohi kinni võtta ega vangistada, varandusest ilma jätta, seaduse alt välja arvata, maalt välja ajada ega mõnel muul viisil viletsusse saata, ja meie ei lähe tema peale ega saada tema vastu sõjariistu muidu, kui tema vääriliste peeride kohtu otsuse ja maa seaduste järele. Kohut ja õiglust ei või keelata, viivitada ega meelega läbi ära osta.”

Hiljem hakkas hulk *Magna Charta Libertatum*i sätteid kehtima kogu Inglismaa elanike kohta. Muuhulgas oli kirjas ka säte, et kõigis olulistes küsimustes, k.a maksude suurendamine, peab kuningas parunitega nõu pidama. See sai hiljem aluseks seisukohale, et ühtki seadust ei tohi vastu võtta ega ühtki maksu tõsta ilma kogu rahvast esindava kogu nõusolekuta. *Magna Charta* feodaalõiguste ülekasvamise üldkehtivateks põhiseaduslikeks õigusteks kestis siiski sajandeid.

1628. aastal esitas Inglise parlament kuningas Charles I-le Õiguste palumise kirja (*Petition of Right*), kus paluti, et kuningas ei koguks makse ilma parlamendi heakskiiduta, et kedagi ei vangistataks ilma põhjendatud kohtuotsuseta jne.

1679. aastal arendas Inglise parlament asja edasi ja võttis omavoliliste vangistamiste vältimiseks vastu seaduse *Habeas Corpus Act*, mis keelas Inglise kodanikku kohtuotsuseta vangistada ja vangis pidada ning määras kindlaks kohtumenetluse ja seaduse sätteid rikkunud ametnike vastutuse.

Kuigi Inglise parlament kutsuti esimest korda kokku juba 1265. aastal, õnnestus alles 1688. aasta revolutsiooniga Inglismaal kehtestada püsiv konstitutsiooniline monarhia, kus parlament on riigi seadusandlikuks koguks. Selleks, et muuta parlament ise aga tõeliseks esinduslikuks demokraatlikuks organiks, kulus aga veel üle saja aasta.

XVIII sajandi konstitutsioonilise demokraatia teoreetilisteks alusepanijateks olid inglise ühiskonnafilosoof John Locke ning prantsuse õigusteadlane ja poliitikategelane Charles de Montesquieu. 1690. aastal avaldas Locke oma teose „Teine traktaat valitsemisest”, kus ta väitis, et igasugune seaduslik väärtus toetub „valitsetavate nõusolekule”. See Locke'i tees loomulikust õigusest kummutas senise

väite, et riigivõim on jumala poolt ette määratud. Locke'i arvates samastub loomulik õigus jumaliku õigusega ning tagab kõigile inimestele põhiõigused, ka õiguse elule, kindlale vabadusele ja oma töö viljale.

Nende õiguste kindlustamiseks sõlmivad inimesed oma valitsejatega ühiskondliku lepingu. Kodanik kohustub seadustele alluma, valitsusel aga on õigus luua seadusi ning kaitsta ühiskonda vägivalla eest. Locke'i loomuliku õiguse teooria mõjutas tervet Euroopa ja Uue Maailma valgustusfilosoofide põlvkonda.

Locke'i tähtsaim järglane oli ilmselt Charles de Montesquieu, kes oma 1748. aastal avaldatud teoses „Seaduste vaimust” tõstis esile täidesaatva, seadusandliku ja kohtuvõimu lahusust ning tasakaalu kui üksikisiku vabaduse tagatise. Et saada ettekujutust raamatus sisalduvaist põhimõtetest, toome alljärgnevalt sellest ühe katkendi.

„Kui ühes ja samas isikus või ühes ja samas valitsuskogus on seadusandlik võim ühendatud täidesaatva võimuga, siis on vabadusel lõpp; on ju karta, et see monarh või see senat võiks teha türanlike seadusi, et neid siis türanlikult täide viia. Vabadusel on lõpp ka siis, kui kohtuvõim ei ole lahutatud seadusandlikust ega täidesaatvast võimust. Kui see oleks ühendatud seadusandliku võimuga, siis voli kodanike elu ja vabaduse üle oleks meelevaldne: kohtunik oleks ühtaegu seaduste tegija. Kui see oleks ühendatud täidesaatva võimuga, siis saaks kohtunik võtta enda kätte rõhuja väe ja võimsuse. Kõik oleks otsas, kui üksainus inimene või üksainus ülemate või aadlimeeste või lihtrahva kogu kasutaks kolme võimu: seaduste tegemise võimu, avalike otsuste täideviimise võimu ning kohtumõistmise võimu kuritegude või eraisikute tülküsimuste asjus.”

1.3. Demokraatia põhimõtted ja tingimused

Põhimõtted

- Kõrgema võimu kandja ja allikas on rahvas.
- Rahvas teostab oma võimu kaudselt oma esindajate valimise teel.
- Võimulolev valitsus tugineb valijate enamusele.
- Rahvaesindajad pole seotud konkreetsete valijatega, vaid nad tegutsevad oma ametialal iseseisvalt.
- Demokraatia tähendab huvide, seisukohtade ja vaadete paljusust.
- Vähemusse jäänul on õigus oma seisukohtadele kindlaks jääda.
- Erinevate jõudude, huvide ja seisukohtade vaba konkurentsi ning vähemuse kaitseks peavad kõigile kodanikele olema tagatud demokraatlikud vabadused (informatsiooni-, ajakirjandus-, koosolekute-, ühingu-, ettevõtlusvabadus jne).
- Demokraatlike vabaduste ja üldiste inimõiguste kaitseks peab olema olema sõltumatu kohtuvõim.

Eeltingimused

- Üldine kirjaoskus.
- Ajakirjanduse (jt massiteabevahendite) laialdane levik.
- Kodanikuühiskonna kujunemine, s.o laiade inimhulkade koondumine mitmesugustesse ühendustesse (ka erakondadesse) ja nende mõju altpoolt üles. Kodanikuühiskonna ehk tsiviilühiskonna (lad *cives* – kodanik) vastandiks on totalitaarne ühiskond, kus igasugune omaalgatuslik koondumine on keelatud ja takistatud. Lubatud on ainupartei ja poolkohustuslikud massiorganisatsioonid.
- Tänapäevaste omavalitsuste kujunemine.
- Laiad inimhulgad peavad omandama avaliku elu kogemusi. Et riigivõim oleks erinevate huvide ja arvamuste suhtes erapooletu, selleks peavad olema täidetud järgmised tingimused:
 - Vaba ajakirjandus ei tohi koonduda ühe jõu kätte.
 - Võitlus monopolidega ka mis tahes majandusharus.

- Ühingute ja ühenduste avalikustamine ning nende kohta alalise kontrolli sisseseadmine (näit erakonna seadus).
- Lobitöö kontroll.
- Ametnikkonna sõltumatus ja asjatundlikkus.

Püsimine

- Riigis tegutsevad poliitilised jõud ei tohi olla lepitamatus vastuolus ja risti vastupidiste eesmärkidega.
- Enesekaitsevõime.
- Fair play* (ingl aus mäng).
- Riigi üldise välispoliitilise kursi suhtes peab parlamendi enamus saavutama parlamendis teiste poliitiliste jõududega teatud kompromissi.

1.4. Demokraatia tänapäeval

Mõisteid „vabadus” ja „demokraatia” kasutatakse sageli sünonüümidena, kuid see ei ole õige. Demokraatia on ühiskondlikult korraldatud vabadus. Seepärast saabki eristada kolme nurgakivi, ilma milleta ei saa ükski ühiskond end demokraatlikuks pidada: põhiseaduslik valitsus, inimõiguste tagamine ja võrdsus seaduse ees.

Tänapäeval on demokraatia kõige levinum vorm esindusdemokraatia, mille puhul võib rahvas oma esindajaid valida väga erineval viisil, kuid sellest sõltumata peavad valitud tegutsema rahva nimel ja andma oma tegevusest rahvale aru.

Kõik demokraatlikud riigid on süsteemid, milles kodanikud teevad poliitilisi otsuseid, tuginedes enamuse võimule. Enamuse võimuga peab kaasnema vähemuse õiguste kaitsmine.

Demokraatlikus riigis on valitsus ainult üks osake paljude teiste asutuste, erakondade, seltside ja ühenduste kõrval (pluralism – vaadete paljusus ja võrdsus). Need organisatsioonid esindavad oma liikmete huve mitmel moel ja püüavad omakorda mõjutada poliitiliste otsuste vastuvõtmist.

Eelnevat kokku võttes võib öelda, et demokraatia tugisambad on järgmised:

- rahva suveräänsus;
- valitsemine valitsetavate nõusolekul;
- enamuse võim;
- vähemuse õigused;
- põhiliste inimõiguste tagamine;
- vabad ja ausad valimised;
- võrdsus seaduste ees;
- korraldane õigusemõistmine;
- põhiseadusega piiratud riigivõim;
- sotsiaalne, majanduslik ja poliitiline pluralism;
- sallivuse, pragmaatilise, koostöö ja kompromissivalmiduse väärtustamine.

Demokraatlikud väärtused levivad tänapäeval küll üha laiemalt, kuid ajalugu jälgides võib öelda, et demokraatlikke riike on olnud vähe ja need on püsinud lühikest aega. 1990. aastal avaldas uurimisorganisatsioon Freedom House (ingl “Vabaduse Maja”) ettekande, mis andis kõikidele riikidele hinnangu kahe olulisema demokraatiakriteeriumi, poliitiliste ja kodanikuvabaduste astme järgi, ning leidis, et maailma iseseisvatest riikidest olid täiesti vabad vaid veidi üle kolmandiku. Järelikult on demokraatia õppimiseks ja arendamiseks veel küllaga võimalusi.

1.5. Demokraatia ja riigivalitsemise erinevad võimalused minevikust tänapäevani

Riigikordade ja valitsemisvormide liigitamiseks töötasid Aristoteles, Polybios ja Marcus Tullius Cicero välja järgmise skeemi, mis on rakendatav tänapäevalgi.

Kes valitseb	Õige vorm	Väärastunud vorm
Üks isik	Monarhia ehk ainuvalitsus	Türannia ehk despootia ehk hirmuvalitsus
		Oligarhia ehk paremate valitsus ehk väheste valitsus ehk kildkonna valitsus
Osa rahvast	Aristokraatia ehk ülikute valitsus	Ohlokraatia ehk jõuguvalitsus
Rahva enamus	Demokraatia ehk rahvavalitsus	

Monarhia puhul seisab riigi eesotsas eluaegse e päriliku võimuga, harvemini ka valitud juht (vürst, šahh, sultan, kuningas vms). Võimude lahususeta on ta nii riigi valitseja, sõjaväe juht kui ka kõrgem kohtumõistja. Monarhi tahe on seaduseks. Tänapäeval on piiramatult ainuvalitsus säilinud mitmel araabia maal (Saudi Araabia, Kuveit, Brunei jt). Monarhia erivormiks on teokraatia (jumalavalitsus), mille korral vaimulik ja ilmalik võim on lahutamata ning usujuht on ühtlasi riigijuht (Tiibet XVII sajandist kuni 1959. aastani, Vatikan).

Tänapäeva arenenud riikides, mille eesotsas seisab päriliku võimuga riigipea, on monarhi võim taandunud sümboolseks esindusrolliks (Rootsi, Norra, Ühendatud Kuningriik jt). Samas on vähearenenud maid, kus riigipeaks on valitud president, kel on peaaegu piiramatult võimutäius (näit autokraatia Põhja-Koreas).

Türanniasse ehk hirmuvalitsusse (idamaade puhul despootiasse) kaldub ainuvalitsus siis, kui ta jalgealune kõikuma lööb või kui on tegemist vägivaldsel teel võimu haaranud valitsejaga. Tänapäeval kasutatakse nende mõistete asemel enamasti mõistet diktatuur (levinud tänapäeval peamiselt Aafrikas ja Ladina-Ameerikas). Diktatuur tuleb võimule pärast veriseid ja suuri segadusi kaasatunud revolutsioone.

Aristokraatia tähendab kreeka keeles paremate valitsust. Kunagistes vanaaja riikides oli tegemist hõimuaristokraatiaga, s.o ülikutega, kes eristusid oma hõimuliikmetest vapruste ja avara silmaringi poolest (Sparta). Hiljem muutus see võimu omavähemus kinniseks seltskonnaks, kuhu kuuluti enamasti sünnipära alusel. Sotsialistlikes riikides oli „aristokraatiaks” kommunistlik nomenklatuur, kuhu pääses parteiorganite valiku alusel. Eelneva tabeli järgi asusid kommunistlikud riigid türannia ja oligarhia vahel.

Demokraatia väärastunud vorm on ohlokraatia ehk anarhia. Sellega on tegemist juhul, kui rahvamassid hakkavad vägivaldselt seaduslikkust ja korda kaotama (Venemaa pärast 1917. aasta veebruarirevolutsiooni).

Tänapäeva demokraatlikele riikidele on omane võimude lahusus ehk riigivõimu kolmikjaotus. Rahva valitud esinduskogu (parlament, riigikogu) tegeleb seadusandlusega, täidesaatev võim kuulub valitsusele (või riigipeale), õigusemõistmisega tegeleb seadusandlikule ja täitevvõimule mittealluv kohtuvõim. Kõige täpsemini peetakse võimude lahususest kinni presidentaalsetes vabariikides. Presidentaalses vabariigis valib rahvas nii seadusandliku võimuorgani kui ka täitevvõimu juhiks oleva presidendi, kel on ministrite ametissevõtmisel vabad käed. Valitsus viib ellu presidendi poliitilist kurssi. Presidendi ja tema valitsuse ülesandeks on seaduste täitmine. Et mõlemat võimu tasakaalustada, on presidendile antud vetoõigus (õigus lükata vastuvõetud seadusi tagasi). Veto võib olla absoluutne, edasilükkav, kvalifitseeritud enamusega ületatav või lihtveto. Presidentaalsriigi nõrkus on seadusandliku ja täidesaateva võimu vastuolu võimalus, sest parlamendi enamus ja president võivad sattuda erinevate poliitiliste jõudude kätte.

Parlamentarismi põhitunnuseks on valitsuse moodustamine parlamendi (või selle alamkoja), mitte riigipea soovide alusel. Et aga parlamendi enamus ja valitsus on samade poliitiliste jõudude käes, kaob parlamentaarriikides range vahe seadusandliku ja täitevvõimu vahel. Parlamentaarse riigi riigipea (president või kuningas) täidab esindusrolli ning etendab erakondadevahelise vahekohtuniku osa. Nõrgaks küljeks võib aga saada võimalus, et ükski erakond ei saavuta selget parlamendienamust. Sellised paljuparteilised koalitsioonivalitsused alandavad valitsuse töövõimet ja võivad põhjustada valitsuskriise.

Tänapäeval esineb ka riike, kus pole tegemist ei puhta parlamentarismi ega ka puhta presidentalismiga, vaid segasüsteemiga (Prantsusmaa, Soome). Šveitsi süsteem ei sarnane neist ühegi. Kui parlamendi koosseis on nii kirev, et selget enamuskvaliteeti kokku ei saada, siis võidakse ametisse panna vähemusvalitsus. Kui koalitsioonivalitsust ei õnnestu kokku panna ja uute valimiseni on jäänud vähe aega, siis seatakse mõnikord ametisse ka nn ametnikevalitsus.

Parlamentarismi juures on olulised ka erakondade arv ja suurus riigis. Sellest tulenevad erinevused on nii olulised, et ka parlamentaarriike võib seetõttu jagada kahte põhiliiki: enamusedemokraatiaks ja leppedemokraatiaks. Esimesel juhul on ühel poliitilisel jõul selge enamus ning ka opositsioon on siis tavaliselt võrdlemisi ühtne (Austria, Saksamaa, Ühendatud Kuningriik jne, sest neis on kaks suurt erakonda). Leppedemokraatiale on iseloomulik, et valitsuse moodustamine eeldab mitme jõu kokkulepet (Põhjamaad, Eesti jt).

1.6. *Varia*

Vaba mees ei süüdistata kedagi, kui ta läbi kukub.

J. Brodsky

Informatsioon on kõige demokraatlikum võimuallikas.

A. Toffler

Demokraatia on selline leiutus, mis tagab meile sellise valitsuse, millise oleme ära teeninud.

G. B. Shaw

Kadedus on demokraatia alus.

B. Russell

Demokraatia pole mitte enamuse võim, vaid vähemuste kaitse.

A. Camus

Demokraatia – see on hea. Ma väidan nii sellepärast, et teised süsteemid on veel hullemad.

J. Nehru

Enamus ootab demokraatialt imesid, kuid juba see, et ta olemas on, on ime.

W. Wincell

Demokraatia pole mitte hääletamine, vaid häälte lugemine.

T. Stoppard

Halvad seadused on türannia halvim vorm.

E. Burke

Maailm on tüdinud riigimeestest, keda demokraatia on degradeerinud poliitikuteks.

B. Disraeli

Kõik inimesed võiksid olla türannid, kui nad seda saaksid.

D. Defoe

Avalik arvamus on tugevam kui seadusandlus ja peaaegu niisama tugev kui kümme käsku.

C. Dudley

Korrumpeerunud ametnikkond on palju hädaohtlikum kui mingi lobisev parlament.

O. von Bismarck

Poliitika on peaaegu niisama erutav kui sõda. Ja täpselt sama ohtlik. Sõjas võidakse sind tappa üks kord, kuid poliitikas palju kordi.

W. Churchill

Kui kogemus meile üldse midagi õpetab, siis seda, et demokraatia tingimustes on hea poliitik sama ebatõenäoline nagu aus murdvaraski.

H. L. Mencken

Ameeriklased on niivõrd armunud võrdsusesse, et nad oleksid pigem võrdsed orjuses kui ebavõrdsed vabaduses.

A. de Tocquevill

Kui teil on õigus kaevata, kuid pole seda teha millegi üle, siis tähendab, et elate demokraatlikus riigis.

R. J. Woodhouse

Demokraatia juhib halvasti, kuid vähe.

A. France

Monarhia on kaubalaev, mis seilab hästi, ent sõidab vahel karile ja vajub põhja. Vabariik on parv, mis ei upu kunagi, ent su jalad on kogu aeg vee sees.

F. Amos

Kuningas peab meeles pidama kolme asja: et ta juhib inimesi, et ta peab neid juhtima vastavalt seadustele, ja et ta ei juhi neid igavesti.

Tundmatu

Demokraatia on režiim, mil võib rääkida kõike, mida mõtled, isegi siis, kui sa midagi ei mõtle.

L. Peter

Demokraatia on rahva lollitamine rahva abil ja rahva hüvanguks.

O. Wilde

Autokraatia puhul saab oma tahtmise üks, aristokraatia puhul väike grupp, demokraatia puhul jäävad kõik ilma.

Tundmatu

Demokraatia muutub riikukkedele valitsuseks, keda toimetajad veidi vaos hoiavad.

R. W. Emerson

Demokraatia on selline leiutis, mis tagab meile sellise valitsuse, mille me oleme ära teeninud.

G. B. Shaw

2. Valimised

Vabad valimised on demokraatlikul rahvaesindusel põhineva valitsusvormi alus, sest demokraatlikus riigis tulenevad valitsuse volitused üksnes rahva nõusolekust. Tänapäeval korraldatakse valimisi kõigis demokraatlikes riikides, kuid mitte kõiki valimisi ei saa demokraatlikuks pidada (näiteks endises NSV Liidus olid sellised valimised).

2.1. Demokraatlike valimiste tunnused

Võrdõiguslikkus

Kõikidele kandidaatidele peab olema tagatud sõna-, koosolekute ja liikumisvabadus.

Perioodilisus

Igal valitud ametiisikul tuleb leppida ohuga, et nad võidakse ametist maha hääletada. Ainsaks erandiks on kohtunikud, nende erapooletuse tagamiseks määratakse neid ametisse tavaliselt kogu eluks ning neid võib tagandada vaid tõsise seaduserikkumise tõttu.

Massilisus

Kodaniku ja valija määratlus peab olema nii lai, et see hõlmaks suuremat osa täiskasvanud elanikest. See pole demokraatia ajaloo vältel mitte kogu aeg nii olnud. Näiteks USAs oli 1787. aasta konstitutsiooni järgi valimisõigus ainult valgetel varaomanikest meestel. Varanduslik tsensus kadus XIX sajandi algul, naised said valimisõiguse riigi esindusorganisse valimisel alles XX sajandil või veidi varem (Uus-Meremaal 1893. aastal, Soomes 1906. aastal, Norras 1907. aastal, Eestis 1920. aastal) Siiski esineb ka tänapäeval mitmeid piiranguid:

- vanus;
- paiksus;
- teovõimelisus;
- keeleoskus;
- mõnel maal ka kirjaoskus jne.

Eestis ei saa valimistel osaleda ka need, kes on kohtu poolt süüdi mõistetud ja kannavad karistust kinnipidamiskohtades. Samas ei ole demokraatlikes riikides ega ka Eestis seatud valimiste toimumise tingimuseks osavõtu protsenti.

Selgepiirilisus

Rahva valitud esindajad hoiavad võimuohje, kuid peavad ka ise alluma seadustele.

Demokraatlikud valimised ei seisne vaid kandidaatide seast valiku tegemises. Valijatelt võidakse paluda poliitika asjus arvamust avaldada rahvaküsitlusel ja -hääletusel.

Ühetaolisus

Ühetaolisus tähendab seda, et igal valijal on üks hääl ning nendel häältel on võrdne kaal. Teatud piirangud tulenevad proportsionaalse valimissüsteemi mõnest iseärasusest. Näiteks Eestis kehtiva 5% valimiskünnise puhul ei pääse kompensatsioonimandaatide jaotamisel riigikogusse erakond, kes kogub alla 5% valijate antud häältest.

Sellise erakonna liikmetel on võimalik saada Riigikokku vaid siis, kui kogutakse kas isikumandaat või ringkonnamandaat. Ülejäänud hääled aga lähevad „kaduma”.

Otsesus

Valija annab tavaliselt oma hääle otseselt kas saadikukandidaatidele või kandidaatide nimekirjale. (Viimast valimisviisi kasutatakse enamasti siiski kahekojalise parlamendi puhul selle ülemkoja valimisel). Otsesed valimised tähendavad seda, et valimistulemused peavad selguma otse rahva poolt antud hääletuse tulemusena. On vaid üks erand otsese valimise põhimõttest – asendusliikme asumine riigikogusse.

Salajasus

Keegi ei tohi teada saada, kelle (või mille) poolt valija hääletas.

Veel kasutatakse valimistel eeltingimustena kautsjoni või teatud hulga toetusallkirjade kogumist. Kui valimised on möödas, lepivad kaotajad valijate otsusega. Kui võimalolnud partei kaotab, annab ta võimu rahulikult üle. Ükskõik, kes ka ei võidaks, lepitakse poolte vahel kokku teha ühiskonna üldprobleemide lahendamisel koostööd. Poliitikas ei tarvitse konkurendid üksteisele meeldida, kuid nad peavad üksteist taluma ja endale teadvustama, et neil kõigil on täita vajalik ja tähtis osa.

2.2. *Parlamentide valimine*

Parlamendid võivad olla ühe- või kahekojalised (nn ülemkoda ja alamkoda). Liitriikides esindavad ülemkoja liikmed osariike, liidumaid või maakondi ning seetõttu on nad ülemkojas võrdselt esindatud (näiteks USAs on Senatis kaks senaatorit igast osariigist). Ka ühtsetes riikides on kahekojalisi parlamente, kuid seal põhjendatakse seda järgmiselt:

- ülemkoja koosseis on väiksem kui alamkojal;
- paljudes riikides valitakse ülemkoda kauemaks kui alamkoda, mõnikord suurendatakse seda poole või kolmandiku kaupa vahevalimistel (Prantsusmaa jne);
- ülemkoja liikmetele on kehtestatud mitmeid tsensusi, nende hulgas ka vanusetsensus (Belgias 40 jne).

Suurem osa ülemkodadest valitakse kaudsel teel (kas omavalitsuste poolt nagu Hollandis või omavalitsusi esindavate valijameeste poolt nagu Prantsusmaal). Kui ka ülemkoda valitakse otsesel valimisel, siis on alamkoja valimisviisi teistsugune (võib olla isikuvalimine, aga ka valimine nimekirjade alusel proportsionaalsuse põhimõttel). Parlamentaarsetes riikides sõltuvad valitsuse koosseis ja eelarveasjad ainult alamkojast, ülemkoda on passiivne ja osaleb vaid seadusandluse alal. Presidentaalsetes riikides kodadevahelisi erinevusi pole, ülemkoja nimetuseks on senat.

2.3. *Presidentide valimine*

Ligi pooltes parlamentaariikides valitakse president kaudselt (näit Läti, Ungari, Kreeka, Eesti jt). Kõige levinum on riigipea valimine parlamendi poolt. Otsevalimist eelistavad enamasti need maad, kus riigipeal on suur võimuulatus ja võimalus mõjutada valitsuse tööd. Peaaegu kõigis presidentaariikides valitakse riigipea üldistel otsestel valimistel (näit USAs valib presidendi siiski valijameeste kogu).

Eestis kehtib presidendi valimistel omapärane kaudne valimine. President valitakse riigikogus 2/3 häälteenamusega. Kui riigikogu sellega kahe päeva jooksul hakkama ei saa, kutsub riigikogu enamus ühe kuu jooksul kokku valimiskogu, mis koosneb riigikogu liikmetest ning kõikide valla- ja linnavolikogude esindajatest.

2.4. *Valimissüsteemid*

Kodanikelt ei saa poliitikas osalemist nõuda, neil on täielik õigus väljendada oma rahulolematust sellest eemalejäämisega. Samas on kodanike aktiivsus riigile vajalik. Ilma selleta hakkab demokraatia närbuma, sest riigiametnikke valib üha ahenev valijate ring.

Valimissüsteeme on mitmeid, kuid laias laastus võib neid jagada kahte suurde gruppi (leppida tuleb ilmselt sellega, et mõlemal on oma eelised ja ideaalset varianti seetõttu pole olemas).

Valimissüsteem on sageli seotud kohalike poliitiliste olude ja traditsioonidega. Igal maal kalduetakse suuremas osas säilitama kord juba kehtestatud valimissüsteemi.

Hääletamiseks kinnitatakse valijad mingi kindla valimispiirkonna juurde, kus hääletanud vastavalt valijate nimekirjale topelthääletamise vältimiseks registreeritakse ja kus antud hääled hiljem ka üle loetakse. Piirkond võib omakorda olla jagatud valimisjaoskondadeks. Valimisringkonna all mõeldakse suuremat piirkonda, kus selgitatakse välja võitnud kandidaat (kandidaadid). Igale ringkonnale on määratud teatud saadikukohtade (mandaatide) arv.

Enamus- e majoritaarne valimine

Valituks osutub kandidaat, kes saab teistest rohkem hääli. Enamusvalimiste korral annavad poliitilises elus tooni kaks-kolm suuremat parteid, sest valimissüsteem sunnib ühesuguste eesmärkidega erakondi ühinema. Harilikult tagab see suurimale erakonnale parlamendis ka absoluutse häälteenamuse ja võimaldab moodustada stabiilse üheparteilise enamusvalitsuse. Tavaliselt kaasneb enamusvalimistega paiksustsensus ja sõjaväelaste hääletuskeeld (sellist süsteemi koos ühemandaadiliste valimisringkondadega kasutatakse Briti Rahvaste Ühenduse maades ja USAs).

Enamusvalimised võivad olla ka kahevoorulised. Kui esimeses voorus keegi absoluutset häälteenamust ei kogu, siis piisab teises voorus suhtelisest häälteenamusest. Kui valitakse ühte isikut 1-mandaadilisest ringkonnast, toimub teine voor tavaliselt kahe edukama kandidaadi vahel. Niisugust süsteemi kasutatakse Prantsuse Rahvuskogu ja presidendi valimistel (ka Leedu president ja pool Seimist valitakse sel viisil). Kui on tegemist mitmemandaadilise ringkonna ning kandidaatide nimekirjadega, siis saab kõige rohkem hääli kogunud nimekiri endale kõik selle ringkonna mandaadid.

Võrdelised ehk proportsionaalsed valimised

Proportsionaalset ehk võrdelist valimisviisi on võimalik kasutada ainult mitmemandaadilistes ringkondades. Sellise süsteemi puhul saavad nimekirjad mandaate enam-vähem võrdeliselt neile antud häälte arvuga. Kõige klassikaliseima võrdeliste valimiste süsteemi puhul hääletatakse kinniste nimekirjade kaupa. Nimekirjasisene järjekord pole muudetav, sisse saavad nimekirjas eespool olevad kandidaadid.

Valija teeb oma valiku nimekirjade programmide põhjal. Kinniste nimekirjade nõrk külg peitub selles, et suur osa valijaist ei suuda nii abstraktselt mõelda (aastatel 1919–1933 kehtis Eestis just selline valimisviis, tänapäeval kasutab seda Rootsi). „Puhast” proportsionaalsust pole rahvusvaheliselt välja kujunenud, oluline on olnud vaid proportsionaalsuse üldpõhimõtete rakendamine ning modifikatsioonid on lubatud. Eestis on selleks kandidaatide ringkondadesse jagamine, ringkonnamandaatide jagamine ja 5% künnise kehtestamine.

Enamusvalimistega võrreldes on võrdelistel valimistel üks märkimisväärne puudus: sel teel ei saavuta ükski erakond parlamendis absoluutset enamust ja võimule tulevad kas mitmeparteilised valitsuskoalitsioonid või vähemusvalitsused. Osaliselt aitab sellist killustatust vältida häältekünnise kehtestamine. (Eesti Riigikogu valimistel kehtib 5%, Läti Seimi valimistel 4% künnis. Kui nimekiri seda protsenti ei ületa, jääb ta parlamendist välja.)

Eestis võib kandidaat parlamenti pääseda ka seda reeglit rikkudes, kuid siis peab ta koguma isikumandaadi jagu hääli. Mitmes riigis (näit Saksamaal) valitakse pool parlamendi koosseisust parteinimekirjade kaupa võrdelisuse põhimõttel, teine pool aga ühemandaadilistest ringkondadest suhtelise enamuse põhimõttel.

Lähtudes valimissüsteemist ja sellest, kas tegemist on presidentaalse või parlamentaarse riigiga, saab demokraatlikke riike liigitada neljaks erinevaks põhitüübiks. Seda iseloomustab järgmine tabel.

Valimissüsteem	Presidentaalne süsteem	Parlamentaarne süsteem
Enamusvalimine	USA, Filipiinid	Austraalia, Suurbritannia, Kanada
Võrdeline valimine	Ladina-Ameerika	Lääne-Euroopa

2.5. Riigikogu valimised

Eesti Riigikogu 101 liiget valitakse võrdelise ehk proportsionaalse valimissüsteemi alusel. Igal valijal on üks hääl. Hääletamisõigus on igal Eesti kodanikul, kes on valimispäevaks saanud 18aastaseks ja keda kohus ei ole tunnistanud teovõimetuks. Valimised toimuvad iga nelja aasta järel märtsikuu esimesel pühapäeval. Kasutatakse osaliselt lahtiste nimekirjadega varianti. 1995. ja 1999. aastal oli Eesti jagatud 11 valimisringkonnaks (1992 – 12), igas 5–13 mandaati. Kandidaate võib üles seada nii erakondade kui ka üksikkandidaadidena (1992. aastal võisid nimekirju moodustada ka organisatsioonid ja ühendused, 1995. aastal olid lubatud erakondade liidud).

Kandidaadiks võib üles seada vähemalt 21aastase Eesti kodaniku, keda kohus ei ole tunnistanud teovõimetuks ning kes pole kohtu poolt süüdi mõistetud kuriteos ega kannu vanglakaristust.

Iga kandidaadi eest tasub ülesseadja rahatagatise ehk kautsjoni. Kautsjoni saavad tagasi need kandidaadid, kes osutusid valituks või said valimisringkonnas hääli vähemalt 1/2 lihtkvoodi ulatuses või kelle nimekiri pääses Riigikokku.

Kandidaatide nimekirjad tuleb ülesseadjal esitada kahel kujul:

- ringkondade kaupa,
- üleriigiliste koondnimekirjadena.

Kandidaatide järjestuse nimekirjas määrab ülesseadja (sõltuvalt erakonnast kas erakonna juhatus, volikogu või kongress). Valijale antakse valimisjaoskonnas isikut tõendava dokumendi esitamisel allkirja vastu hääletusedel. Valija annab oma hääle ühele selles ringkonnas ülesseatud kandidaadile, märkides selle kandidaadi numbrit oma valimisedelile.

Riigikokku pääsemiseks on kolm võimalust.

Isikumandaat

Isikumandaadi saab kandidaat, kes kogub lihtkvoodi jagu hääli. Lihtkvoot on valimisringkonnas antud hääle arvu ja mandaatide arvu jagatis. Näiteks kui mingis ringkonnas osaleb valimistel 44 000 valijat ja mandaate oli 11, siis läheb lihtkvoodi täiskogumiseks vaja vähemalt $44\,000 : 11 = 4000$ häält. Lihtkvoodi jagu hääli kogunud kandidaat saab Riigikokku ka siis, kui ta kandideerib üksikkandidaadina või kui tema nimekiri tervikuna häälekünnist ei ületa.

Ringkonnamandaat

Kõik hääled, mille mingi nimekirja kandidaadid ühes valimisringkonnas koguvad, liidetakse kokku. Nimekirjasisene järjekord tehakse valimistulemuste alusel ümber. Pingerida koostatakse selle järgi, kui palju hääli iga kandidaat isiklikult kogus. Näiteks mingi erakond saab mingis valimisringkonnas 3,5 lihtkvoodi jagu hääli ehk kolm mandaati. Lihtkvoot on hääle hulk, mille eest antakse nimekirjale üks saadiku mandaat. See tähendab, et nimekiri saab kolm kohta (Seda muidugi eeldusel, et erakond ületab üleriigiliselt 5% künnise ja et kandidaat kogub 5% hääli lihtkvoodist). Need kolm kohta saavad kandidaadid, kes kogusid kõige rohkem hääli.

Kompensatsioonimandaat

Mingi valimistel osalenud erakonna või erakondade liidu kvootide jäägid (antud näites jäi üle 0,5 kvoodi jagu hääli) kantakse üle vastavale üleriigilisele nimekirjale. Üleriigiliste nimekirjade sisene järjekord on muutmatu ega sõltu kandidaadi kogutud hääle arvust. Kompensatsioonimandaatide jagamisel ei osale loomulikult need kandidaadid, kes on juba saanud Riigikokku isiku- või ringkonnamandaadiga. Kompensatsioonimandaatide jagamine toimub üsna keerulisel teel, kasutades modifitseeritud d'Hondti jagajate meetodit jagajate jadadega $1^{0,9}, 2^{0,9}, 3^{0,9}, 4^{0,9} \dots$ ning arvutades välja võrdlusarvud igas nimekirjas kõigi isiku- või ringkonnamandaadiga mitterssesaanute jaoks. Valituks osutuvad suuremate võrdlusarvudega kandidaadid. Võrdlusarvu suurus sõltub sellest, kui palju erakond kogu riigis hääli kogus ning kandidaadi asukohast üleriigilises nimekirjas.

Kui mõni juba valituks osunud liige välja langeb (näit kinnitatakse valitsuse liikmeks), tuleb samast nimekirjast asemele järgmine kandidaat. Kui näiteks minister Riigikokku tagasi tuleb, arvatakse asendusliige riigikogu liikmete seast välja. Kui aga mõni riigikogu liige asub tööle näiteks linnapea või vallavanemana, siis tal tagasipöördumise õigust riigikokku ei ole.

2.6. Kohalike volikogude valimised

Kohalike volikogude valimised toimuvad Eestis iga kolme aasta järel oktoobrikuu kolmandal pühapäeval. Hääletamisõigus on Eesti kodanikul ja Euroopa Liidu kodanikul, kes on valimispäevaks saanud 18aastaseks ja kelle püsiv elukoht on vastavas vallas või linnas. Samuti on hääletamisõigus ka välismaalastel, kes elavad Eestis alalise elamisloa alusel ning kes on vastavas linnas või vallas elanud viimased viis aastat. Hääleõiguslik ei ole isik, kes on kohtu poolt tunnistatud teovõimetuks või on kohtu poolt süüdi mõistetud ja kannab karistust kinnipidamiskohas.

Kandideerimisõigus on igal hääleõiguslikul Eesti kodanikul ja Euroopa Liidu kodanikul, kelle püsiv elukoht (ta on kantud linna või valla elanike registrisse) on hiljemalt valimisaasta 1. augustil vastavas vallas või linnas. Volikogu liikmeks ei või kandideerida isik, kes on kohtu poolt süüdi mõistetud kuriteos ja kannab karistust kinnipidamiskohas.

Kohalike volikogude valimiste puhul tehakse valimiste tulemused kindlaks ringkonniti. Kandideerida võib üksikisikuna, erakonna või valimisliidu nimekirjas. Valituks osutub kandidaat, kellele antud häälte arv ületab lihtkvoodi või on sellega võrdne. Ülejäänud mandaadid jagatakse kompensatsioonimandaatide alusel.

Nimekirjades reastatakse kõik kandidaadid vastavalt saadud häältele. Ühes nimekirjas olevatele kandidaatidele antud hääled liidetakse. Valimisnimekirjas lihtkvoodi alusel jaotamata jäänud mandaadid jaotatakse nimekirja mandaatidena nende kandidaatide nimekirjade vahel, mille kandidaadid kogusid vastavas kohalikus omavalitsusüksuses kokku vähemalt 5% kehtivatest häältest. Mandaadid jaotatakse nimekirjade vahel samuti d'Hondti jagajate modifitseeritud meetodil. Valituks osutuvad nimekirjas enim hääli saanud kandidaadid. Üksikkandidaati käsitletakse ühest kandidaadist koosneva nimekirjana.

2.7. Valimiskampania

Enne valimisi püüavad tavaliselt kõik erakonnad, valimisliidud ja kandidaadid tegutseda nii, et saada valimistel võimalikult suur valijate toetus. Aktiivsete kampaniate pikkused on tavaliselt kaks-kolm kuud. Seejuures peab iga erakonna või valimisliidu valimiskampania keskenduma kahele põhiküsimusele:

1. Mida tahetakse saavutada ja mis eristab neid teistest?
2. Kuidas oma strateegiat mõjusalt ellu viia.

Tihti kujunevad kampaniad eelmiste koopiaks. Seda on raske vältida, kuid kindlasti tuleb püüda iga korda leida uusi võimalusi. Samas kujutab valimiskampania endast eritüüpi projekti, kus koostööd teevad väga paljud inimesed ja kus tavaliselt napib raha.

Valimiskampania kui projekti etapid:

1. Kampaniaplaani koostamine, keskse sõnumi sõnastamine, sihtgruppide määramine, hüüdlause sõnastamine jne;
2. Tegutsemisplaani formuleerimine;
3. Kõigi kampanias osalejate informeerimine;
4. Kampania läbiviimine.

Kampania kui projekti meeskond peab tegutsema tihedas koostöös kandidaatidega. (Eestis on paraku tihti nii, et kandidaadid osalevad ka ise aktiivselt kampania korraldamises, eriti on see nii kohalikel valimistel.) Meeskonda peaks kindlasti kuuluma eri vanuserühmade esindajaid ning nii mehi kui naisi. Kampania meeskonna loomist on mõistlik alustada kampania üldjuhi otsimisest. Kampania juhiks on soovitatav valida selline inimene, kes suudab äratada entusiasmi, oskab asju

korraldada ja kiiresti otsuseid langetada. Iga juht peab arvestama seda, et mida rohkem inimesi osaleb erakonna või valimisliidu valimiskampanias, seda kergem on valimisvõitu saavutada.

Valimiskampania paremaks korraldamiseks on vajalik töö jaotamine. Tavaliselt kasutatakse järgmist mudelit:

1. Poliitika töögrupp (poliitika analüüs, seisukohad kõnedeks jne).
2. Organisatsiooni töögrupp (trükiste koostamine, plakatite ülespanek, kirjade ja trükiste saatmine, ühenduse pidamine vabatahtlikega jne).
3. Avalike suhte töögrupp (vastutab meediaplaani elluviimise ja kampaniat puudutava reklaami eest).
4. Koordineeriv juhtkomisjon, kuhu kuuluvad kolme eelmise töögrupi esindajad. Selle komisjoni ülesandeks on valimiskampania juhtimine.
5. Valimisfondi töögrupp.

Peab alati meeles pidama, et valimised pole mitte kunagi lihtsad ning erinevatel valimistel on ka kampaniad erinevad. Mis ühes kampanias mõjub hästi, võib järgmises olla katastroof. Teemasid, mis domineerivad ühtedel valimistel, võivad teistel olla tähtsusetud. Mitte ühetegi valimisvõitlust ei saa pidada sündmustest isoleeritult. Arvestada tuleb sellegagi, et eelmistel valimistel hiilgavalt häáli kogunud kandidaadid võivad järgmistel põruda. See tähendab, et valimised pole kunagi etteaimatavad. Põhjus on väga lihtne: valimised on seotud inimestega ja inimesed on alati täiesti väljaspool kalkulatsiooni, tõlgenduse ja ennustamise piire.

Nõukogude välisminister Vjatšeslav Molotov ütles kord, et vabade valimiste halb külg seisneb selles, et ei saa kindel olla, kes võidab. See pole aga demokraatia puhul hoopiski mitte halb. Seal, kus minevikus on valimistulemused olnud ettearvatavad, on sageli ainukeseks põhjuseks asjaolu, et üks poliitiline grupp on lasknud teise poliitikute grupi valimistelt kõrvaldada, vangi panna või maha lasta.

Tähtsaim osa valimisvõitluses on alati isiklik kampania. Kõik kandidaadid peavad suhtlema võimalikult suure hulga valijatega. Kuigi seejuures on väga oluline roll kandidaatide isikutel, pole sugugi vähetähtis kandidaatide erakonna maine ja hästi läbiviidud kampania.

Kui valimised on möödas, tuleb kaotajatel valijate otsusega leppida. Kui võimul olnud partei (või valimisliit kohalikus omavalitsuses) või koalitsioon kaotab, annab ta võimu üle rahulikult ning sõltumata võitjast peavad mõlemad pooled kokku leppima koostöös ühiskonna üldprobleemide lahendamisel.

Kaotajad, kes satuvad opositsiooni, peavad samuti jätkama avalikus elus osalemist, teades, et neil on täita oma roll. Ta ei pea olema lojaalne valitsuse konkreetse poliitika suhtes, küll aga riigi aluste seaduslikkuse ja demokraatia enda suhtes.

2.8. Mis võib juhtuda, kui ei tunta valimissüsteeme?

Valimissüsteemil võib olla riigi poliitilisele elule palju suurem mõju, kui esialgu paistab. Toome kolm näidet.

Sündmused Tšiilis

1970. aastal oli Tšiilis kolm peamist presidendikandidaati. Sotsialist Salvador Allende võitis napilt tsentristide ja parempoolsete kandidaate ning sai presidendiks, kuigi tema poolt anti vaid 36,3% häältest. Tema valimisplatvorm kohustas teda ühiskonnas läbi

viima ulatuslikke muudatusi. Et Allende toetuspind oli väike, said püüded radikaalseid muudatusi läbi suruda tugeva vastulöögi. Tsentristid osutasid niivõrd kõrvaletõrjutuks, et otsustasid sõjaväelise riigipöörde kasuks. Ajalugu oleks läinud Tšiilis tõenäoliselt teisiti, kui presidendiks saamiseks olnuks vaja saavutada absoluutne häälteenamus.

Raiskuläinud hääled

1929. aastal sai Suurbritannia Liberaalne Partei parlamendivalimistel 23,4% häältest. Et valimisseaduse järgi andis see parlamendis vaid 10% kohtadest, hakkasid neile antud hääled paistma raiskuläinutena. Seepärast hääletas järgmistel valimistel liberaalide poolt vaid 7% valijaist. Seekord ei saadud parlamendis ühtegi kohta. Järgmiseks pooleks sajandiks muutus nende partei väikeparteiks. 1933. aastal sai Islandi Progressiivne Partei 23,9% häältest. Ent tänu teistsugusele valimissüsteemile sai ta 33,2% parlamendikohtadest ja etendas riigi poliitilises elus tähtsat rolli.

Gerrymander

Valimistulemusi võib mõjutada ka valimisseadust täites, sellega oskuslikult manipuleerides. Näiteks on ühemandaadiliste ringkondade puhul sageli tähtsad ka ringkondadevahelised piirid. Põhireegel on alati sama: kuhjata kõik vastuhääled üksikutesse ringkondadesse ja jätta endale mõõdukas ülekaal kõigis ülejäänutes. See mäng on saanud nimeks „Gerrymander” Massachusettsi kubeneri Elbridge Gerry järgi, kellel õnnestus 1812. aastal luua häbematu pikaks venitatud ja looklev valimisringkond, mis kujult meenutas salamandrit ja mida tema vastased kutsusid „Gerrymanderiks”.

2.9. Varia

Rahvas on imepäraselt tolerantne. Ta andestab kõik, kui geniaalsus välja arvata.

O. Wilde

Ainsad inimesed, kes võimule pääsevad, on need, kes seda ihkavad.

E. Kestner

Poliitika ei ole võimalikkuse kunst. Ta seisneb valimises hukatusliku ja vastumeelse vahel.

J. K. Galbreith

Mitte kunagi ei valetata nii palju kui enne valimisi, sõja ajal ja pärast jahti.

O. von Bismarck

Iga antud lubadus on võlg.

Itaalia vanasõna

Kui valimised midagi muudaksid, oleksid nad keelustatud.

Tundmatu

Hääleta inimese poolt, kes lubab kõige vähem, tema valmistab ka kõige vähem pettumust.

B. M. Baruch

Viiendik inimesi on alati millegi vastu.

Robert Kennedy

Kui saad liiga suure häälteenamuse, oled otsekohe hädas.

S. Raybum

Kõige edukam poliitik on see, kes ütleb seda, mida igäüks mõtleb kõige sagedamini ja kõige valjema häälega.

T. Roosevelt

Demokraatias saavad idioodid valida, diktatuuris saavad nad valitseda.

B. Russell

Demokraatia volitab asjatundmatuid inimesi valima rikutud väheseid.

G. B. Shaw

Küll oleks hea, kui hääletamisel antud hääli lugemise asemel kaaluda saaks.

G. C. Lichtenberg

Halva võimu valivad head kodanikud, kes ei hääleta.

G. J. Neyman

Kui ümberringi on vaid inglid, siis tähendab, on alanud valimiskampania.

S. Skotnikov

Kasuta pehmeid sõnu ja kõvu argumente.

E. Canetti

Iga võim lähtub rahvast, kuid ei pöördu kunagi tema juurde tagasi.

G. Laub

Igasuguse poliitika vundament on üskõikne enamus.

J. Reston

Hääletamise teel võib saada valitsejaks, aga mitte kingsepaks.

K. Bunsch

3. Kodanikuühiskond

3.1. Miks on vaja kodanikeühendusi?

Esindusdemokraatia elab nii Eestis kui mujal maailmas üle teatavat kriisi. Seda näitab noorte inimeste valimistest osavõtu madal protsent ja erakondade populaarsuse langus. Eestis leitakse tavaliselt, et peamiseks põhjusteks on vead valitsuse ja erakondade tegevuses ning meie noores demokraatias. Samas näeme, et analoogilised probleemid on ka neis riikides, kus demokraatia traditsioon on pikk ning kontroll riigivõimu üle tugev.

Viimasel ajal kerkib aga järjest rohkem esile küsimus: kui meil on esindusdemokraatia, siis keda ja kui hästi ta ikkagi esindab?

Lahenduseks pakutakse välja ideed, et riigi ja omavalitsuse ees seisvate küsimuste lahendamisel peaks järjest enam kaasa lööma valitsusvälised ühendused ehk kodanikeühendused.

Erakonnad pakuvad välja ideid, mis lähtuvad tihti traditsioonilistest ideoloogiatest ja poliitilistest vaadetest. Kodanikuühendused aga sõnastavad teatud nõudmisi ja vajadusi, lähtudes omaenda huvidest, kogemustest ja positsioonidest ühiskonnas.

Kodanikuühiskonda ehk tsiviilühiskonda (ingl *civil society*) seostatakse tänapäeval eelkõige inimeste omaalgatuse, osaluse ja vastutusega ühiskonnas, selle esmaseks eelduseks on demokraatlik riigikord ja arvamuste vaba realiseerimine. Antiik-Kreekas tähendas kodanikuühiskond kogu tsiviliseeritud ühiskonda, mitte mingit sellest eristatavat osa. Viimasel ajal kasutatakse kodanikuühenduse asemel ka nimetusi „mittetulundussektor” või „kolmas sektor”. Lisaks avalikule sektorile ja erasektorile võib kolmas sektor pakkuda teenuseid ja anda inimestele tööd.

3.2. Survegrupid ja huvigrupid

Kodanikuühendused liidavad samuti endas teatud huvigruppe nagu erakonnadki, kuid kui partei taotlus on haarata ja teostada riiklikku võimu, siis huvigruppide poliitiline tegevus taotleb riikliku võimuaparaadi mõjutamist ja suunamist. Huvigruppide erivormiks on survegrupid, mis tegutsevad huvigruppide kitsamal sotsiaalsel või majanduslikul alusel ega oma selget organisatsioonilist vormi. Oma tegevusega (lobitöö, *lobby*) püüavad nad avaldada survet riiklikele ja omavalitsusasutustele kitsalt omakasupüüdlike eesmärkide saavutamiseks.

Ärilisi ringkondi esindavad survegrupid võivad taotleda maksusoodustusi, riiklike tellimusi jne. Survegruppide tegevuse eesmärgiks võib olla nii seadusandliku kui täidesaatva võimu mõjutamine. Sõltuvalt oma tegevuse laadist, võivad survegrupid olla legaalse või kriminaalse iseloomuga. Seega ulatuvad nende võtted

otsesest pistiseandmisest kuni sõbraliku naeratuseni välja. Nende lobitöö poliitilistes ringkondades on seetõttu üldjuhul vajalik ja kasulik nii riigivõimule kui ühiskonnale tervikuna, sest sel teel saavad nii poliitikud kui ka ametnikud vajalikku informatsiooni. Selle seisukoha kriitikud aga leiavad, et lobimine tuleb kasuks vaid teatud gruppidele, mitte aga ühiskonnale tervikuna.

Lobimine, lobitöö tegemine tuleneb inglisekeelsest sõnast *lobby* (parlamendi eeskoda). Tavaliselt kohtusid huvigruppide esindajad parlamendi vestibüülis saadikutega, et sel teel nende otsuseid mõjutada. Tänapäeval toimuvad sellised kohtumised väga erinevates kohtades, kusjuures korraldajaks ja maksjaks on alati lobistid. Tihti kasutavad mitmesugused organisatsioonid ja huvigrupid kinnimaksud lobiste. Mitmetes riikides on püütud seaduse alusel sundida lobiste registreerima, kuid need meetmed on alati jäänud poolikuteks.

3.3. Kodanikuühendused, riik ja omavalitused

Tänapäeva ühiskondades on huvigrupid koondunud väga mitmesugustesse ühendustesse: seltsid, ühendused, ametiliidud jne, mida kõike võib nimetada ka kolmandaks sektoriks

Kolmanda sektori tegevus aitab lahendada ka sotsiaalseid ja majanduslikke probleeme riigis, pakkudes mitmesuguseid teenuseid ja luues töökohti.

Kodanikuühiskonna institutsioonide hulka kuuluvad:

1. usuorganisatsioonid;
2. kodanikualgatusel pühendunud organisatsioonid;
3. isetegevuslikud kultuuri- ja harrastusühendused (seltsid);
4. mittetulunduslikud organisatsioonid (korterühistud, haridusseltsid jne).

Kodanikuühiskonna põhialuseks on omaalgatus. Kaasalöömine seltsides, ametiliitudes, usuühingutes on vabatahtlik. Inimesed osalevad neis selleks, et tunda end aktiivse ja kasuliku ühikonnaliikmena, tõhusamalt kaitsta oma õigusi ning veeta huvitavamalt vaba aega. Sellest lähtudes on vajalik, et avalik võim ja kolmas sektor teeksid tihedat koostööd. Paljudes riikides toetavad nii keskvõim kui ka kohalik võim kolmandat sektorit märkimisväärselt ning on loodud süsteem nende rahaliseks toetamiseks. Riik ei ole ainult võimukandjate mure, riik puudutab meid kõiki. Kasulik ja vajalik on ka äri sektori ja kolmanda sektori koostöö.

Eesti ühiskond hakkas oma kodanikualgatuslikke ühendusi looma eelkõige Saksa ja Soome eeskujul. Omariikluse puudumise tõttu kujunesid kodanikuühendused kultuuriliseks alternatiiviks võõrriiklikele võimustruktuuridele, andes eestlastele võimaluse omal maal end vaimselt edendada ning rahvusena säilitada ja omariikluseks ette valmistada.

XIX sajandi teisel poolel loodi Eestis massiliselt inimeste erinevaid ühendusi ja seltse (muusikaseltsid, põllumeeste seltsid, karskusseltsid, näiteseltsid jne).

Ka aastail 1920–1940 oli kodanikualgatuslike ühenduse sünn ja tegevus aktiivne. Pärast 1934. aasta riigipööret suruti poliitiline kodanikualgatus kodade süsteemi korporatiivsetesse raamidesse, kuid 1936. aastal loodud Ühistegevuskoja tegevuse tõttu olukord normaliseerus.

1940. aasta nõukogude okupatsioon lõpetas igasuguse organiseeritud kodanikualgatusel: suleti kõik kultuuri- ja haridusseltsid, noorsoo- ja üliõpilasühendused jne. Nõukogude võim lõi riiklike organisatsioonide võrgu, mis olid vaid näiliselt kodanikualgatuslikud.

1980. aastate lõpul sai kodanikualgatus uut indu: loodi Eesti Muinsuskaitse Selts, Rahvarinne, Eesti Kodanike Komitee jpt.

Tänapäeva kodanikuühiskond

Organisatsioonide on väga palju, samuti on arvukalt väikeseid seltse, aga suur hulk inimesi ei näe neis võimalusi oma probleemide lahendamiseks (nõrk motivatsioon, kodanikuühendused ei oska oma ettepanekuid piisavalt hästi formuleerida ega ettepanekuid läbi suruda). Ka Eestis on probleemiks kodanikuühenduste vähene toetamine erasfääri ja avaliku võimu poolt.

Senisest enam on vajalik ka erinevate kodanikuorganisatsioonide koostöö ja nende katusorganisatsioonide koostöö nii omavahel kui ka riigi ja omavalitsustega. Kodanikuühiskonna rahastamisel osalevad peale riigi (liiga vähe ja vähe süstematiseeritult) veel äriettevõtted, eraisikud, kodu- ja välismaised fondid jne. Paraku pole see siiski piisav.

Ometi on kodanikuühiskond meile kõigile vajalik ja seda eelkõige järgmistel põhjustel:

1. Kodanikuühiskonnas leiavad väljundi erinevad huvid ja sotsiaalsed grupid. Seega hoiab ta ära võimu monopoliseerumise. Tugev kodanikuühiskond täiendab parteide tegevust ega lase neil liialt domineerida. Sel viisil on ta otsekui omapoolseks demokraatia kestmajäämise garantiiks.
2. Kodanikuühiskond arendab ka demokraatiale vajalikke väärtusi nagu sallivus, algatuslikkus, koostöövõime.
3. Kodanikuühiskond aitab levitada informatsiooni, ilma milleta pole võimalik edukalt poliitikas kaasa rääkida.

Seega võib öelda, et tugev kodanikuühiskond on demokraatlikule valitsemisele nii eelduseks kui tagatiseks. Tänapäeval levib järjest enam põhimõtte, et nii omavalitsused kui riigiasutused sõlmivad kodanikuühendustega lepinguid teenuste osutamiseks (kultuuriüritused, koolitus jne). Eelnevat arvestades võib öelda, et kodanikuühiskond hõlmab kõiki väljaspool riiklikke struktuure ja äri eksisteerivaid organisatsioone ja ühendusi. Siia kuuluvad poliitikat mõjutavad liidud – huvigrupid, ametiühingud, kutseühendused, etnilised ja religioossed ühendused, üliõpilasorganisatsioonid, spordiklubid ja kultuuriseltsid.

Arvestada tuleb sedagi, et kodanikuühiskond ei koosne ainult üllastest üritustest ja tegijatest. Kodanikuühiskonnas on nii halba kui head, sest paljud ühendused on reeglina huvitatud üksikküsimuste lahendamisest, mitte aga huvide tasakaalustamisest. Samuti seisavad paljud ühendused oma liikmete majanduslike huvide eest. Üldjuhul aga aitab tugev kodanikuühiskond edendada demokraatiat, distsiplineerida riiki ja soodustada kodanike algatust ja poliitikas osalemist. Kodanikuühiskonna puudumisel täidavad tühja koha riikliku bürokraatia ametnikud.

3.4. *Varia*

Demokraatlikes maades täidavadki nüüd kodanikuühendused sedasama osa, mida aristokraatlikus ühiskonnas etendasid võimsad üksikisikud, kes võrdsuse levides silmapiirilt kadusid.

A. de Tocqueville

Poliitik mõtleb järgmistest valimistest, riigimees järgmisest põlvkonnast.

J. F. Clark

Kui tahate, et midagi öeldaks, paluge meest. Kui tahate, et midagi tehtaks, paluge naist.

M. Thatcher

Demokraatlikus riigis on asi palju keerulisem: selleks, et ühendus suudaks ka mingit mõju avaldada, peab tal olema üsna arvukalt liikmeid.

A. de Tocqueville

Tavalised inimesed on huvitatud ainult ajaviitmisest, need aga, kel on mingil määral annet, on huvitatud aja kasutamisest.

A. Schopenhauer

Kaasaegses ühiskonnas ei tunta naabreid.

B. Disraeli

Ühiskond on see, kus vihkad naabrimeest ja ihaldad tema naist.

D. R. Macaulay

Demokraatlikes maades on seltside loomise teadus kõigi muude teaduste ema.

A. de Tocqueville

4. Vabadus ja selle piirid ühiskonnas

Vana-Kreeka filosoof Epiktetos väitis, et vaba on see, kes elab nagu tahab. Ent lisas, et inimene on vaba, kui piirdub sellega, mis on tema võimuses ega küünita valdkonda, kus teda võidakse takistada.

Vabadusel on alati piirid. Piirikivide asukoht on läbi ajaloo olnud poliitiline ja filosoofiline vaidlusküsimus. Nii oli see sajandeid tagasi ja on ka praegu. Juba kauges minevikus jõudsid paljud filosoofid järeldusele, et sunnivõimu omavad poliitilised institutsioonid on vajalikud.

1748. aastal kirjutas prantsuse filosoof Charles de Montesquieu oma raamatus „Seaduste vaimust” vabaduse kohta järgmiselt: „On õige küll, et demokraatias näib rahvas tegevat, mis tahab, aga poliitiline vabadus ei seisne sugugi mitte selles, et tehakse, mida tahetakse. Riigis, seega siis ühiskonnas, kus on olemas seadused, saab vabadus seisneda üksnes selles, et võidakse teha seda, mida peab tahtma, ja et ei olda sunnitud tegema seda, mida ei pea tahtma. Tuleb endale selgeks teha, mis asi on sõltumatus ja mis asi on vabadus. Vabadus on õigus teha kõike, mida seadused lubavad; ja kui mõni kodanik tohiks teha ka seda, mida seadused keelavad, siis tal vabadust enam ei oleks, sest samasugune voli oleks siis niikuinii ka igal teisel.”

Selle seisukoha klassikaline esitus on John Stuart Milli essee „Vabadusest” (On Liberty, 1859). Mill sõnastas vabaduse piiride põhiprintsiibi järgmiselt: „Üksikisiku või isikute vabadust piiraku ainult võimalik kahju, mis selle vabaduse kasutamisest võib teisele inimesele või teistele inimestele sündida.” Ta lisas, et igaüks on ühiskondliku kaitse eest midagi ühiskonnale võlgu ja see nõuab, et kõik peavad teiste suhtes järgima teatud käitumisjoont.

Mill tunnistas, et kooseksisteerimiseks on vaja teatud reegleid ja seadusi. Kuid samas leidis ta, et ühiskond ei tohi sekkuda tegevussfääri, mis puudutab ainult inimeste ennast. Ta kirjutas järgmiselt: „Kuid kõikidest kõige tugevam vastuargument avalikkuse sekkumisele puhtisiklikku ellu on see, et kui ta tõesti sekkub, siis suure tõenäosusega valesi ja vales kohas.” Mill leidis, et poliitilised diskussioonid, olenemata nende eesmärkidest, peavad olema lubatud igas ühiskonnas. Ta leiab, et igasuguse diskussiooni summutamine on eksimatuse eeldamine.

Milli teisedki arvamused on väga kaasaegsed. Mill näitas, et seadused ei ole mingid inimese vabaduse piirajad, vaid hoopis vastupidi – seaduste eesmärk on kinnitada ja kontrollida inimeste õiguste täitmist.

Vabadus tähendab ühiskonnas inimese jaoks õigust teha seda, mis ei sega teistel rakendamast sama õigust. Kõige kergem on öelda, et see, mis pole rangelt ja avalikult keelatud, on lubatud. Kui tekib kahtlus, mida vabadus võib nõuda ja mida mitte, peab seadusel olema kõrgem autoriteet.

Teisalt ei otsi me igapäevastes olukordades tegutsedes üles seadust. Me lihtsalt tegutseme. Meie „vabaduse taju” ise ütleb meile igal konkreetsel juhul, mis on õige ja

mis on vale. Seega pole vabadus piiratud ainult seadusega, vaid suures osas ühiskonna moraaliga – tavade, kommete ja kirjutamata seadustega.

Mill leidis, et kui inimeste tegevus, kui see ei puuduta ega mõjuta kedagi muud peale tegija enda, ei vaja mingisugust riigi ja ühiskonna kontrolli. Niipea, kui sellest tegevusest võib mõni inimene kahju saada, on riigi sekkumine igati õigustatud.

Inimese loomulik vabadus on saada haridust. Kui vanemad seda ei paku, on see kuritegu nii lapse kui ka ühiskonna suhtes. Kui vanemad ei suuda oma last ise harida, peab seda tegema riik. Teiste huvide rikkumiseks peab Mill ka sellist perekondlikku suhet, kus mehed omavad suurt võimu naiste üle.

Ajalooline kogemus näitab ühest seost poliitilise vabaduse ja vabaturu vahel. Kui ühiskonnas ei kasutata majandustegevuse korraldamisel vabaturu põhimõtteid, ei paista see ka silma kõrge poliitilise vabaduse taseme poolest. Samas vähendab vabadust ühiskonnas liigne võrdsustamine. Ameerika filosoof Richard Pipes on kirjutanud selle kohta järgmist: „Peamine ähvardus vabadusele ei tulene mitte türanniast, vaid võrdsusest – võrdsusest, mida defineeritakse ühetaolise tasustamisena. /.../ Hoolimata viimastel aastatel Ühendriikides läbiviidud kiiduväärsetest reformidest, on kogu heaoluriigi mõiste, nagu see XX sajandi teisel poolel välja on kujunenud, vastuolus individuaalse vabadusega, sest see võimaldab mitmesugustel ühiste vajadustega rühmitustel ühineda ja nõuda õigust nende vajaduste rahuldamiseks kogu ühiskonna kulul, selle käigus pidevalt suurendades nende huvides tegutseva riigi võimu. /.../ Tuleb meeles pidada, et kodanike majanduslikud õigused (õigused omandile) on sama olulised kui nende kodanikuõigused (õigused võrdsel kohtlemisele) ja et tegelikult on need kaks lahutamatud.”

4.1. Vabadus ja demokraatia

Nagu kõigi demokraatlike riikide põhiseadustes, on ka Eesti põhiseaduses kirjas, millised on iga isiku vabadused ja millised on seejuures piirangud. Põhiseadus ütleb, et õigusi ja vabadusi tohib piirata ainult kooskõlas põhiseadusega. Näiteks igaühel on õigus vabadusele ja isikupuutumatusel, kuid vabaduse võib võtta ainult seaduses sätestatud juhtudel ja korras. Igaühel on õigus vabale eneseteostusele, aga samas peab ta selle kasutamisel arvestama teiste inimeste õigusi ja vabadusi ning järgima seadust. Igaühel on õigus vabalt levitada ideid, arvamusi, veendumusi ja muud informatsiooni sõnas, trükis, pildis või muul viisil. Seda seadust võib piirata avaliku korra, kõlbluse, teiste inimeste õiguste ja vabaduste, tervise, au ning hea nime kaitseks. Kokkuvõttes võib öelda, et demokraatia kasvab välja eelkõige veendumusest, et inimene on vaba.

Läbi aegade on usk vabadusse olnud demokraatia loomise koondumispunktiks. Veelgi enam, vabadus on miski, millele inimesed on üle kogu maailma ja kõikidel aegadel olnud valmis ohverdama elusid, et seda saavutada või kaitsta. Viimastel sajanditel on enamik ühiskondi pidanud vabadust vaidlustamatuks väärtuseks. Kui see poleks nii, ei oleks ka Eesti püüelnud iseseisvuse poole ega 1991. aastal taasiseseisvust saavutanud. Samas peame arvestama, et vabadus tähendab vastutust ja seaduste täitmist, et mitte kahjustada teiste inimeste ja kogu ühiskonna huve.

Vabadus tähendab seega valmisolekut seista silmitsi oma tegude tagajärgedega. Iga inimese vastutustundetu tegu võib tähendada, et kannatab teiste inimeste vabadus ja õigused.

4.2. *Varia*

Tee, mida suudad, sellega, mis sul on, seal, kus oled.

T. Roosevelt

Kui vaba ühiskond ei suuda aidata arvukaid vaeseid, siis ei suuda ta päästa ka väheseid rikkaid.

J. F. Kennedy

Vabadus on öelda inimestele seda, mida nad kuulda ei taha.

G. Orwell

Kui olete inimeselt riisunud kõik, ei ole ta enam teie võimuses. Ta on jälle vaba.

A. Solženitsõn

Keegi peale heade inimeste ei saa vabadust südamest armastada. Teised ei armasta vabadust, vaid tegutsemisvabadust.

J. Milton

Vabadus algab irooniast.

V. Hugo

Mida rohkem harjumusi, seda vähem vabadust.

I. Kant

Vabas riigis on igal inimesel õigus oma arvamust välja öelda ja teistel on õigus seda mitte kuulata.

Tundmatu

Mitte kunagi pole sõnavabadus nii väärtuslik kui siis, kui mees lööb haamriga sõrme pihta.

Tundmatu

Inimesed on kodanikuvabaduseks valmis täpses vastavuses nende valmisolekuga saada moraaliahelad oma himudele – samasuguses vastavuses, nagu nende õiglusearmastus on üle saamas nende saamahimust.

E. Burke

5. Inimõigused

Mõnda inimõiguspõhimõtet järgiti juba antiikajal, ning mitte ainult Lääne kultuurides. Põhimõttest, et ühiskonna alus on inimene, lähtus nn loomuõigus, mille esimesi jõudsaid arendajaid oli Aquino Thomas (1225–1274). Esimeseks inimõiguste kaitse ürikuks võib pidada Inglise põhiseaduslikku akti „*Magna Charta Libertatum*” (1215).

Sajandeid hiljem õiguse olemusele palju tähelepanu pööranud Thomas Hobbes (1588–1679) lähtus aga sellest, et algselt loodi inimesed täiesti võrdsetena nii füüsiliselt kui vaimselt ning igäühel neist on võrdne „õigus kõigele”.

John Locke’i (1632–1704) arvates on inimese õigused elule, varandusele, vabadusele ja võrdsusele võõrandamatud. Need õigused ja vabadused on ka riigile piiriks, millest ta ei tohi üle astuda. Riik saab ühiskonda moodustavatelt inimestelt vaid niipalju võimu, kui palju on seda tarvis kodanikuõiguste (elu, tervis, vabadus, omand jmt) kaitseks.

Inimõiguste tänapäevase kontseptsiooni tekkeajaks peetakse XVIII sajandit, mil sellealased põhimõtted leidsid väljundi Prantsuse „Inimese ja kodaniku õiguste deklaratsioonis” (1789) ning Ameerika Iseseisvuse Deklaratsioonis (1791). Viimases öeldakse juba väga selgelt: „Me peame ilmselgeks tõde, mille kohaselt kõik inimesed on loodud võrdsetena ning looja on andnud neile võõrandamatud õigused nagu elu, vabadus ja püüd õnnele”. Deklaratsioon kuulutab pidulikult, et eksisteerivad võõrandamatud õigused, mille kaitseks luuakse riik.

5.1. Inimõigused ja rahvusvaheline koostöö

See oli juba selgelt välja öeldud arusaam, et kodaniku õigused on riigi õiguste ees ülimuslikumad. Oluliselt arenesid inimõigused ka XX sajandi alguses. 1899. aastast pärineb sõdade humansemaks muutmise konventsioon ning 1907. aastast konventsioon haavatute, vangide ja tsiviilisikute kaitseks sõjas. Rahvusvahelise koostöö tulemusena sõlmiti 1906. aastal Bernis rahvusvahelised tööõigusalsed kokkulepped ning loodi Rahvusvaheline Tööorganisatsioon (ILO – International Labour Organization).

Esimese maailmasõja lõpetamiseks sõlmitud Versailles’ rahuleping sisaldas ka Rahvasteliidu pakti, mis ei pööranud erilist tähelepanu inimõigustele, kuid sisaldas nõude kaotada orjus ning kaitsta vähemusrahvusi ja vähemususk. Loodi Alaline Rahvusvaheline Kohus Haagis.

Uude arengujärgu jõudsid inimõigused pärast Teist maailmasõda. Maailm vajas garantiisid, et sõdadega kaasnenud inimvihkajalikkus, genotsiid ja muud õudused enam ei korduks. Just selleks loodigi Ühinenud Rahvaste Organisatsioon (ÜRO). Juba 10. detsembril 1948. aastal võttis ÜRO vastu Inimõiguste Ülddeklaratsiooni. Seda päeva hakati kogu maailmas tähistama rahvusvaheliste inimõiguste päevana.

Inimõiguste Ülddeklaratsiooni artiklis nr 1 on kirjas: „Kõik inimesed sünnivad vabade ja võrdsetena oma väärikuselt ja õigustelt. Neile on antud mõistus ja südametunnistus ning nende suhtumist üksteisesse peab kandma vendluse vaim.”

Eesti jaoks omab erilist tähendust inimõiguste osas Euroopa Nõukogu tegevus, eriti aga Euroopa Inimõiguste Konventsioon (EIÕK), mis kirjutati alla Roomas 4. novembril 1950 (jõustus 1953), kus on kirjas iga liikmesriigis elava inimese õigused ja vabadused. Euroopa Nõukogu juurde asutati Euroopa Inimõiguste Komisjon (1954) ja Euroopa Inimõiguste Kohus (1959). Inimõigusi käsitlevad veel kümned lepingud ja konventsioonid, mis on sõlmitud nii Euroopa kui kogu maailma jaoks.

Uuem rahvusvaheline konventsioon on Euroopa Sotsiaalharta, milles on kindlaks määratud inimeste teatud sotsiaalsed õigused. EIÕKs sisalduvad normid jagunevad kolme gruppi. Peatume neil lühidalt.

Üldnormid:

- kohustus austada inimõigusi;
- karistamine seaduse alusel;
- diskrimineerimise keelamine;
- surmanuhtluse kaotamine jne.

Normid, mis tagavad õiguse õigustele:

- õigus elule;
- piinamise keelamine;
- orjuse ja sunniviisilise töö keelamine;
- liikumisvabadus;
- õigus isikuvabadusele ja turvalisusele;
- sõnavabadus;
- õigus haridusele;
- õigus vabadele valimistele jne.

Normid, mis tagavad õigused õiguste kaitseks:

- õigus õiglasele kohtulikule arutamisele;
- teistkordse kohtumõistmise ja karistamise keelamine jne.

Inimõigusi tagavad mitmesugused institutsioonid. ÜRO tasandil: Inimõiguste Komitee jt, Euroopa tasandil Euroopa Inimõiguste Komisjon, Euroopa Inimõiguste Kohus, Euroopa Kohus, OSCE jt.

5.2. Inimõigused ja Eesti

Eesti põhiseadus tagab kõik rahvusvaheliselt tunnustatud inimõigused, lisaks sellele on Eesti viimase kümne aasta jooksul ühinenud väga paljude inimõigusi puudutavate lepingute ja konventsioonidega (konventsioon on kokkulepe või leping, millest iga sellele allakirjutanud riik peab kinni pidama): ÜRO põhikiri, Euroopa Inimõiguste konventsioon, Laste õiguste konventsioon, Konventsioon naiste diskrimineerimise mistahes vormide likvideerimise kohta jpt.

Paljudes riikides kogu maailmas kaitstakse inimõigusi ja vabadusi peamiselt neljal viisil: ühiskonnas loodud demokraatlikud poliitilised institutsioonid ja elukorraldus, õiguslikud garantiid ja kaitsemehhanismid, rahvusvaheline poliitilise koostöö ja inimõiguste järelevalve tegevus inimeste kaudu, kes teavad ja tunnevad oma õigusi ja vabadusi ning seisavad aktiivselt nende eest.

10. detsembril 1992 asutati Eesti Inimõiguste Instituut, mille üks põhiülesanne on jälgida inimõigusi nii Eestis kui kogu maailmas.

5.3. Varia

Võrdsus on inimeste loodud süsteem. Me ei sünni võrdsetena.

H. Arendt

Seal, kus lõpeb riik, algab inimene, kes pole ülearune.

F. Nietzsche

Inimesed ei hinda mitte õigusi, vaid eesõigusi.

H. L. Mencken

Minu õigus vehkida rusikaga lõpeb seal, kus algab teise mehe nina.

O. W. Holmes

Inimesed nõuavad sõnavabadust, et võidelda mõttevabaduse eest, mida nad reeglina vihkavad.

S. Kierkegaard

Võimaluste võrdsus on võrdne võimalus tõestada ebavõrdseid andeid.

H. L. Samuel

6. Ideoloogiad

Sõna ideoloogia tuleneb kreeka keelest (*ideo* – mõiste, *logos* – käsitlus). Selle termini võttis 1797. aastal kasutusele või õieti „leiutas” prantsuse filosoof Destutt de Tracy, kes tähistas sellega ideid käsitlevat teadust. Tänapäeval kasutatakse sõna „ideoloogia” sageli, kuid üsna erinevates tähendustes. Lihtsustatult võiksime mingit ideoloogiat mõista kui teatud maailmavaadet, millel on seos mingi suurema filosoofilise süsteemiga. Viimastest tuleneb programm ja programmi sihtide teostamise strateegia. Iga ideoloogia eesmärgiks on õigustada mingit poliitilist režiimi, mobiliseerida poliitilist liikumist ja luua teatud mõttelist korrastatust poliitilise elu tavapärasest segaduses. Ideoloogia annab enamasti lihtsaid vastuseid inimestele, kellel pole ei aega ega kalduvust süüvida nendesse keerukatesse jõududesse, mille haardesse nad on sattunud ning mis näivad neile põhjustavat teenimatuid kannatusi.

Poliitilises ideoloogias kasutatakse väga sageli mõisteid „parempoolsus” ja „vasakpoolsus”. Need mõisted on pärit XVIII sajandi lõpust, mil ühes tollal koos istunud rahvaesinduses pandi tähele, et alalhoidlikult meelestatud saadikud istusid juhataja poolt vaadates saali paremal tiival, uuemeelsed aga vasemal. XIX sajandi esimesel poolel domineeriski Euroopa poliitilises elus kaks peamist suunda:

- alalhoidlik-konservatiivne, mida nimetati parempoolseks ja
- vabameelne-liberaalne, mida nimetati tollal vasakpoolseks.

Vaatleme neid ideoloogiaid veidi põhjalikumalt.

6.1. Konservatiivne ideoloogia

Konservatismi (lad *conservare* – säilitama, alal hoidma) all mõeldakse vanameelsust või alalhoidlikkust. Websteri sõnastiku definitsiooni järgi on konservatism poliitiline meelelaad, mis püüab säilitada kehtestatut; on traditsioonil ja sotsiaalsel stabiilsusel põhinev poliitiline filosoofia, mis rõhutab kehtivaid institutsioone ja eelistab järkjärgulist arengut järskudele muutustele.

Üheks tuntumaks konservatismi põhjendajaks oli inglise-iiri filosoof Edmund Burke, kes 1790. aastal avaldas oma teose „Mõtisklused Prantsuse revolutsioonist”. Seal kritiseeris ta Prantsuse revolutsiooni sünnitatud XVIII sajandi valgustusfilosoofiat, mis püüdis ühiskonda reformeerida puhta mõistuse ja väljamõeldud ideede abil. Burke'i järgi pidi areng lähtuma iga rahva ajaloolisest omapärast ja toimuma rahulikult (evolutsiooniliselt) seaduslikkuse ja korra kohaselt. Tolleaegsel konservatismil oli tagurlik värving, sest selle varjus kaitsti feodaalkorda, absolutismi, valitsejate, aadli ja kiriku keskaegseid eesõigusi.

Tänapäeval on maailmas palju erinevaid konservatiivseid ideoloogiaid, kuid üldjoontes iseloomustavad konservatismi järgmised põhimõtted.

- Orgaanilisus

Riik on nagu organism ja seetõttu on ühiskonna heaolu tähtsam kui selle koostisosade (sotsiaalsed grupid, huvigrupid, indiviidid) heaolu.

- Aristokraatia

Inimesed on ebavõrdsed ja see peab kajastuma ka sotsiaalses kihistumises. Seetõttu tuleb nii privileegid kui kohustused jagada inimeste vahel ebavõrdselt. Et tavaline inimene on poliitiliselt ebakompetentne, siis peaks riiki valitsema väikesearvuline eliit kvalifitseeritud inimesi.

- Traditsionalism

Kehtivad institutsioonid on vanad sellepärast, et nad on head.

- Võim

Konservatiivid tunnevad suurt austust põhiseadusliku võimu vastu ning usuvad, et valitsus peab olema tugev ja kodanikud peavad sõna kuulama.

- Sotsiaalne pessimism

Omakasupüüdlikkus, irratsionaalsus ja agressiivsus on inimloomusele kaasasündinud jooned. Seetõttu hülgavad konservatiivid utopiad, mis tuginevad altruismile, ratsionaalsusele ja puhtale heatahtlikkusele. Sotsiaalse pahe ravimine võib nende arvates osutada hullemaks kui haigus ise.

- Kiriku ja riigi liit

Poliitika ja moraali ning moraali ja religiooni vahel peab olema tihe side.

Konservatiivid pööravad suurt tähelepanu patriotismile ja selle tugevdamisele, samuti väärtustavad nad rahvuslust ja perekonda.

6.2. Liberaalne ideoloogia

Liberalismi (lad *liber* – vaba, sõltumatu) all mõeldakse vabameelsust. Eriti mõjutasid liberaalse maailmavaate kujunemist Charles de Montesquieu (kodaniku vabaduste kindlustamiseks tuleb seadusandlik, täidesaatev ja kohtuvõim üksteisest lahutada), Adam Smith (majandus areneb kõige kiiremini konkurentsi tingimustes ja riigivõim ei tohi sellesse sekkuda) ning Benjamin Constant (valitsus peab vastutama parlamendi enamuse ees, kuningas olgu päevapoliitikasse mittesekkuv erapooletu riigipea).

Liberalismiideed leidsid esimest korda järgimist seadusandluses 1688. aastal Inglismaal, kui parlament võttis vastu õiguste seaduse (The Bill of Rights). Selle seadusega tunnustati seadusevastaseks kuninga õigus vabastada alamaid teatud juhtudel seaduse täitmisest, samuti kuninga õigus võtta makse ja pidada alalist sõjaväge ilma parlamendi loata.

See seadus tagas parlamendi valimise vabaduse ja parlamendiliikmetele nende töös sõnavabaduse.

Liberaalide arvates oli nii majanduse kui muude elualade arengu eelduseks üksikisiku vaba algatus ja tegutsemisvabadus (pr *laissez faire* – las minna). Liberalism kaitses tollal eeskätt jõukamate ja haritumate kodanike huve ning oli suhteliselt mõõdukas. Liberaalid võitlesid tollal küll piiramatut kuningavõimu vastu, kuid soovisid selle asemele kahekojalist parlamenti ja konstitutsioonilist monarhiat. Nad pooldasid küll parlamentarismi, kuid mitte üldist valimisõigust. Ka oli siis liberalism tihedalt seotud rahvuslusega.

Liberalismi traditsioonis on tema ajaloo jooksul olnud palju voole. Siiski paistavad neis kõigis silma viis järgmist põhimõtet.

- Individualism

Varane individualism oli sirgjoonelisel individualistlik. John Locke nägi riigivalitsemise põhiprobleemina indiviidi õiguste kaitset. Tänapäeva liberalism asetab indiviidi märksa kindlamalt sotsiaalsesse konteksti. Vabadust vaadatakse kui eneseteostust ja suuremat rõhku pannakse indiviidi osalemisele grupis.

- Parlamentarism

Liberalism on alati kaitsnud parlamentaarset valitsusvormi kui süsteemi, kus valitud kogu kontrollib täidesaatvat võimu. Ent liberaalid pole mitte alati pooldanud demokraatlikku valitsemist. XIX sajandi algul kartsid liberaalid, et kui anda võim harimatule ja varatule massile, siis hakkab ta seda tingimata kuritarvitama.

Nüüdisaegne liberalism on sõlminud demokraatiaga rahu.

- Võimaluste võrdsus

Inimese ühiskondliku positsiooni peavad põhiliselt määrama saavutuslikud kriteeriumid nagu talent, töökus ja loovus, mitte aga sünniga seotud asjaolud.

- Reformism

Progress vajab reformidele aktiivset kaasaaitamist, mitte aga lihtsalt nendest passiivset osavõttu.

- Antiklerikalism

Kirik peab olema riigist lahutatud.

Vanameelsest ja vabameelsest suunast sündisid XIX sajandil ka esimesed üleriigilised puhtpoliitilised organisatsioonid – erakonnad ehk parteid, mille tekkimine sai alguse parlamendis võistlevatest rühmitustest. Nende poolehoidjad üle kogu riigi hakkasid moodustama kohalikke ühinguid. Algul tegutsesid need peamiselt valimiste ajal, kuid tasapisi muutusid alaliseks. Mida laiemaks muutus valimisõigus, seda suuremat osa hakkasid erakonnad riigi elus etendama.

Näitena võib tuua 1830. aastatel Suurbritannias valimisreformi ümber toimunud võitluse, mille käigus tekkis vanameelsest tooride rühmitusest konservatiivne partei ning vabameelsest viigide rühmitusest liberaalne partei.

6.3. Sotsialistlik ideoloogia

Termin tuleneb ladinakeelsest sõnast *socialis* – ühiskondlik. Majanduselu arengu tulemusena hakkas XIX sajandil linnaelanikkond järsult kasvama. Vabrikutööstuse levides kasvas linnatööliskond, kelle elu ja töötingimused olid rasked. Paljusid ähvardas tööpuuduse, haiguse, tööõnnetuse või vanaduse korral viletsusse sattumine, sest hoolekande ja sotsiaalkindlustuse süsteemi linnades polnud. Liberaalid aga jäid seisukohale, et riik ei tohi sekkuda ei majandus- ega sotsiaalsuhetesse.

1830ndatest alguse saanud sotsialistliku voolu esindajate arvates sünnitas konkurentsile ja eraettevõtlusele rajatud majandus liiga suurt ebavõrdsust.

Majanduselu tuli nende arvates allutada kogu ühiskonna huvidele. Suurt hulka sotsialistlike õpetusi võib jagada kaheks:

- revolutsioonilised voolud, mis taotlesid kiirel ja vägivaldsel teel õiglase ühiskonna rajamist;
- reformistlikud voolud, mis panid pearõhu tööliste olukorra parandamisele kapitalismi tingimustes ja nihutasid sotsialistliku ühiskonna rajamise kaugemasse tulevikku.

Vastandina liberaalidele ja konservatiividele eitasid sotsialistid rahvuslust, selle asemel rõhutati töölisklassi internatsionaalse koostöö vajadust: „Kõigi maade proletaarlased, ühinege!”

6.4. Marksistlik ideoloogia

1840ndaist saab alguse marksistlik suund sotsialistlikus liikumises. Seda voolu iseloomustavad järgmised seisukohad.

- Inimesed on kogu ajaloo vältel jagunenud lepitamatuteks klassideks – eksploateerijaks ja eksploateeritavaks ning seetõttu on ajalugu eelkõige klassivõitluse ajalugu. Uusajal on kaks põhilist vastandklassi – kodanlus ja töölisklass.
- Tootmisvahendeid omav kodanlus maksab varatule töölisklassile vaid nii palju, kui läheb vaja hinge seeshoidmiseks ja tööjõu taastootmiseks. Ülejäänud töövilja arvel suurendab kodanlus oma kapitali.
- Rikkus koondub üha väiksema hulga suuromanike kätte ja kogu muu rahvas proletariseerub.
- See protsess lõpeb marksistide arvates sotsialistliku revolutsiooniga, kus proletariaat võõrandab käputäie rikaste kätte koondunud rikkused. Koos eraomandi kadumisega kaovad klassid, klassivõitlus ja riik, kogu maa ja tootmine muutuvad ühiseks ning ollakse välja jõudnud kommunismi (lad *communis* – ühine).

6.5. Revisionism ja sotsiaaldemokraatia

XIX sajandi teisel poolel sai marksism sotsialistlikus liikumises kõige mõjukamaks vooluks, seda tunnistas isegi tolleaegne suurim sotsialistlik partei – Saksa Sotsiaaldemokraatlik Partei. Ent oma praktilises tegevuses hakkas see partei Eduard Bernsteinini ja tema mõttekaaslaste eestvedamisel nõudma Marxi õpetuse revideerimist (siit ka selle voolu nimetus revisionism) ning revolutsioonilise propaganda asemel seati esikohale praktilised sotsiaalsed reformid. Neid taheti saavutada parlamentaarse võitluse ja demokraatlike valimiste teel. Seega võib öelda, et sotsiaaldemokraatia kujutab endast evolutsioonilist sotsialismi.

Sotsiaaldemokraatia peamiseks toeks kujunesid tööstustööliste, ameti- ja kutseühingud. Käesoleva sajandi esimesel poolel valitses sotsiaaldemokraatias seisukoht, et demokraatia ja sotsialism on lahutamatud ning demokraatia viib lõpuks ise sotsialismile. Endiselt aga arvati, et sotsialism sisaldab „tootmis- ja vahetusvahendite ühiskondlikku omandit“. Ent alates Teise maailmasõja lõpust on paljud sotsiaaldemokraadid hakanud majanduse laiaulatusliku natsionaliseerimise vajalikkust vaidlustama.

6.6. Kristlik-demokraatlik ideoloogia

Roomakatoliku kiriku ühiskonnafilosoofia oli pikka aega oma olemuselt konservatiivne, mistõttu see sattus vastuollu paljude XIX sajandi suurte ideoloogiatega. Et vältida vasakäärmuslaste mõju suurenemist, otsustas katoliku kirik XIX sajandi lõpul eesotsas paavst Leo XIII-ga, et kirik peab tegelema ka ühiskonnas kesk- ja alamatesse klassidesse kuuluvate inimeste muredega. Selleks tuli omapoolselt pakkuda ühiskonna sotsiaalsete probleemide lahendamiseks kristlikke ideid.

Kristlik-demokraatlikku ideoloogiat iseloomustavad järgmised põhimõtted.

- Oluline on kaitsta kristlikke moraaliprintsiipe ja ka isiksust massidemokraatia võimaliku „tõrannia“ eest.
- Võrdsus seaduse ees ei tohi viia liigsele sotsiaalsele nivelleerumisele.
- Kristlik demokraatia on kesktee õpetus. See soovib õnnelikku keskmist vabakapitalismi ja totaalplaneeritud sotsialismi vahel. Eesmärgiks on mõõdukas heaoluriik.

6.7. Sündikalism ja bolševistlik ideoloogia

Protestiks sotsialistlike parteide mõõdukamaks muutmise vastu kujunes romaanikeelsetes maades alates 1870ndaist aastast uus revolutsiooniline vool – sündikalism. Reformide asemel toonitasid sündikalistid leppimatut klassivõitlust, mis pidi toetuma revolutsioonilistele ametiühingutele (kr *syndikos* – õiguskaitseja).

Üsna mõjukaks muutus sündikalism XX sajandi algul Prantsusmaal. Selle tuntuim põhjendaja Georges Sorel väitis, et kuna rahvamassid on manipuleeritavad ja lollitatavad, siis juhib ühiskonda väikesearvuline eliit. Eliit mõtleb masside suunamiseks välja müüte ja õhutab vihkamist. Lääne ühiskonna allakäigu peatab Soreli arvates uus eliit, mis tõmbab töölismassid endaga kaasa ning kukutab ametiühingute organiseeritud üldstreigi abil võimult kodanliku eliidi. Soreli õpetust kasutasid hiljem edukalt nii bolševikud kui fašistid.

Nagu teistelgi liikumistel, oli ka sotsialistlikul liikumisel sageli eri maades kohalik eripära. Venemaal oli XIX sajandi teisel poolel haritlaskonna hulgas levinud talurahva sotsialismi õpetus (narodniklus). Sotsialismi alget nähti selles, et Vene talurahval puudus maaeraomandus. Maa kuulus kogu külale, ning igal aastal jaotati põllulapid perede vahel ümber. Seetõttu peeti võimalikuks, et Venemaal võib sotsialistlikule korrale üle minna ka ilma arenenud tööstuse ja arvuka töölistkonnata.

XX sajandi algul tekkis narodnikluse ja marksismi baasil bolševism (leninism), mille järgi on väga oluline proletariaadi diktatuur. Leninismi järgi on proletariaat ainult siis võimeline võimu haarama, kui teda juhib väikesearvuline raudse distsipliiniga revolutsiooniline partei. Oma lõppeesmärgiks kuulutati välja kommunism.

6.8. Kommunistlik ideoloogia

Sel mõistel on kaks tähendust. Ühelt poolt tähistab kommunism Karl Marxi ideoloogiat (marksism), teiselt poolt aga teatud riigi valitsemisprintsipi. Vaatleme esimest tähendust.

Marksismi põhiseisukohad lisaks juba eespool mainitutele on järgmised.

- Ajaloo peamine liikumapanev jõud on klassivõitlus.
- Vastuolu ideoloogia ja sotsiaalse reaalsuse vahel viib lõpuks revolutsioonini, kuid ükski ühiskondlik formatsioon ei hukku enne, kui on välja arenenud kõik tootlikud jõud, mille jaoks on ta küllalt avar.
- Majandus määrab ära poliitika ja kultuuri põhijooned.
- Proletariaadi diktatuurile järgneb mõne aja pärast klassideta ühiskond, kus puuduvad nii eraomand kui riik. Riik muutub üleliigseks, sest isikute üle valitsemise asemele astub asjade üle valitsemine ja tootmisprotsesside juhtimine.

6.9. Parempoolsus ja vasakpoolsus

Poliitilisi rühmitusi hakati liigitama vasak- ja parempoolseteks Prantsuse revolutsiooni ajal, mil rahvussamblee saalis istusid revolutsiooniliselt meelestatud saadikud juhataja kõnetoolist vaadatuna vasakul ja ettevaatlikumad või tasakaalukamad paremal. Pärast 1815. aasta kuningavõimu restauratsiooni hakati vasakpoolseteks nimetama neid, kes toetasid revolutsiooni ja parempoolseteks neid, kes olid selle vastu.

XIX sajandil nimetati parempoolseks konservatiivset suunda ja vasakpoolseks liberaalset suunda. Näiteks Norra konservatiivset parteid (asut 1886) nimetatakse *Hoyre* (tõlkes: parempoolsus) ja Norra liberaalide organisatsioon (asut 1884) kannab tänaseni nimetust *Venstre* (tõlkes: vasakpoolsus).

Üha enam aga hakkasid end vasakpoolsetena määratlema sotsiaaldemokraatlikud parteid, mille tulemusena sattusid liberaalid vasakpoolsete (sotsialistide) ja parempoolsete (konservatiivide) keskele. Seetõttu said neist tsentri- ehk keskerakonnad. Samal ajal toimus ka liberaalide mõju pidev nõrgenemine, nad kaotasid oma poolehoidjaid nii vasakule kui paremale.

Liberaalide toetajate vaesem osa hakkas hääletama reformistlikumaks muutunud sotsialistide poolt. Teisalt läks osa üle konservatiivide poolele, sest need olid omaks võtnud mitmed liberaalidele omased põhimõtted (isikuvabadus, demokraatia, rahvuslus). Nii tõrjus sotsiaaldemokraatlik tööerakond Inglismaal liberaalid tagaplaanile ja muutus ise üheks kahest põhiparteist.

XX sajandi alguseks kujunes poliitilisel maastikul välja kolm põhisuunda: parem-, kesk- ja vasakerakonnad. Nii on see peaaegu kõigis Euroopa maades jäänud tänaseni. USA kujutab endast selles suhtes erandit, sest kahest suurparteist (vabariiklased ja demokraadid) pole kumbki ei vasakpoolne ega sotsialistlik. Üldmudelist kõrvalekaldeid on aga mujalgi.

Kokkuvõtteks: Läänemaailmas käibiv klassikaline skaala jagab poliitilisi voole parem- ja vasakpoolsuse põhimõttel. Paremerakondi iseloomustab tavapäraselt alalhoidlikkus poliitikas ja eraalgatuse rõhutamine majanduses. Vasakpoolsed iseloomustab aga soov ühiskonda plaanipäraselt muuta ning majanduses riikliku reguleerimise ja maksude abil tulusid ümber jagada.

6.10. Fašistlik ideoloogia

Mõiste „fašism” tuleneb itaaliakeelsest sõnast *fascia* (liit, ühendus). 1919. aastal asutas Benito Mussolini Itaalias Võitlusliidu, millest 1921. aastal kujunes välja Rahvuslik Fašistlik Partei. Et Mussolini osales oma tegevuse varasemal järgul sotsialistlikus liikumises, leidsid mitmed sotsialistlikule ideoloogiale iseloomulikud seisukohad hiljem tee ka fašistlikku liikumisse, andes osaliselt põhjust pidada fašistlikku liikumist ja ideoloogiat kommunismi eriliigiks.

Vene filosoof Nikolai Berdjajev pidas näiteks Stalini-aegset kommunismi Venemaal fašismi venepäraseks vormiks. Teatud lähedusest nende voolude vahel räägib ka asjaolu, et 1945. aastal pärast fašismi sõjalist lüüasaamist kutsus Itaalia Kommunistlik Partei oma liikmeid otsima endisi fašiste ja lubama neile amnestiat juhul, kui nad ühinevad kommunistliku parteiga.

Saksamaal asutati 1919. aastal Fašistlik Saksa Töölispartei, millest 1920. aastal sai Natsionaalsotsialistlik Saksa Töölispartei. 1921. aastal sai selle juhiks Adolf Hitler. Olulist mõju avaldas fašistlik ideoloogia aastatel 1919–1945. Ka sõjajärgsel ajal on esinenud nn neofašismi puhanguid, kuid need on olnud suhteliselt vähe edukad. Fašistliku ideoloogia loomisel on eklektiliselt kasutatud F. Nietzsche, V. Pareto, G. Soreli, J. A. de Gobineau jt ideid.

Laias laastus võttes iseloomustavad fašistlikku ideoloogiat järgmised põhimõtted:

Etatism (pr *etat* – riik)

Riik on absoluutne, indiviidid ja grupid suhtelised. Viimased on sallitavad nii kaua, kuni nad jäävad riigi alluvusse. Riigil on omaenese elu ja omaenese kõrgemalseisvad eesmärgid, millele peavad olema allutatud indiviidide eesmärgid.

Karismaatiline juhtimine

Juhil on ainulaadne võime tuua nähtavale inimeste tõeline tahe. Et riik ja rahvas on ühtsed, siis on neil üks eesmärk, üks tahe („Ein Volk, ein Führer” – üks rahvas, üks juht – see oli üks fašistide loosungitest).

Elitarism

Massid pole suutelised valitsema, alati on olemas „loomulikud juhid” (eliit), kelle julgus ja tahtejõud tõukavad neid poliitilise korra esiritta. Fašistlik eliit valitseb rahva huvides ning ta värvatakse rahva kõige vitaalsemate ja andekamate elementide hulgast.

Hüpernatsionalism

Fašistlik ideoloogia hõlmab natsionalismi äärmusliku vormi, kuid püüab nagu paljud rahvuslikud liikumised äratada ellu suursugust minevikku.

- Voluntarism

Suur rõhk on tahtejõul ja aktiivsel tegutsemisel, mõistus ja loogika on tegutsemisel pigem takistuseks kui abiks.

- Antiparlamentarism

Fašism eitab seda, et ülddise valimisõiguse põhjal valitud parlamendid suudavad esindada rahva tõelist tahet. Parteid ja rahvagrupid killustavad rahva ühtsust. Seadusandlik kogu olgu nõuandev, kus domineerigu valitsev partei. Adolf Hitler nimetas demokraatiat mürgiks, mis lahustab rahvusliku organismi.

- Antimarksism

Marksismi internatsionalism ja õpetus klassivõitlusest on vastuvõetamatud fašismi seisukohtadele rahvuslikust ühtsusest.

6.11. Autoritaarsed ja totalitaarsed režiimid

Sõna „autoritaarne” tuleneb ladinakeelsest sõnast *auctoritas* (täielik võim, käsk), „totalitaarne” sõnast *totaliter* (täielikult). Nagu näha, on nende kahe termini keeleline tähendus peaaegu sama. Siiski on neil kahel režiimil olulisi erinevusi. Tänapäeval võime üldjoontes eristada totalitaarseid, autoritaarseid, demokraatlikke ja üleminekurežiime. Režiimisiseselt võime omakorda eristada militaarseid, posttotalitaarseid, ühe partei jt režiime.

Võrdleme järgnevalt kahte režiimi, totalitaarset ja autoritaarset, demokraatliku režiimiga. Kui näiteks totalitaarse režiimi puhul on ühiskond täielikult riigivõimu kontrolli all, siis autoritaarses riigis on teatud valdkonnad riigivõimu totaalsest reglementeeritusest vabad. Riikide ajalugu on tõestanud, et totaalse poliitilise ja vaimse elu reglementeerituse juures võib eksisteerida üsna suur autonoomia majandussfääris (näiteks ei riigistata kõiki tootmisvahendeid).

Kui totalitaarses režiimis kuulutatakse igasugune teisitimõtlemine ning legaalne opositsioon väljaspool seadust olevaks, siis autoritaarne režiim lubab sageli teatud piirides teisitimõtlemist ega välista isegi demokraatlikke elemente: valimisi, parlamendivõitlust, opositsiooni jm. Autoritaarsed riigid tekivad sageli seal, kus pole kujunenud võistlevat demokraatiat, kus pole olnud õigusriiki ega tunta liberaalset ideoloogiat, kus puudub pikaajaline demokraatia kogemus.

Praktikas esineb palju segavariante, kuid enamik mittedemokraatlikest riikidest on autoritaarsed (ligi 2/3 maailma riikidest). Neid võib omakorda tinglikult liigitada järgmiselt:

- bürokraatlik-militaarne autoritaarne (peamiselt Lõuna-Ameerikas);
- mobiliseeriv autoritaarne (Franco Hispaania, Mussolini Itaalia);
- posttotalitaarne (endine NSV Liit ja Ida-Euroopa).

Autoritaarseid riike võib liigitada veel järgmiselt:

- militaarsed või mittemilitaarsed,
- parem- või vasakpoolsed.

Ent isegi militaarseid riike on eri tüüpe. Ühel juhul sekkub armee ise poliitikasse sihiga lõpetada poliitiline kriis, teisel juhul kutsuvad tsiviilvalitsejad sõjaväelasi kaitsma põhiseaduslikku valitsust või muutma režiimi. Ajalooliselt võib autoritaarseid riike jagada ka järgmiselt.

- Režiimid, mis kuulutavad oma eesmärgiks moderniseerimisprotsessi ja kavatsevad minna üle põhiseaduslikule demokraatiale (Türgi ja Mehhiko enne Teist maailmasõda).
- Fašistlikud ja natsionalistlikud režiimid (Ungari ja Rumeenia Teise maailmasõja ajal).
- Orgaaniline riiklus, mille valitsemiskord on segu katoliiklikust korporatiiv-sotsiaalsest doktriinist ja fašistlikest elementidest.

- Autoritaarsed riigid, mis tekkisid pärast Teist maailmasõda iseseisvunud riikidena, kus ainupartei valitsemist peeti õigeks ainult üleminekuperioodil demokraatia poole liikumisel.
- 1960–70. aastate uued Aafrika riigid ning traditsionaalsest autoritaarsusest loobunud islamiriigid. Paljud neist riikidest kuulutasid end sotsialistlikeks ja püüdsid luua vastukaaluks Läänest levivale individualismile massiparteisid.
- Endised kommunistlikud posttotalitaarsed riigid.

Põhjuseks, miks tekkisid kommunism, natsionaalsotsialism ja fašism, oli eelkõige Euroopa ühiskonna kriis pärast Esimest maailmasõda. Kõik nad tuginesid vähemuse partei valitsemisele ja kuulutasid end ajaloolise progressi kandjaks. Parteisid juhtis endaga rahulolev eliit, mille iseloomulikuks jooneks polnud mitte kompetentsus, vaid võimuiha.

Ajalooliselt on totalitarism uudne poliitiline režiim, kuigi tal on sarnaseid jooni varasema despootia ja autokraatiaga. Teaduse ja tehnika revolutsioon võimaldab totalitarismis varasematele valitsejatele kättesaamatuid sotsiaalse kontrolli ja manipuleerimise vahendeid.

Igale totalitaarsele režiimile on iseloomulikud:

- ainuideoloogia;
- ainupartei;
- võimu kontsentreerumine ühe isiku või isikute grupi kätte.

Üksikult võib neid elemente leiduda ka teistes režiimides, kuid ainult nende üheaegne esinemine muudab režiimi totalitaarseks. Totalitaarses režiimis on ülitähtis osa ideoloogial, sest selle abil otsivad valitsejad oma tegevusele õigustust. Fašistlikku Itaaliat ei saa nimetada tõeliselt totalitaarseks riigiks, sest monarhia ja rooma-katoliku kiriku mõju tõkestas mis tahes liikumise ehtsa totalitarismi poole.

Ka autoritaarses režiimis võib olla ainupartei, kuid see ei ole nii monoliitne. Enamik autoritaarseid režiime püüab end õigustada apelleerimisega teatud printsiipidele või peab kinni ebamäärasest moraalse või usulise iseloomuga reeglitest (mentaliteetidest). Autoritaarsetes riikides võib valitsejate mentaliteet peegeldada lihtsalt poliitilist reaalsust. Mõnikord võib selles peegelduda puhas pragmatism: valitsejad võivad juhtida n-ö kuulmise järgi ning muuta poliitikat üleöö, nagu situatsioon parajasti nõuab.

Autoritaarsetes riikides on terror kõige suurem võimu ülevõtmise ajal, totalitaarsetes riikides suureneb see aga võimu tugevdamisel. Massirepressioonid on autoritaarsetes riikides relvastatud jõudude ülesandeks, totalitaarne terror tuleneb ideoloogiast ja selle teostamisel töötavad riigiaparaadiga käsikäes ka mitmesugused organisatsioonid (salapolitsei, SS, KGB jne).

Totalitaarsetes riikides kaob kohtute sõltumatus (need politiseeritakse), autoritaarsetes toimub kohtumõistmine iseseisvalt ja tähtsamaid poliitilisi asju arutatakse erikohtutes. Ka repressioonide tase on eri totalitaarsetes süsteemides erinev.

Kui võrrelda fašistlikku ja kommunistlikku diktatuuri, siis võib öelda, et nad on sarnased, kuigi mitte kokkulangevad. Ent on mitmeid tunnuseid, mis on mõlemale režiimile ühised:

- ametlik ideoloogia;
- üks, eliidi juhitud massipartei;
- terroristlik politseikontrollisüsteem;
- täielik monopol massikommunikatsiooni vahendite üle;
- relvamopol (sõjavägi allub rangelt parteilisele kontrollile);
- tsentraalselt kontrollitud ja juhitud majandus.

Paljud Aafrika postkoloniaalsed riigid on sisuliselt personaalse valitsemisega riigid, kus valitsejad võivad rakendada piiramatut poliitilist võimu. Selline valitsemine on väga ebastabiilne. Eristatakse kolme ainuvalitsemise tüüpi.

- Prohvetlik (Kwame Nkrumah Gaanas, Julius Nyerera Tansaania), mis on lähedane mobiliseerivale ainuparteilisele režiimile.
- Sultanistlik (Duvalier' režiim Haitil, sultan Omar Ali Saifeuddini režiim Bruneil). Valitseja teostab oma piiramatut ideoloogiata ainuisikulist võimu. Administratsiooni, mille kaudu valitseja oma võimu teostab, on ta valinud ise. Erinevalt totalitaarsetest süsteemidest pole sultanistlikes riikides valitsejal ideoloogilisi eesmärke, ainuparteid ning elanikkonda ei mobiliseerita.
- Monarhistlik. Erinevus sultanistlikust režiimist seisneb selles, et monarhistlik režiim tähendab valitsemist koos teiste oligarhidega.

6.12. Erakonnad (parteid)

Tänapäeva poliitiliste parteidega analoogsed poliitilised grupeeriingud tegutsesid juba Vana-Kreeka linnriikides ja Rooma riigis.

Uuema aja parteide eelkäijad tekkisid XVIII sajandil Inglismaal (toorid ja viigid), Rootsis (mütsid ja kübarad) ning Suure Prantsuse revolutsiooni ajal poliitiliste rühmitustena rahvuskonvendis (žirondiinid, jakobiinid, soo).

Esimesed parteid tekkisid siiski alles XIX sajandi algul. Edmund Burke defineeris poliitilist erakonda kui kodanike ühendust, mille eesmärgiks on edendada rahvuslikke huvisid põhimõtete kohaselt, milles kõik osalised on ühel meelel.

XIX sajandi teisel poolel muutusid parteid poliitilise elu lahutamatuks koostisosaks, kuid põhiseaduslikuks institutsiooniks muutusid nad alles pärast II maailmasõda. Seetõttu peetakse tänapäeval paljudes riikides vajalikuks suurte parteide riiklikku toetamist riigi eelarvest.

Eesti keeles on kasutusel kaks sõna: partei ja erakond. Kuigi need on sünonüümid, tuleb rõhutada seda, et 1920. aastail kasutasid Eestis sõna „partei” peamiselt tööliiklasi esindavad poliitilised organisatsioonid, neile vastandlikud rühmitused eelistasid sõna „erakond”. Sõna „partei” tuli eesti keelde saksa keele vahendusel, kuid pärineb ladinakeelsest sõnast *pars*, (osa). Võib arvata, et antud termini kasutamisele on kaasa aidanud siiski rohkem prantsusekeelne sõna *partie*, mis tähendab samuti osa tervikust, sest ladina keele mõju oli siis juba väike. Esimesena kasutas terminit „partei” tänapäevases tähenduses inglase lord Bolinbroke 1734. aastal. Üldiseks muutus see siiski alles sajand hiljem, enne oli põhiliselt kasutusel termin „fraktsioon”.

Ka Eesti erakonnaseadus näeb ette riigikogus esindatud erakondade rahalist toetamist, kusjuures toetuse suurus on võrdeline kohtade arvuga riigikogus. Ka peavad erakondade liikmete nimekirjad olema avalikud. 1994. aastal Eestis vastuvõetud erakonnaseaduse järgi on erakond (partei) Eesti kodanike vabatahtlik poliitiline ühendus, mille eesmärgiks on oma liikmete ja toetajaskonna poliitiliste huvide väljendamine ning riigivõimu ja kohaliku omavalitsuse teostamine. Nii võib parteisid vaadelda demokraatliku ühiskonna institutsioonidena, mille kaudu hääleõiguslikud inimesed transformeerivad oma poliitilised eelistused riiklikuks poliitikaks.

Tänapäeva parteidel on palju funktsioone (see ei tähenda, et kõik parteid täidaksid tingimata kõiki funktsioone): ideede vahendamine, poliitilisele sotsialiseerimisele kaasaaitamine, indiviidi ja süsteemi kokkuviiimine, poliitiliste aktivistide värbamine ja mobiliseerimine, valitsuse aktsioonide koordineerimine (kui ollakse võimul), opositsioonis olemine jne.

Samuti võib parteisid liigitada väga erinevateks tüüpideks: kaadriparteid, massiparteid, diktaatorlikud parteid, laiahaardeparteid, protestiparteid, agraarparteid jne.

Demokraatlik riik peab kohtlema erinevaid erakondi võrdselt, vastasel juhul ei saa pluralistlik demokraatia efektiivselt töötada. Siiski ei ole kõik vahendid parteide

eesmärkide elluviimisel lubatud. Keelatud on selline tegevus, mis püüab vägivaldselt muuta põhiseaduslikku korda või on vastuolus kriminaalseadustikuga.

Riigi poliitilise tahte ühtsuse ja terviklikkuse huvides ei tohi erakonda kuuluda õiguskantsler, riigikontrolör, politseinikud, kaitseväelased jne.

6.13. Poliitilised voolud Eestis

XIX sajand

Ka Eestis võis juba siis eristada konservatiivset ja liberaalset suunda. Konservatiivne-alalhoidlik suund oli algselt koondunud J. W. Jannseni ja Postimehe ümber, hiljem sai selle suuna juhiks Jakob Hurt. Käremeelset-liberaalset suunda esindasid C. R. Jakobson ja tema Sakala. Jakobsoni pooldajad lootsid baltisaksa mõisnike ülemvõimu kaotada Vene riigivõimu abil. Hurda pooldajad lootsid koostööle mõnede baltisakslastega ning nägid Vene keskivõimu sekkumises kohalikule arengule ohtu.

Võib olla üsna kindel, et kui elu Eestis oleks arenenud vabalt, arenenuks neist kahest ärkamisaja suunast konservatiivne ja liberaalne erakond. 1880. aastail alanud venestamispoliitika surus maha sellegi aktiivsuse.

Sajandi lõpp möödus venestamist toetavate ajalehtede (Olevik, Valgus) ja rahvuslikku iseolemist pooldavate väljaannete (eeskätt Jaan Tõnissoni Postimees) vahelises võitluses.

1900.–1940. aastad

Valitsevad olid kolm järgmist suunda:

- Rahvuslik ringkond, mis tegutses Tartus ja oli koondunud ümber Jaan Tõnissoni Postimehe. Rõhutati usu, kõlbluse ja rahvusluse tähtsust. Püüti ühendada Hurda mõõdukat konservatiivsust ja Jakobsoni käremeelsust. (Ka Villem Reimann oli selle suuna pooldaja). 1905. aastal asutas Jaan Tõnisson Eesti Rahvameelse Eduerakonna, mis jäi ainsaks eestlaste erakonnaks tsaariajal.
- Konstantin Pätsi Teataja ümber koondunuid võis võrrelda Lääne-Euroopa vasakliberaalidega. Keskuseks oli Tallinn. Keskenduti rohkem majandus- ja sotsiaalprobleemidele.
- Vene haritlaste ja õppiva noorsoo mõjul tekkisid Eestis esimesed sotsialistlikud ringid. Eesti Vabariigi suuremaid erakondi enne 1940. aasta okupatsiooni võime liigitada järgmiselt.
 - Sotsialistlikud parteid: Eesti Sotsiaaldemokraatlik Töölise Partei, Iseseisev Sotsialistlik Töölispartei, Eestimaa Kommunistlik Partei.
 - Keskerakonnad: Tööerakond, Rahvaerakond, Kristlik Rahvaerakond, Rahvuslik Keskerakond.
 - Maaerakonnad: Põllumeeste Kogud; Asunikude, Riigirentnikkude ja Väikemaapidajate Koondis.
 - Vabadussõjalaste Liit.
 - Isamaaliit (1935. aastal asutatud valitsuse poolehoidjate liit).

6.14. Eesti erakonnad tänapäeval

1980. aastate lõpus sündis NSV Liidu uuenduspoliitika võimalust ära kasutades kaks rahvaliidumist: Rahvarinne (uuenduspoliitika toetuseks) ja valitsevale kommunistlikule režiimile opositsiooniline liikumine. Viimane avaldus mitmesugustes esialgu vormiliselt mittepoliitilistes organisatsioonides: Muinsuskaitse Selts, Sõltumatu Infokeskus. Poliitilise organisatsioonina tekkis MRP-AEG, Molotov-Ribbentropi pakti avalikustamise Eesti grupp.

1988. aastal sündis esimese parteina Eesti Rahvusliku Sõltumatuse Partei (ERSP), mis seadis eesmärgiks iseseisva Eesti vabariigi taastamise. ERSP initsiatiivil sündis kodanike komitee, mille esindusorganina kasvas sellest välja Eesti Kongress.

Kahe suure liikumise kõrval tekkis sõjajärgseil aastail sisserännanud venekeelse elanikkonna baasil Interrinne, mille loomisele aitas kaasa Moskva keskvoim ja mille eesmärk oli luua massiline toetus NSV Liidu säilitamiseks.

Nende rahvaliidumiste baasil ja poliitiliste suundumuste hargnemisel kasvas pärast Eesti taasiseseisvumist parteide arv kiiresti. Lõpptulemusena moodustus kodanike komiteede liikumisest ja Eesti Kongressist Eesti poliitilise maastiku parem tiib, Rahvarindest aga poliitiline tšenter ja vasak tiib.

1992. aasta Riigikogu valimistel osalesid juba erakonnad ja valimisliidud. Hiljem kasvas erakondade arv kiiresti ja ulatus juba 30ni, sest erakonna moodustamiseks oli vaja vaid 200 inimest. 1994. aastal vastuvõetud erakonna seadus lubas registreerida poliitiliste parteidena vaid selliseid ühendusi, kus on vähemalt 1000 liiget.

1995. aastal osales Riigikogu valimistel veel 7 erakondade valimisliitu ja 9 parteid, kuid 1998. aasta valimisseaduse muutmisega keelustati valimisliidud üldse. 1999. aastal osales Riigikogu valimistel vaid 13 erakonda. 2002. aasta juuli seisuga on Eestis 18 erakonda.

Eesti erakonnad on alles noored ja kujunemisjärgus, ning seetõttu on nende liigitamine ideoloogilisel alusel keeruline. Pealegi ei ole parem- või vasakpoolseks jagamine ainus võimalus erakondi liigitada. Tõenäoliselt on liigitamine märksa lihtsam siis, kui erakonnad on läbinud pikema arengu ja selgemalt välja kujunenud.

6.15. *Varia*

Radikaalid leiutavad vaateviise. Kui nemad on need ära kulutanud, võtavad need üle konservatiivid.

M. Twain

Marksism on oopium intellektuaalidele.

R. Aron

Ideed pole püsivad, nendega tuleb midagi ette võtta.

A. N. Whitehead

Kord, hierarhia, distsipliin!

B. Mussolini

Anarhia järel on halvim asi maailmas valitsus.

H. W. Beecher

Konservatiiv on inimene, kes imetleb käremeelseid üks sajand pärast nende surma.

Anon

Peetril ja Leninil oli siiski kaks ühist omadust: Euroopa tundmine ja halastamatus.

J. Brodsky

Partei – see on paljude hullumeelsus ühe huvides.

J. Swift

Võitlus mõlema maailma, fašismi ja demokraatia vahel ei luba mingeid kompromisse. Kas meie või nemad.

B. Mussolini

Need, kes teevad revolutsiooni poolikult, kaevavad vaid endale hauda.

A. Saint-Just

Valitse suurt rahvast, nagu küpsetaksid väikest kala, ära üle küpseta!

Konfutsius

Konservatiiv on inimene, kelle mõlemad jalad on suurepäraselt korras, kuid kes pole kunagi õppinud astuma edasi.

F. D. Roosevelt

Kui te olete võimeline omi mõtteid selgelt väljendama, pole teil poliitikasse asja.

Tundmatu

Kommunist on ilma huumorimeeleta sotsialist.

G. Catton

Poliitikud on hulk hirnutavaid kääbuseid, kes püüavad küpsetada vaala.

J. B. Priestly

Poliitikas pole tähtsad sõnad, vaid hääl, millega neid öeldakse.

J. Romen

Hea poliitik suudab panna inimesi temasse uskuma, suur poliitik paneb inimesed endasse uskuma.

Tundmatu

Opositsioon – see on oskus lubada seda, mida valitsus ei suuda täita.

H. Nicolson

Konservatiiv on inimene, kes istub ja mõtleb. Enamasti istub.

T. W. Wilson

Ma ei ole poliitik ja ka muidu on minu kombes korralikud.

M. Twain

Kadunud muudavad kergesti oma poliitilisi vaateid.

S. J. Lec

Poliitikud ei armasta ega vihka. Neid ajendab kasu, mitte tundmus.

P. D. S. Chesterfield

Liberaal on inimene, kes annab ära kõik, mis ei kuulu talle.

F. Dane

7. Riik ja omavalitsus

Riigiks nimetatakse organiseeritud inimeste kogu, kes elab kindlal maa-alal ja on seotud ühise võimuga. Seega on riigil kolm peamist tunnust: maa-ala, kodanikkond ja suverääne riigivõim. Riiki võib defineerida kui avalik-õiguslikku organisatsiooni, mis oma õiguskorra loomisel ja sellel korral põhinevates võimuavaldustes on oma territooriumil piiramatult ning rahvusvahelistes suhetes sõltumatu igast muust võimust.

Riigi mõiste tuli kasutusele Euroopas uusaja algul (varasemad sellega võrreldavat tähendust väljendavad terminid on kreeka *politeia* ning ladina *civites* ja *res publica*).

7.1. Riigi areng ja vormid

Keskaegses Euroopas puudusid rahvaste vahel piirid. Püha Rooma riik kujutas endast kõikehõlmavat ülemvõimu. Alles IX sajandil hakkas impeerium Karl Suure mõjul kujunema erinevateks poliitilisteks ühendusteks.

Alates XIX sajandist, mil tekkis liberaalse riigi õpetus, käsitleb üldine riigiõpetus riigi kolme olulise tunnusest: rahvast, territooriumi ja avalikku suveräänsust võimu (suveräänsus on riigi võime ilma sisemiste ja väliste kitsendusteta teatud viisil käituda).

Ühtse keskivõimuga riiklikud moodustised tekkisid koos ühiskondliku tööjaotuse arenemisega siis, kui sugukondlikust korrast ja tavaõigusest ei piisanud ühiskondliku korra tagamiseks.

Võimu korraldamise viis väljendub riigivormis, mis hõlmab nii riigivalitsemise vormi (monarhia, vabariik) kui ka riigikorralduse vormi (unitaarriik, föderatsioon).

Selle järgi, kes on tegelikult riigivõimu kandja, on juba antiikajast eristatud monarhiat ja vabariiki (s.o riigi aristokraatlikku ja demokraatlikku vormi).

Monarhia on riigivalitsemise vorm, mille puhul riigipea on harilikult eluaegse või päriliku vormiga monarh: kuningas, keiser, sultan, emiir. Eristatakse absoluutset ja konstitutsioonilist monarhiat. Esimesel juhul kuulub monarhile nii seadusandlik, täidesaatev kui kohtuvõim. Konstitutsioonilise monarhia puhul on monarhi võimu ulatus määratud põhiseadusega, peamiseks seadusandlikuks organiks on parlament, kõrgem täidesaatev võim kuulub valitsusele. Monarhil on harilikult vetoõigus, ta võib parlamenti laiali saata jms.

Tänapäeva riigivormid on kas absoluutne või piiratud (konstitutsiooniline või parlamentaarne) monarhia ning parlamentaarne või presidentaalne vabariik. Parlamentaarse monarhia puhul on monarh riigipea seisundis ainult nimeliselt, näit Holland, Inglismaa. Paljud riigivalitsemise vormid on pidevas muutumises ja vastastikusel seoses ega näita riigi demokraatia tegelikku taset. Seda võimaldab riikide eristamine riigivõimu piirangute määra (poliitilise režiimi) järgi liberaalseks, autoritaarseks ja totalitaarseks. Riike võib veel mitmel muul viisil liigitada.

Riikliku tegevuse järgi ühiskonnas eristatakse liberaalset riiki ja sotsiaalriiki. Liberaalses riigis seisab esiplaanil indiviid ning tema õigused moraalsele, majanduslikule ja poliitilisele vabadusele. Sellele vastavalt peab riik oma tegevust piirama. Samas peab riik suutma garanteerida avalikku korda ja julgeolekut. F. Lasalle iseloomustas sellist riiki kui „öövalvurit”, kes oma kodanike tegelike vajaduste eest ei hoolitse.

Sotsiaalriik sekkub laialdaselt ühiskonna ellu. Riik tegutseb kui sotsiaalse õigluse ja avaliku heaolu kaitsja.

Riigivõim laieneb nii selle riigi kodakondsust omavatele kui ka välismaalastele ja kodakondsuseta isikutele. Kõrgemate riigiorganite tegevus on tavaliselt määratud põhiseadusega, mis lähtub seadusandliku, täitev- ja kohtuvõimu lahususest.

Riigiõpetust on ajaloo vältel käsitletud nii empiirilisel kui ka teoreetilisel. Eelkõige on püütud leida vastust küsimustele, kuidas riik tekkis, kas vägivallega, lepinguliselt või evolutsioonilisel teel või mõnel muul viisil, ja milline peab see olema. Arvamused on senini erinevad ja kokkuleppele ei ole jõutud seniajani.

Inglise filosoof John Stuart Mill kirjutas oma 1859. aastal ilmunud raamatus „Vabadusest” järgmiselt: „Ühiskond ei ole küll rajatud lepingule ning lepingu leiutamine selleks, et sealt inimese sotsiaalseid kohustusi tuletada, on tühi töö, kuid siiski on igauks ühiskondliku kaitse eest ühiskonnale midagi võlgu; inimene elab ühiskonnas ja see tõsiasi nõuab vältimatult, et kõik peavad teiste suhtes järgima teatud käitumisjoont. Selline käitumisjoon tähendab esiteks, et üksteise huvisid ei kahjustataks, või õigemini – ei kahjustata teatud huvisid, mida kas seaduses väljendatult või vaikimisi loetakse õiguseks; ning teiseks, et igauks võtab kanda oma osa nendest töödest ning ohvritest, mida nõuab ühiskonna või tema liikmete kaitsmine kahju ja vägivalda vastu.”

Lepinguteooria tekkis XVIII sajandi valgustuslikest ideedest ja tuletas riigivõimu õiguspärase loodusõiguse seisukohast, mille järgi kõik inimesed on sünnilt võrdsed; riigivõim aga sünnib nende omavahelise lepingu tulemusena. Leping eesmärgiks on leida selline ühiselu vorm, mis kaitseks iga kodaniku vabadust ja varandust kogu ühiskonna käsutuses oleva võimuga, piiramata samas aga ühegi teise kodaniku vabadusi ja õigusi.

Orgaaniline teooria nägi riigi tekkimise põhjusena neidsamu jõude, mis kutsuvad esile loodusnähtusi ja käsitleb riiki bioloogilise organismi analoogina. Orgaaniline teooria peab riigi tekkimise põhjuseks võitlust võimu pärast. Loomuliku valiku tulemusena jäävad selles võitluses ellu tugevamad.

Vägivalda teooria seisneb selles, et inimühiskond on juba sündides jagunenud erinevateks hõimudeks ja rassideks. Nende omavahelistest kokkupõrgetest ja võitlustest sünnib riiklus.

Teooriaid on veelgi. Teokraatliku teooria järgi lõi jumal maailma ja selle korralduse, kaasa arvatud riigi. Marksistliku teooria järgi on riigivõimu tekkimise põhjuseks ühiskonna lõhenemine sotsiaalseteks klassideks. Selleks, et majanduslikult valitsev klass võiks säilitada ja kindlustada oma eeliseid ülejäänud ühiskonna ees, vajab ta institutsiooni, mis kaitseks olemasolevat olukorda. Niisuguseks institutsiooniks sai riik ja avalik võim.

7.2. Eesti riikluse kujunemine

Muinaseesti koosnes umbes 40 kihelkonnast, need olid omakorda suhteliselt lõdvalt seotud kümneks maakonnaks. Ühtne riigivõim puudus. Arvatakse, et kui eestlased poleks sattunud võõra võimu alla, siis oleks meie riiklus võtnud aja jooksul

šveitsipärase maakondade konföderatsiooni kuju. Ka XIII sajandil sakslaste ja taanlaste rajatud poliitilises korralduses puudus selgelt eristatav riigivõim.

Vana-Liivimaa kujutas endast ordu, piiskoppide, nende vasallide ja linnade lõdvalt seotud konföderatsiooni. Ühisküsimusi lahendati konsensuse alusel Liivimaa üldistel maapäevadel. Liivi sõjas (1558–1583) Vana-Liivimaa konföderatsioon purustati, ordu ja piiskopiriigid kadusid. Ent nende vasallid ühinesid Poola, Taani ja Rootsi ülemvõimu all mõisnike koondisteks – rüütelkondadeks. Keskvõimu esindavad kubernerid ja riigiametnikud pidid jagama võimu rüütelkondadega (eriti nende üldkogude e maapäevadega). Siinsete alade eristaatust, kohaliku aadli seisuslikel privileegidel põhinevat autonoomset omavalitsussüsteemi hakati nimetama Balti erikorraks ja see säilis ka Vene võimu all. Eestlased jäid kohalike asjade otsustamisel eemale nii kubermangu kui ka maakonna tasandil.

Pärast 1917. aasta veebruarirevolutsiooni andis Venemaa Ajutine Valitsus dekreedid, millega Eesti ala ühendati autonoomseks kubermanguks. Võim läks üle valla- ja linnavolikogude valitud Eestimaa Kubermangu Ajutisele Maanõukogule (maapäev). Maapäeva ja selle poolt loodud maavalitsuste tegevuse lõpetasid 1917. aasta oktoobris võimu haaranud kommunistid. Enne laialisaatmist jõudis maapäev end 28. mail 1917 kuulutada kõrgemaks võimuks ning moodustada maapäeva vanematekogu. Maapäeva vanematekogu ja juhatus asutasid aga põranda all Eestimaa Päästekomitee. Kasutades bolševike põgenemise järel tekkinud võimuvaakumit, kuulutas päästekomitee rahvaste enesemääramise õigusele tuginedes 24. veebruaril 1918 Eesti iseseisvaks. Eesti piir pandi paika 2. veebruaril 1920. aastal Venemaa ja Eesti vahel sõlmitud Tartu rahulepinguga.

1918. aastal rajatud Eesti Vabariik oli uus riik. 1940. aastal okupeeris Balti riigid NSV Liit, aastatel 1941–1944 järgnes Saksa okupatsioon. 1944. aasta septembris moodustas viimane Eesti seaduslik peaminister Otto Tief kahe okupatsiooni vahelisel lühikesel ajal uue valitsuse ning püüdis iseseisvust taastada, kuid pidi põgenema Rootsi. Järgnes taas nõukogude okupatsioon. Paljud lääneriigid ei tunnistanud kogu selle aja Balti riike NSVL osana.

Eesti oli NSVL liiduvabariikidest esimene, kus 1980. aastate teisel poolel algas NSV Liidu lagunemise protsess. 1990. aastal valiti Eestis kaks esinduskogu: Eesti Kongress ja ENSV Ülemnõukogu. Pärast pikki vaidlusi ei otsustatud mitte uue riigi väljakuulutamise poolt, vaid võeti vastu Eesti Kongressi pakutud otsus Eesti Vabariiki taastada. See otsus kiideti heaks 1991. aasta märtsis toimunud rahvahääletusel.

20. augustil 1991. aastal, sõjalise riigipöördekatse ajal Venemaal, kuulutas Eesti Ülemnõukogu Eesti Vabariiki taastatuks. Ülemnõukogu ja Eesti Kongressi valitud Põhiseaduse Assamblee koostas uue põhiseaduse, mis võeti vastu 28. juunil 1992 toimunud rahvahääletusel ja mis jõustus sama aasta 3. juulil. Seejärel alustati põhiseaduslike riigiorganite loomist. Esimene taasiseseisvunud Eesti Vabariigi riigikogu, VII Riigikogu, valiti 20. septembril 1992.

4.3. Riigi kodanikud

Sõnad „kodanik” (lad *civitas*) ja kodakondsusidee kerkisid esmakordselt esile juba VII–VIII sajandil eKr Kreekas. Tänapäevani kehtiva kodaniku ja kodakondsuse mõiste aluseks oli tollal ja on ka praegu vabaduse ja võrdsuse seadus.

Mõte vabadusest ja võrdsusest on aga veelgi vanem. Juba 2000 aastat eKr on ühes tekstis kirjas järgmise read: „Jumal lõi tuuled selleks, et igaüks võiks hingata nagu tema kaaslane.” Juba Kreekas taibati välja öelda seos kodaniku ja omaenda elu korraldamises osalemise vahel. Olla kodanik tähendas olla poliitiline olend.

Ka Roomas oli aktuaalne aktiivse kodaniku probleem. Cicero kirjutas: „Need, keda loodus on õnnistanud võimega korraldada ühiskonna asju, peavad kõrvale heitma kogu oma kõhkluse, lülituma võidujooksu ühiskondliku ametiposti pärast ja osalema valitsuse juhtimisel.”

Kodaniku mõiste on tihedalt seotud demokraatiaga. Henry Jones kirjutas: „Demokraatia eksperiment edeneb sedamööda, kuidas ta õpib tundma tõelist kodakondsust.”

Kodakondsusel on tegelikult rohkem aspekte. 1949. aastal tõi sotsioloog T. H. Marshall Cambridge’is peetud kõnes välja kolm erinevat aspekti:

1) tsiviilaspekt, mis hõlmab õigust vabalt liikuda ja vabadust sõlmida lepinguid; 2) poliitiline aspekt, mis hõlmab ka õigust olla valitud avalikku ametisse või õigust olla valija; 3) sotsiaalne aspekt, mis hõlmab õigust heaolule ja ühiskonna parandist osasaamisel.

Tänapäeval mõistame kodakondsust järgmiselt: „Kodakondsus on mingi riigi kodanikuks olek, isiku ja riigi poliitilis-õiguslik side, mille kaudu määratakse poolte vastastikused õigused ja kohustused. Kodakondsus lõpeb surmaga, teise kodakondsusesse astumisega või kodakondsuse äravõtmisega.”

Riigi elanikkonna suurema osa moodustavad tavaliselt selle riigi kodanikud. Lisaks sellele võib maal asuda välismaalasi, kodakondsuseta isikuid ning kodakondsusküsimused on iga suveräänse riigi siseasi. Kodakondsus omandatakse sünniga.

Sünniga kodakondsuse omandamisel on kaks põhimõttelist võimalust. *Ius soli* (lad – päikeseõigus) ehk territoriaalpõhimõte tähendab seda, et vastava riigi territooriumil sündinud inimene omandab selle riigi kodakondsuse. Eelkõige eelistatakse *ius soli* põhimõtet neis riikides, kus soovitakse siduda sisserändajate lapsi riigiga.

Ius sanguinis (lad – vere õigus) põhimõte tähendab, et laps omandab sündides oma vanemate kodakondsuse. Mõlemad põhimõtted said alguse Prantsuse revolutsiooni ajal ning asendasid XIX sajandi jooksul aegamööda endise elukoha kriteeriumi.

Selle põhimõtte kasuks otsustavad eelkõige need riigid, kes ei soovi kodakondsete kasvu sisserändajate arvelt, samas soovivad nad kodakondsete kasvu välismaal sündinud laste arvelt. Eelkõige on siin eesmärgiks tagada etniline järjepidevus.

Sünniga omandatud kodakondsus võib hiljem muutuda, peamiseks mooduseks on naturalisatsioon. See on vabatahtlik. Kodakondsuse taotlemine teise riiki elama asumisel pole kohustuslik. Naturalisatsiooni korras võib riik oma kodakondsuse anda välismaalasele, kui too:

- abiellub selle riigi kodanikuga (Eestis ei kehti);
- lapsendatakse selle riigi kodaniku poolt;
- taotleb selle riigi kodakondsust.

7.4. Eesti kodakondsus

26. novembril 1918 andis Maanõukogu välja määruse Eesti kodakondsuse kohta, kus on kirjas järgmised read: „Eesti demokraatilise vabariigi kodaniku õigused on kõigil isikutel, rahvuse ja usu peale vaatamata, kes järgmisele kolmele nõudmisele vastavad: 1) kes Eesti demokraatilise vabariigi piirides elavad, 2) kuni 1918. aasta veebruarikuu 24. päevani endise Vene riigi alamluses olid ning 3) Eesti demokraatilise vabariigi osadest pärit või kohalikkude elanikkude nimekirjas seisid, mis endise Vene riigi asutuste poolt siin maal ehk selle maa jaoks peeti. Ajutine äraolek Eesti demokraatilise vabariigi piiridest, mille kestuse ajutine valitsus kindlaks määrab, selle määruse väljakuulutamise ajast arvates, ei võta mitte õigusi riigikodakondsuse peale.” Samal

päeval võttis noor vabariik vastu veel ühe olulise akti: „Ajutise Valitsuse määrus väljamaa passide, passide viseerimise ja sõidulubade väljaandmise kohta.” Alates 1998. aastast tähistakse Eestis 26. novembril kodanikupäeva.

Eesti kodakondsus lähtub õiguslikust järjepidevusest, ning kuna praegune Eesti riik on 1918. aastal rajatud Eesti Vabariigi õigusjärglane, siis kehtib sama põhimõte ka kodakondsuse suhtes. Seetõttu on automaatselt Eesti kodanikud need isikud, kes olid seda kuni Eesti okupeerimiseni NSVL poolt, samuti nende järglased.

Eestis elavatel välismaalastel on õigus vabalt Eesti kodakondsust taotleda. (Nad võivad Eestis elada ka seda taotlemata vastavalt välismaalaste seadusele alalise või ajutise elamisloa alusel.)

Eesti kodakondsuse taotleja peab kodakondsusseaduse järgi:

- olema vähemalt 15 aastat vana (teatud tingimustel võib taotleja olla ka noorem);
- olema alalise elamisloa alusel elanud Eestis 5 aastat enne ja 1 aasta pärast kodakondsuse taotlemist;
- oskama eesti keelt ettenähtud tasemel;
- omama seaduslikku püsivat sissetulekut, mis tagab tema ja tema ülepeetavate äraelamise;
- tundma ettenähtud tasemel Eesti põhiseaduse ja kodakondsusseaduse aluseid;
- olema lojaalne Eesti riigile, andma sellekohase vande.

Kodakondust võidakse ka taastada isikule, kes on kaotanud Eesti kodakondsuse alaealisena. Ka Eestis leitud lapse, kelle vanemad ei ole teada, tunnistatakse Eesti kodakondsuse omandanuks sünniga. Eesti kodanik, ei või olla samal ajal mõne muu riigi kodakondsuses. Selle sätte puhul on erand väliseestlaste jaoks.

Topeltkodakondsus on keelatud ka paljudes teistes riikides

Eriliste teenete eest võib vabariigi valitsus anda lihtsustatud korras kodakondsuse kuni kümnele inimesele aastas. Kodakondsusest vabastatakse kodanik tema enda taotlusel Eesti Vabariigi valitsuse otsusega. Taotlus võidakse tagasi lükata, kui kodanik on tagaotsitav, kui tal on täitmata kohuseid Eesti riigi ees või kui kodakondsusest vabastamisega võib kaasneda kodakondsusetus. Kodakondsus võetakse ära, kui kodanik:

- astus vabariigi valitsuse loata välisriigi riigi- või sõjaväeteenistusse;
- astus välisriigi luure-, julgeoleku- või sõjaväestatud ühingusse;
- püüdis muuta vägivaldselt Eesti põhiseaduslikku korda;
- omandas Eesti kodakondsuse valeandmete esitamise või kodakondsuse saamist välistavate asjaolude varjamise abil;
- on mõne välisriigi kodakondsuses, kuid pole vabastatud Eesti kodakondsusest.

Lisaks kodanikele elavad nii Eestis kui ka teiste riikides välismaalased, kodakondsuseta isikud (elamisloa alusel) ja teatud arv illegaale. Viimastel puudub seaduslik alus riigis viibimiseks.

Eestis on kodakondsusküsimustega tegelevaks asutuseks siseministeeriumi haldusalas asuv Kodakondsus- ja Migratsiooniamet (KMA), mille ülesandeks on välismaalastele elamis- ja töölubade ning viisade andmise korraldamine. Samuti tegeleb KMA välismaalastele isikut tõendavate dokumentide andmise korraldamisega, välismaalaste Eestist lahkumise korraldamisega ja illegaalse immigratsiooni tõkestamisega. KMA annab välja järgmisi dokumente: isikutunnistus, eesti kodaniku pass, välismaalase pass, ajutine reisidokument, alaline elamisluba, tähtajaline elamisluba, tööloa, meremehe teenistusraamat, meresõidu tunnistus, viisakutse ja viisapikendus.

7.5. Rahvusriik

Eesti põhiseaduse preambulas on kirjas, et eesti riik peab tagama eesti rahvuse ja kultuuri säilitamise läbi aegade. Eesti keel on rahvuse ja kultuuri olemuslik

komponent, ilma milleta pole rahvuse ja kultuuri säilitamine võimalik. Seetõttu kehtestab põhiseadus Eesti riigikeeleks eesti keele.

Rahvusriigi põhimõtte väljatoomine põhiseadusliku põhimõttena on tänapäeva põhiseadustes mõnevõrra erandlik. Tänapäeva riigid on rahvusriigi põhimõttele üha vähem rõhku asetanud, pigem rõhutatakse pluralismi ja vähemusrahvuste õigusi. Eesti ajaloolist olukorda arvestades aga on eesti rahvuse esiletõstmine mõistatav. Antud juhul on tegemist üsna tugeva rahvusluse ideoloogia mõjuga, sest rahvusluseks peetakse ühest ja samast rahvusest inimeste kokkukuuluvustunnet, mis taotleb rahvuse säilitamist ja arendamist. Rahvuslik eneseteadvus rajaneb rahva ühisel päritolul, ajaloolisel kogemusel, keelelisel ja kultuurilisel kokkukuuluvustundel.

Poliitilise idee või doktriinina tekkis rahvuslus 18. sajandil võitluses seisusliku ühiskonna privileegide ja etnilisi piire ületava feodaalvõimu rõhumise vastu. Rahvusideoloogia mõjul ilmus XIX sajandil rahvusvahelisse õigusesse põhimõte rahvuslikust enesemääramisest.

Eestis tekkis rahvusideoloogia rahvuslikul ärkamisajal 1860ndatel. Jälgides rahvusluseideoloogia rajajate seisukohti mujal maailmas, kordas Eesti rahvusliku liikumise üks juhtfigure, Jakob Hurt, et igal natsioonil on loomulik ja jumalik õigus eksisteerida ning oma rahvast välja arendada ikka täiuslikumate avalduskujudeni.

Rahvusluseideoloogiast motiveeritud poliitika kaugemaks tagajärjeks Eestis oli rahvusriigi tekkimine aastail 1917–1920.

Rahvusluseideoloogia poliitilise doktriinina toetub seisukohale, et riikliku organisatsiooni loomulikuks aluseks on etniline ühtsus, rahvas. Teine oluline element rahvusluseideoloogias on idee rahva suveräänsusest.

Eesti riikluse seisukohalt on seetõttu rahvusluseideoloogial põhimõtteline tähendus. Eesti riik ei saanud tekkida mõttest eesti rahva erilises osas inimkonna ajaloos, vaid Eesti riik loodi eesti rahva füüsilise ja kultuurilise püsimise kaitseks ning väikese ja oma püsimises ohustatud rahva jaoks pakub kõige adekvaatsemaid argumente sellise eesmärgi põhjendamiseks just rahvusluseideoloogia.

7.6. Riigi suveräänsus. Unitaarriik, föderatsioon ja konföderatsioon

Suveräänsus on pärit sõnast *supremus* (lad kõrgeim, ülim). Suveräänne riigivõim kehtestab talle alluval maa-alal kogu õiguskorra ning suhtleb teiste suveräänsete riikidega kui võrdne võrdsega. Mõnede riiklike moodustiste korral võib kerkida küsimus, millel neist on suveräänne võim, millel mitte. Kindlasti puudub suveräänsus asumaadel (kolooniatel). Territooriumi, mis on mõne suveräänse riigi kaitse all, nimetatakse protektoraadiks. (Näiteks Monaco Vürstiriik on Prantsusmaa protektoraadi all.)

Unitaarriigis (ühtses riigis) kuulub suveräänsus jagamatult riigivõimule. Teatud funktsioonide täitmiseks võib ta oma võimu üle anda väiksematele territoriaalsetele üksustele nagu provintsid, regioonid, departemangud jne. Mõnikord võib ka ühtse riigi koosseisus esineda autonoomseid piirkondi, millel on eriõigusi. Rohkem kui 70% praegustest riikidest on unitaarriigid (Jaapan, Prantsusmaa, Eesti jne). Unitaarriigi eeliseks on selge hierarhilise võimu olemasolu, puuduseks võimu ülisuur kontsentratsioon ja vähemuste nõrk esindatus.

Föderatsioon ehk liitriik (USA, Saksamaa, Brasiilia, Kanada jt) koosneb autonoomsetest osariikidest, kus osa valdkondi on antud keskvõimu pädevusse.

Liitriigi parlamendid on kahekojalised. Ka osariikidel on oma parlamendid ja valitsused; keskrparlamendi ülemkoda esindab osariikide huve. Seega on võim jagatud

erinevate valitsuse tasandite või valitsuste vahel. Põhiline on koordineerimine, mitte hierarhia.

Föderatsioonile on rida mõistlikke põhjendusi:

1. Kui riik on pindalalt suur, on sel viisil parem valitsusvõimu levitada.
2. Eelnev tugevate riikide olemasolu, milledele ühise keskvalitsuse loomine võib olla vastuvõetav kompromiss.
3. Katse edendada või luua ühtsust erinevate väikeste riikide vahel.
4. Soov koondada võim ja ressursid.
5. Soov hajutada poliitilist võimu.

Plussiks on ühtsus ja kontrollitav keskvalitsus. Miinuseks on võimalikud konfliktid ülemvõimu pärast, pikaldasus ja liigsed kompromissid.

Ühendust, kus on mitu oma suveräänsuse säilitanud liikmesriiki, nimetatakse konföderatsiooniks ehk riikide liiduks (Šveits, SRÜ, Euroopa Liit jt). Seega on konföderatsioon riikide liit, kus riigid annavad osa võimust rahvusvahelisele keskvalitsusele, kuid säilitavad ise peamise võimu. Selline ühendus luuakse tavaliselt siis, kui saadakse aru, et teiste riikidega koos on mingi eesmärk kiiremini või paremini saavutatav. Plussiks on koostöö kergendamine, miinuseks nõrkus ja ebastabiilsus.

7.7. Põhiseadus

Demokraatlik riik tugineb põhiseadusele. Põhiseadus on riigi kõrgeim seadus ja kehtib kõigi kodanike suhtes ühtviisi. Põhiseadus määrab riigivõimu ja üksikisiku põhilised suhted, riigikorralduse põhialuse, riigivõimu ja kohalike omavalitsuste seisundi ning õigusloome põhialuse. Põhiseadus mahutab endas eelkõige üldisi põhimõtteid. Seda täiendavad sajad tavalised seadused. Suuremahulisi seadusi nimetatakse seadustikeks või koodeksiteks. Kõik riigi õigusaktid peavad olema kooskõlas põhiseaduslike õigusnormidega. Põhiseaduse kehtestab kas seadusandlik organ või rahvahääletus. Põhiseaduse muutmine on muude seaduste muutmisest raskem, seda tehakse erimenetlusega. Esimesed kaasaegset tüüpi põhiseadused kehtestati XVII ja XVIII sajandil Inglismaal, Prantsusmaal ja USA-s.

Eesti Vabariigi esimene riigi põhialuseid kindlaksmäärav dokument oli Iseseisvusmanifest. Sellega loodi formaalselt iseseisev demokraatlik vabariik, kuid selles olid fikseeritud ka põhilised vabadused nagu sõna-, trüki-, usu- ja ühinemisvabadus, samuti üldine võrdõiguslikkus.

1919. aasta aprillis toimusid esimesed otsesed ja vabad valimised – Asutava Kogu valimised. Asutava Kogu avaistung toimus 23. aprillil ning ülesandeks võeti põhiseaduse väljatöötamine. 4. juunil 1919 valis Asutav Kogu 15liikmelise Eesti põhiseaduse väljatöötamise komisjoni, kes koostas eelnõu, mida Asutav Kogu arutas kaheksal istungil.

Eesti neli põhiseadust

Enne 1992. aastal heakskiidetud põhiseadust on Eestil olnud kolm põhiseadust.

1. Eesti Asutava Kogu poolt 15. juunil 1920 heaks kiidetud põhiseadus jõustus 21. detsembril 1920.

Seda iseloomustati kui ülimalt demokraatlikku, kuid seda on arvustatud liigse parlamentarismi pärast. Riigikogu oli äärmiselt killustunud, mille tõttu elujõulist valitsust moodustada ei suudetud. Oma roll oli ka selles, et valimisseaduses puudus klausel, mis oleks välistanud pisiparteide pääsu parlamenti. Näiteks praegu on olemas nõue, et parlamenti pääsevad vaid need erakonnad, kes koguvad vähemalt 5% kõigi

valijate häälest. Stabiilselt toimiva valitsuse puudumine andis korduvalt alust süüdistada põhiseadust. Parandamise ettepanekud, milles põhiline oli presidendi institutsiooni loomine, lükati 1932. ja 1933. aasta rahvahääletustel tagasi.

2. Rahvaalgatuse korras Eesti Vabadusvõitlejate Keskliidu (EVKL, rahvasuus vapsid) esitatud, 14.–16. okt 1933 rahvahääletusel heaks kiidetud ja 24. jaan 1934 jõustunud Eesti Vabariigi põhiseaduse muutmise seadus sai suure toetuse. Põhilised muudatused puudutasid valitsemiskorraldust. Nii oli oluliselt suurendatud riigivanema volitusi, kes sai õiguse riiklikel kaalutlustel parlament laiali saata, nimetada ametisse ja tagandada valitsust ning piiratud kujul vetoõiguse. Kõik need muudatused jäid paberile. Kasutades jõustunud põhiseaduse rakendussätteid, võttis peaminister riigivanema ülesannetes Konstantin Päts 12. märtsil 1934 vastu dekreedid kaitseseisukorra kohta.

Sügisel kutsuti riigikogu veelkord kokku erakorraliseks istungjärguks, kuid saadeti kohe laiali. Kuni 1938. aastani enam kokku ei tulnud („vaikiv olek”), kogu selle aja valitses Päts dekreetide abil. Kaotati erakonnad, v.a 1935. aastal moodustatud Isamaaliit.

Täielik esinduskogu puudumine kestis mõne aasta. 1936. aasta detsembris valiti kahekojaline Rahvuskogu, mille peamiseks ülesandeks sai uue põhiseaduse väljatöötamine.

3. 28. juulil 1937 kiitis kahekojaline Rahvuskogu heaks kolmanda põhiseaduse, mis jõustus 1. jaanuaril 1938.

Seda põhiseadust iseloomustas kahekojaline Riigikogu (Riiginõukogu ja Riigivolikogu), riigipeaks sai kuueks aastaks valitav president, kelle pädevus oli sarnane 1933. aasta põhiseaduses olevaga, rahvaalgatus seati sõltuvusse presidendi suvast.

4. 1992. aasta põhiseadus.

20. augustil 1991 võttis Ülemnõukogu vastu otsuse Eesti riiklikust iseseisvusest. Üheaegselt sellega otsustati moodustada Põhiseaduse Assamblee, kelle liikmeist pooled valiti Ülemnõukogu ja pooled Eesti Kongressi poolt, kelle ülesandeks sai põhiseaduse väljatöötamine. Kõik muud riigielu küsimused, sh põhiseaduse rahvahääletusele panemise otsuse tegemine, jäi Ülemnõukogu pädevusse. Põhiseaduse Assamblees (PA) oli arutusel viis eelnõu, kuid aluseks otsustati võtta Jüri Adamsi eelnõu. PA töötas kuni 1992. aasta aprillini, 20. mail otsustas Ülemnõukogu panna eelnõu rahvahääletusele.

Rahvahääletus toimus 28. juunil 1992.

Praegu kehtiva Eesti põhiseaduse muutmiseks on esinenud küll mitmeid algatusi, kuid seni pole seda muudetud. Praegusele põhiseadusele on ette heidetud kasvõi seda, et seal puudub rahvaalgatus, nagu see oli varasemates põhiseadustes. On küll olemas rahvahääletusele panemise võimalus mõne seaduseelnõu või muu riigielu küsimuse puhul, kuid selle korraldamist otsustab riigikogu. Riigikogu tahet panna mõni küsimus rahvahääletusele aga pärsib säte, et rahvahääletuse negatiivse otsuse järel peab riigikogu minema laiali.

Rahvaalgatus on Eestis praegu võimalik vaid kohalikes omavalitsustes. Vähemalt 1% hääleõiguslikel valla- või linnaelanikel on õigus teha kohaliku elu küsimustes valla- või linnavolikogu või valitsuse õigusaktide vastuvõtmiseks, muutmiseks või tühistamiseks algatusi, mis võetakse arutusele hiljemalt kolme kuu jooksul. On võimalik korraldada rahvaküsitlusi, kuid pole selge, kui palju peab nende tulemustega arvestama.

1992. aastal vastuvõetud Eesti Põhiseadust on ka väga raske muuta. Ühelt poolt on see mõistlik, sest kiirelt muutuv põhiseadus tekitab suure segaduse kogu riigi

seadusandluses ning põhiseaduse kerge muutmise võimalus oleks poliitiliste manipulatsioonide allikaks.

Põhiseaduse muutmise seaduse eelnõu võivad riigikogule arutamiseks esitada kas vähemalt 1/5 riigikogu liikmetest või siis vabariigi president. Põhiseaduse muutmise seaduse vastuvõtmiseks on kaks võimalust:

- rahvahääletuse teel, kuid selle läbiviimise otsustab riigikogu;
- kahe järjestikuse riigikogu koosseisu poolt – sel juhul peab riigikogus vähemalt 51 häälega vastuvõetud eelnõu saama järgmises riigikogus vähemalt 3/5 koosseisu toetuse.

7.8. Õigused, vabadused ja kohustused Eesti põhiseaduses

Eestis elavate kodanike ja välismaalaste jaoks kehtivad põhiseaduse kohaselt järgmised olulised õigused ja vabadused:

- võrdsus seaduse ees;
- õigus pöörduda kohtusse oma õiguste ja vabaduste rikkumise korral;
- õigus elule;
- kellegi au ega head nime ei tohi teotada;
- kedagi ei tohi kohelda ega karistada julmalt või tema väärikust alandavalt;
- õigus vabale eneseteostamisele;
- isikupuutumatus: kelleltki ei võeta vabadust muidu, kui seaduses ettenähtud juhtudel ja korras;
- kedagi ei tohi pidada kuriteos süüdlaseks enne kohtu otsust;
- õigus tervise kaitsele;
- õigus kuuluda ühinguisse,
- omandipuutumatus;
- kodupuutumatus;
- liikumisvabadus;
- usuvabadus;
- õigus oma autoriõiguste kaitsele;
- kedagi ei tohi karistada üksnes tema veendumuste pärast;
- sõnavabadus;
- koosolekuvabadus.

Põhiseaduses on ka õigusi, mis mittekodanikele ei laiene:

- ühtki Eesti kodanikku ei tohi Eestist välja saata ega takistada Eestisse asumast (välisriigile võib kodanikku välja anda kui kurjategijat lepingu täitmiseks vastava seaduse alusel);
- ainult kodanikul on välismaal viibides õigus Eesti riigi kaitsele;
- ainult kodanikul on õigus kuuluda mõnda erakonda;
- kodaniku tahte vastaselt ei tohi ametiasutused ja ametivõimud koguda andmeid tema veendumuste kohta;
- vähemalt 18aastasel kodanikul on õigus osaleda riigikogu valimistel ja rahvahääletusel;
- vähemalt 21 aastane hääleõiguslik kodanik võib kandideerida Riigikokku ja vähemalt 40aastane sünnipärane kodanik võib kandideerida vabariigi presidendiks.

On ka rahvusliku iseloomuga põhiseaduslikke õigusi:

- igal eestlasel, sõltumata kodakondsusest, on õigus asuda Eestisse;
- igapähele on õigus saada eestikeelset haridust;
- vähemusrahvustel on seaduse alusel õigus luua kultuuromavalitsusi;
- igapähele on õigus pöörduda riigiasutuste, omavalitsuste ja nende ametiisikute poole ja saada vastuseid eesti keeles;
- riigiasutuste ja omavalitsuste asjaajamiskeel on eesti keel.

Lisaks õigustele on loomulikult ka kohustusi:

- kodaniku kohus on olla ustav põhiseaduslikule korrale ja kaitsta Eesti iseseisvust;
- igapähele on kohustatud säästma loodust ja keskkonda ning hüvitama sellele tekitatud kahju;
- kooliealistel lastel on õppimine seaduses määratud ulatuses kohustuslik;
- igapähele on kohustatud tasuma seadusega sätestatud riiklikke makse, lõive, trahve ja koormisi;

- igäüks on kohustatud tasuma omavalitsuste poolt seaduse alusel kehtestatud makse ning täitma samas korras kehtestatud koormisi.

7.9. Õigusriik ja võimude lahusus

Õigusriigi põhimõtted hakkasid kujunema juba keskaegses Euroopas, kui riiki hakati vaatlema institutsioonina, mille ülesandeks oli lahendada feodaalisandate omavahelisi konflikte õigluse vaimus.

Mõiste „õigusriik” tähendab sellist riiklikku elukorraldust, mille eesmärgiks on korraldada kodanike elu, lähtudes õiguspriinsipiidest. Õigusriigi tunnusteks peetakse:

1. põhiseadust, mis seab riigivõimu tegevusele seaduslikud raamid;
2. garanteeritud kodanikuõigusi;
3. ühiskonna sotsiaalseid probleeme ei tule lahendada mitte üksikjuhtumite kaudu, vaid vastava seadusandlusega ühiskondliku sotsiaalkindlustussüsteemi abil;
4. seaduste kohustuslikkus seadusandlikule ja täitevvõimule;
5. õigus informatsioonile ja selle levitamisele;
6. kodanike vabaduste ja omandiõiguse kaitse riikliku omavoli eest.

Valitsemisvormilt ja poliitiliselt režiimilt on õigusriik demokraatia. Selle mõiste tänapäevase sisu fikseeris 1997. aastal Parlamentidevahelise Liidu nõukogu Kairo istungjärk dokumendis „Demokraatia ülddeklaratsioon”. Deklaratsioon tunnistab demokraatia ühtaegu ideaaliks ja eesmärgiks, mis on rajatud kõikide rahvaste poolt tunnustatud ühistele väärtustele.

Ideaalina on demokraatia kõikjal inimliku väärikuse ja inimõiguste teenistuses, aitab saavutada sotsiaalset õiglust, soodustab majanduslikku ja sotsiaalset arengut, tugevdab ühiskonna ühtekuuluvust ja rahumeelset arengut.

Ka võimude lahusus on traditsiooniliselt õigusriigi printsiibi hulka arvatav põhimõte.

Seegi mõte pole väga uus, kuid selle tõelisele rakendamisele kulus aastasadu. Juba Aristoteles avaldas arvamust, et igas konstitutsioonis on kolm osa, mida seaduseandjail on kasulik kontrollida. Kui nende osadega on kõik korras, siis on ka konstitutsiooniga kõik korras.

Sellest kolmikust üks on avalike huvide üle otsustav instants, teine riigiametnikud ja kolmas õigusemõistmine. Sajandeid hiljem jõudis John Locke enam-vähem samale järeldusele ja veel hiljem sõnastas Charles de Montesquieu võimude lahususe klassikalisel kujul: seadusandlik, täidesaatev ja kohtuvõim peavad olema lahutatud. Võimude lahusus ja vastastikune tasakaalustamine on õigusriigi idee elluviimisel kõige olulisem faktor.

Võimude lahususe abil püütakse vältida võimutäiuse kontsentreerumist, sest ainult sel viisil on võimalik riigivõimu seaduse piires hoida. Teine põhjus võimude lahususes on efektiivse tööjaotuse tagamine riigivõimu teostamisel.

Sellisest võimude lahususe kolmikjaotuse põhimõttest lähtuvad tänapäeval kõik arenenud riigid. Sama põhimõte on kirjas ka Eesti Vabariigi põhiseaduses.

7.10. Riigikogu

Eestis nimetatakse parlamenti riigikoguks. Kust pärineb sõna „parlament”? Selle kohta on kaks oletust. Ühed väidavad, et sõna on Inglismaale toonud prantsuse päritoluga normannid, kes prantsuse eeskujul nimetasid parlamendiks kohust. Teised

oletavad, et parlament on saanud oma nime sellest, et keskaja kloostri nimetati parlamendiks pärast söömaega peetud jutuajamist.

Riigikogule kuulub Eestis seadusandlik võim. Riigikogus on 101 liiget, kes valitakse vabadel valimistel proportsionaalsuse põhimõttel neljaks aastaks. Riigikogusse võib kandideerida iga vähemalt 21aastane hääleõiguslik Eesti kodanik. Riigikogu liige ei ole seotud mandaadiga ega kanna õiguslikku vastutust hääletamisel ja poliitiliste avalduste eest riigikogus või selle organites. Riigikogu liige on puutumatu. Teda saab kriminaalvastutusele võtta ainult õiguskantsleri ettepanekul riigikogu koosseisu enamuse nõusolekul. Ka ei tohi riigikogu liige olla üheski muus riigiametis.

Riigikogu:

- võtab vastu seadusi ja otsuseid;
- otsustab rahvahääletuse korraldamise;
- valib vabariigi presidendi;
- ratifitseerib ja denonsseerib välislepinguid;
- annab peaministri kandidaadile volitused vabariigi valitsuse moodustamiseks;
- nimetab vabariigi presidendi ettepanekul ametisse Riigikohtu esimehe, Eesti Panga nõukogu esimehe, riigikontrolöri, õiguskantsleri ja kaitseväge juhataja;
- nimetab Riigikohtu esimehe ettepanekul ametisse Riigikohtu liikmed;
- nimetab Eesti Panga nõukogu liikmed;
- otsustab valitsuse ettepanekul riigilaenude tegemise ja riigile muude varaliste kohustuste võtmise;
- võtab vastu riigi eelarve ja kinnitab selle täitmise aruande;
- esineb avalduste ja deklaratsioonide ning pöördumistega eesti rahva, teiste riikide ning rahvusvaheliste organisatsioonide poole;
- kehtestab riiklikud autasud, sõjaväelised ja diplomaatilised auastmed;
- otsustab umbusalduse avaldamise vabariigi valitsusele, peaministrile või ministrile;
- kuulutab riigis välja erakorralise seisukorra;
- kuulutab vabariigi presidendi ettepanekul välja sõjaseisukorra, mobilisatsiooni ja demobilisatsiooni.

Riigikogu peamine ülesanne on töö seadustega, mis jaguneb kolme järku:

- algatamine;
- arutamine ja vastuvõtmine;
- väljakuulutamise.

Seaduste (eelnõude) algatamise õigus on:

- riigikogu fraktsioonidel;
- riigikogu liikmetel;
- riigikogu komisjonidel;
- vabariigi valitsusel.

Seaduseelnõude menetlus

Enamiku eelnõudest esitab valitsus. Esitatud eelnõule määrab riigikogu juhatus juhtivkomisjoni, mis korraldab eelnõu arutamist. Eelnõu tekst koos esitaja seletuskirjaga jaotatakse enne täiskogus arutamist riigikogu liikmetele välja. Täiskogus peab eelnõu enne lõpphääletamist läbima kuni kolm lugemist, kusjuures teist ja kolmandat lugemist võidakse ka veel mitu korda katkestada ning igal lugemisel hääletatakse läbi esitatud parandusettepanekud. Pärast seaduse lõplikku vastuvõtmist hääletamise teel saadetakse see vabariigi presidendile, kel on 14 päeva aega selle väljakuulutamiseks.

Presidendil on õigus jätta seadus kas poliitilistel või juriidilistel põhjustel (näit vastuolu põhiseadusega) välja kuulutamata. Sel juhul saadab ta seaduse koos põhjendustega riigikogule tagasi. Kui riigikogu selle uuesti vastu võtab, siis peab president selle kas välja kuulutama või pöörduma Riigikohtusse, kel on õigus tühistada põhiseadusega vastuolus olevaid seadusi. Kui vaidlusalune seadus aga

Riigikohtu arvates vastab põhiseadusele, peab vabariigi president seaduse ikkagi välja kuulutama. Väljakuulutatud seadused avaldatakse Riigi Teatajas. Mõnevõrra teistsugune on olukord välislepingutega.

Kui riigikogu on ratifitseerinud mõne välislepingu, mis on vastuolus mõne Eesti seadusega, siis lepingu sätted kehtivad.

Seaduste elluviimiseks, täiendamiseks ja täpsustamiseks antakse määrusi. Kõige tavalisemad on määrused, mida antakse seaduse täitmiseks seaduse enda alusel. Eestis teevad seda üleriigilistes küsimustes valitsus ja ministrid ning kohalikes küsimustes omavalitsuste volikogud.

Teatud hädaolukordades võidakse täitevvõimule seadusandlikke volitusi anda. Näiteks kui riigikogu ei saa koguneda, siis võib president koos riigikogu esimehe ja peaministriga anda välja seaduse jõuga seadlusi. Seadlusega ei saa kehtestada, muuta või tühistada põhiseadust ega ka riigimakse ja riigieelarvet puudutavaid seadusi ning nn 51 poolthääle seadusi.

Mahukamaid määrusi kutsutakse määrustikuks. Kui määrusel on eriotstarbeline sisu, siis nimetatakse seda põhimääruseks. Peale määruste on olemas veel korraldused, otsused, käskkirjad ja ettekirjutused. Neid annavad välja riigi ja omavalitsuse organid ning ametiisikud seaduste ja määruste alusel.

7.11. Vabariigi president

Esimene Eesti Vabariigi president oli Konstantin Päts (alates 24. aprill 1938). Pätsi presidendiaeg lõppes koos Eesti okupeerimisega NSV Liidu poolt. Taas valiti president 6. oktoobril 1992. aastal. Et keegi neljast kandidaadist (Arnold Rüütel, Rein Taagepera, Lennart Meri ja Lagle Parek) ei saanud esimeses voorus (otsevalimine rahva poolt) absoluutset enamust, läks otsustamisõigus Riigikogu kätte, kes pidi valima kahe enam hääli saanud kandidaadi, Meri ja Rüütli vahel.

Riigikogu toetas Lennart Meri kandidatuuri. Erandkorras valiti president neljaks aastaks. 1996. aastal valis valimiskogu Meri presidendiks järgmiseks viieks aastaks. 8. oktoobril 2002 valis valimiskogu Eesti Vabariigi presidendiks Arnold Rüütli. Ühte ja sama isikut on võimalik valida presidendiks vaid kaheks ametiajaks.

Vabariigi presidendiks võib saada sünnilt Eesti kodanik, kes on vähemalt 40 aastat vana. Tema ülesseadmise õigus on vähemalt viiendikul riigikogu koosseisust. President valitakse viieks aastaks salajasel hääletamisel ja valituks tunnistatakse kandidaat, kelle poolt hääletab vähemalt 68 riigikogu liiget. Kui Riigikogu sellega hakkama ei saa, valib presidendiks valimiskogu, kes koosneb riigikogu liikmeist ja kohalike omavalitsuste esindajatest. Kui ka valimiskogul ei õnnestu presidenti valida, läheb otsustamine taas riigikokku tagasi.

Et sellisel süsteemil on mitmeid puudusi, on viimasel ajal hakatud järjest rohkem rääkima presidendiks otsevalimise vajadusest. Viimane aga eeldab põhiseaduse muutmist ja seetõttu on selleks vajalik poliitiliste jõudude suur üksmeel riigikogus.

Vabariigi president on Eesti riigipea. Tal on põhiseaduse alusel 20 ülesannet või pädevust, kuid olulisemad neist on järgmised:

- esindab Eesti Vabariiki rahvusvahelises suhtlemises;
- nimetab ja kutsub Vabariigi Valitsuse ettepanekul tagasi Eesti Vabariigi diplomaatilisi esindajaid ja võtab vastu Eestisse akrediteeritud esindajate volikirjad;
- kuulutab välja Riigikogu korralised ja erakorralised valimised;
- kuulutab välja seadusi (võib ka välja kuulutamata jätta) ning kirjutab alla ratifitseerimiskirjadele;
- algatab põhiseaduse muutmist;
- nimetab ametisse ja vabastab ametist valitsuse liikmeid;
- nimetab Eesti Panga nõukogu ettepanekul ametisse Eesti Panga presidendiks;

- nimetab Riigikohtu ettepanekul kohtunikud;
- teeb Riigikogule ettepaneku Riigikohtu esimehe, Eesti Panga nõukogu esimehe, riigikontrolöri, õiguskantsleri ning kaitseväge juhataja või ülemjuhataja ametisse nimetamiseks;
- annab riiklikke autasusid, sõjaväelisi ja diplomaatilisi auastmeid;
- vabastab süüdimõistetuid nende palvel armuandmise korras karistuse kandmisest või kergendab karistust;
- annab välja seadlusi jne.

7.12. Õiguskord ja õigussüsteemid

Õiguseks nimetatakse mingis ühiskonnas kehtivate ettekirjutuste ja käitumisnormide kogumit. Ürgühiskonnas olid ühesugused käitumisnormid levinud peamiselt sugukonniti, tegemist oli kombe- ehk tavaõigusega. Õigusest erinev arusaamine põhjustas sageli sugukondadevahelisi konflikte.

Riikide ja kõrgtsivilisatsioonide kujunedes tegi suure sammu edasi ka õiguse areng. Valitsejad püüdsid kehtestada üleriigilisi õigusnorme (Hammurabi seaduste kogu XVIII sajandil eKr, Moosese seadused XIII sajandil eKr). Antiik-Kreekas sai tuntuks Soloni seaduste kogu, kus hakati õigust kirja panema ja ühtlustama.

Soloni seadustekogu keelustas lihtkodanike vaesumise tõttu pinevaks probleemiks tõusnud võlaorjuse, lõi õiguslikud alused panganduse arenguks ja tegi võimalikuks äriühingute loomise.

Kriminaalõigusele oli tollal omane, et süüdlasele tuli tekitada samasugust varalist ja kehalist kahju, nagu ta oli ise teinud („silm silma, hammas hamba vastu”).

Rooma õigus

Rangelt võttes tähendab rooma õigus Rooma linna ja impeeriumi õigussüsteemi, alates linna asutamisest (pärimuse kohaselt 753. aastal eKr) kuni Lääne-Rooma riigi hävitamiseni barbarite poolt (476. aastal pKr) või Bütsantsi (Ida-Rooma) vallutamiseni türklaste poolt 1453. aastal. Rooma õigus on jurisprudenti ajaloos etendanud niivõrd olulist osa, et sageli nimetatakse rooma õiguseks tsiviilõigust üldse.

Algselt kohandati Rooma õigust üksnes oma linnriigi kodanike suhtes, millest tulenebki mõiste tsiviilõigus (lad *jus* – õigus, *civis* – kodanik). Roomlased läksid ajapikku tavaõiguselt (s.o kirjutamata õigus) üle kirjalikule õigusele.

Algul olid õiguse allikateks rahvakoosolekute poolt vastuvõetud ja ametiisikute (magistraatide) korraldused (ediktid). Hiljem sai peamiseks õigusloojaks keiser. Bütsantsi keisri Justinianuse (527–565) korraldusel koostati süstematiseeritud kodanike õiguste kogu (*corpus juris civilis*). Rooma õigus eristas avalikku ja eraõigust. Eraõigus korraldab inimeste eraiseloomuga vahekordi, avalik õigus normib riigivõimu ja üksikisiku vahekordi, milles üksikisik allub riigivõimule.

Õigussüsteemid ja õigusharud

Õigussüsteemiks nimetatakse teatud kindlas ühiskonnas kehtivaid õigusnorme, mis moodustavad omavahel haakuva terviku. Riikide õigussüsteemid on küll erinevad, kuid sarnasuste järgi liigitatakse neid suuremateks õigussüsteemideks. Tänapäeval domineerivad maailmas mandrieuroopa, anglosaksi ja islami õigussüsteemid. (XIX sajandil eristusid kaks mandrieuroopa õigussüsteemi: romaani ehk prantsuse ja germaani ehk saksa õigussüsteemid. Saksa õigussüsteemi on omaks võtnud ka Eesti.)

Kui kirikule ja ladina keelele tuginev Euroopa ühtsus kadus, asusid mitmed rahvusriigid oma õigust kodifitseerima, s.t ühte valdkonda reguleerivad normid paigutati terviklikesse seadusekogudesse – koodeksitesse ehk seadustikesse.

Eraõigus jaguneb järgmiselt:

- tsiviilõigus;
- kaubandusõigus;
- majandusõigus.

Neist mahukaim on tsiviilõigus, mis normib üldisi inimestevahelisi suhteid ja jaguneb nagu teisedki harud veel omakorda mitmeteks õigusharudeks (võlaõigus, asjaõigus, perekonnaõigus ja tööõigus). Tööõigus reguleerib tööandja ja töötaja vahelisi, eeskätt töölepingust tulenevaid suhteid.

Avalik õigus jaguneb järgmiselt:

- riigiõigus;
- haldusõigus;
- finantsõigus;
- kirikuõigus;
- kriminaalõigus;
- protsessiõigus jne.

Eesti õigussüsteemi areng

Alates XIII sajandist kuulub Eesti ala mandrieuroopa õiguse areaali. Talurahvakohtutes osalesid mõisniku kõrval autoriteetsetest talupoegadest kaasistujad. Linnades kuulus kohtuvõim raele. Põhja-Eesti linnades kehtis Lübecki õigusest arenenud Tallinna õigus, Lõuna-Eestis oli aga jõus Hamburgi õigusest arenenud Riia õigus. Aadlike üle mõisteti kohut maaisanda ja tema vasallkonna poolt moodustatud kohtutes, mis juhindusid Saksa päritolu rüütliõigusest. Vaimulikke kohtuasju arutati piiskoplikes kirikukohtutes katoliku kiriku õiguse alusel.

Rootsi ajal hakkas Eestis suuremat mõju avaldama Rooma õigus. Venemaa võimu alla sattumine (1710) ei toonud kohtu- ja õiguskorda olulisi muudatusi.

Seaduste kodifitseerimine jõudis Eestisse 1863. aastal, mil jõustus Balti kubermangude tsiviilseadustik (nn Balti eraseadus). Üheks olulisemaks vana õiguskorra aluseid muutvaks artiklikaks oli 1920. aasta seisuste kaotamise seadus. Eesti enda tsiviilseadustiku eelnõu jäi 1940. aastal alanud nõukogude okupatsiooni tõttu vastu võtmata.

Sõjaeelsel iseseisvusajal võttis Eesti Vabariik üle tsaariaegsed seadused, taasiseseisvunud Eesti ei saanud kasutada nõukogude seadusandlust, ent ka sellele eelnenud oma seadus paljuski enam ei sobinud.

Muud õigussüsteemid

Anglosaksi ehk inglise õigussüsteem kehtib eeskätt ingliskeelsetes maades. Võrreldes mandrieuroopa süsteemiga on tal järgmised erinevused:

- koodeksite puudumine;
- õigusaktide suur hulk;
- suulise tavaõiguse suur tähtsus;
- Rooma õiguse vähene mõju.

Anglosaksi maades luuakse õigust ka kohtuotsusega, seda siis, kui seadusandlus on puudulik. Kohtuotsus omandab sel juhul seaduse jõu, sest sellega on loodud pretsedent, mida sarnastel juhtumitel hakkavad järgima ka kõik teised kohtud. Kriminaalkohtus on seal keskne koht vandemeestel (neid on tavaliselt 12), keda valitakse hääleõiguslike kodanike seast näiteks loosi alusel. Kõigepealt ütlevad vandemehed, kas kohtualune on süüdi või mitte, ja alles siis võib kohtunik määrata karistuse.

Usulistest õigussüsteemidest on kõige levinum islamiõigus ehk šariaat.

Islamiõigus jagab kõik inimeste teod viide liiki: kohustuslikud, soovitatavad, ükskõikseks jätvad, ebasoovitavad ja keelatud. Islami kriminaalõigus on arhailine, karistuste hulka kuuluvad näiteks piitsutamine, käe maha raiumine ja kividega surnuksloppimine. Lääne õigussüsteemidest on silmatorkavalt erinevalt normitud perekonnasuhted. Abielu kujutab endast mehe ja tema äia vahelist tehingut. Islamiõigus nagu teisedki usulised õigussüsteemid ei seo end kindla territooriumiga.

Tänapäeval hakkab Euroopas järjest enam levima ka euroõigus (Euroopa Liidu õigusaktid).

Võrdluseks tasub meenutada Eestis veel tosin aastat tagasi kehtinud nn sotsialistlikku õigussüsteemi. Välja võib tuua järgmist:

- õiguse jagamist avalikuks ja eraõiguseks ei tunnustatud;
- õigusemõistmisele avaldasid mõju parteiorganite seisukohad (nn telefoniõigus);
- kohtunike eluaegsuse põhimõtet ei tunnustatud;
- riigimandi vastu suunatud kuritegusid karistati rangemalt kui isikliku vara vastu suunatud.

7.13. Eesti kohtusüsteem

Niipea kui Saksa okupatsioon 1918. aasta lõpus hakkas kokku varisema, asus Eesti Ajutine Valitsus peale muu korraldama ka kohtuala. Kohtuminister andis 2. detsembril 1918 korralduse enne revolutsiooni Eestis asunud kohtuasutuste tegevusse astumiseks.

Õige pea tehti ka kohtukorralduses rida muudatusi. Vallakohtud kaotati, poliitilised ja vaimulikud kohtuasjad allutati üldistele kohtutele. Eestis kujunes välja kolmeastmeline kohtusüsteem.

Tsaariajaga võrreldes muutus Eesti kohtusüsteem üsna vähe. Rahukogud võtsid üle ka Tallinna ja Riia ringkonnakohtute funktsioonid. Peterburi Kohtupalati ülesanded läksid Kohtupalatile Tallinnas ja Vene Senati rolli hakkas täitma Riigikohus Tartus.

Kokkuvõttes oli Eesti üldkohtute süsteem järgmine.

Väiksemis tsiviil- ja kriminaalasjus oli esimeseks astmeks rahukohtunik, teiseks rahukogu ja kolmandaks Riigikohus. Suuremais tsiviil- ja kriminaalasjus oli esimeseks kohtuks rahukogu, teiseks Kohtupalat ja kolmandaks Riigikohus. Esimene Riigikohtu istung toimus 14. jaanuaril 1920 Tartu raekoja saalis.

1935. aastal nimetati rahukohtunikud ümber ringkonnakohtunikeks, rahukogud ringkonnakohtuteks ning Kohtupalat Kohtukojaks. Riigikohus viidi Tartust Tallinna.

Eesti praegune kolmeastmeline kohtusüsteem loodi 1993. aastal.

- Esimese astme kohtud on maa-, linna- ja halduskohtud.

Maa- ja linnakohtud arutavad kõiki tsiviil- ja kriminaalõiguslikke asju. Maakohtud asuvad igas maakonnas, linnakohtud aga kolmes suuremas linnas (Tallinn, Kohtla-Järve ja Narva). Tsiviilprotsessi korras lahendatakse eraõiguslikke asju. See on eravaidlus hageja ja kostja vahel.

Tõendite muretsemine ja tunnistajate leidmine on jäetud protsessi osaliste endi hooleks. Kriminaalprotsessi ülesandeks on teha kindlaks, kas kohtualune on süüdi või mitte ja süü korral määrata karistus. Kohtualuse ja kannatanu kõrval osalevad protsessis veel kaitsja ja süüdistaja. Maa- ja linnakohtute struktuuri kuuluvad kinnistusametid, registriosakonnad ja kriminaalhooldusosakonnad.

Halduskohtud arutavad kaebusi ja proteste riigivõimu- ja omavalitsusorganite ning ametiisikute vastu, samuti haldusõigusrikkumisi (näiteks heakorraeeskirja rikkumist). Halduskohtud asuvad Tartus, Tallinnas, Pärnus ja Jõhvis. Halduskolleegiumid, kus vaadatakse läbi haldusasju apellatsioon korras, asuvad Tartu ja Tallinna ringkonnakohtu juures. Igal halduskohtul on oma tööpiirkonnad.

- Ringkonnakohtud ehk teise astme kohtud.

Esimese astme kohtute peale saab apellatsiooni korras edasi kaevata ringkonnakohtusse (Tartus, Tallinnas ja Rakveres). Igal ringkonnakohtul on oma tööpiirkonnad. Seal vaatavad kaebuse läbi tavaliselt kolm kohtunikku. Esimese astme kohtu otsus kas tühistatakse, muudetakse või jäetakse samaks.

- Riigikohus

Teise astme kohtu otsuse peale saab kassatsiooni korras edasi kaevata Riigikohtusse (asub Tartus). Riigikohus ei hakka uuesti läbi vaatama faktiliste asjaolude õigsust, mille alusel alama astme kohus otsuse langetas. Arutatakse tavaliselt seda, kas ringkonnakohus kohaldas karistuse määramisel seadust õigesti ja pidas kinni protseduurireeglitest. Riigikohus võib jätta otsuse muutmata, seda muuta või tühistada ning saata tagasi uuesti arutamiseks. Riigikohtu otsus on lõplik.

Riigikohtus on kassatsioonikaebuste selekteerimiseks ette nähtud loakogu. Loakogu pädevuses on otsustada küsimuse üle, kas asja hakatakse Riigikohtus üleüldse lahendada või mitte. Loakogu ei moodusta omaette kohtuastet. Riigikogus tegutseb järgmises koosseisus: tsiviilkolleegium, kriminaalkolleegium, halduskolleegium, põhiseadusliku järelevalve kolleegium ja Riigikohtu üldkogu.

Riigikohus täidab ka põhiseaduslikkuse järelevalve ülesandeid. Niisuguseid kohtuasju arutatakse juhul, kui:

- alama astme kohus on jõudnud kohtuasja arutamisel järeldusele, et seadus või mõni muu õigusakt on põhiseadusega vastuolus;
- õiguskantsler on mingi õigusakti põhiseadusele vastavuse vaidlustanud, akti vastuvõtja pole seda aga õiguskantsleri ettepanekule vaatamata 20 päeva jooksul muutnud;
- vabariigi president on jätnud teist korda välja kuulutamata riigikogus vastuvõetud seaduse ja pöördunud Riigikohtusse, kontrollimaks, kas see on vastavuses põhiseadusega.

Eesti vabariigis mõistab õigust kohus. Kohtualune ei pea oma süütust tõestama. Kohus saab määrata karistusi üksnes seaduse piirides, mingi teine võim seda karmistada ei saa. Siiski on riigipeale antud õigus armuandmise korras kohtu määratud karistust vähendada. Ka Eesti presidendile kuulub armuandmise õigus.

Kohtunik nimetatakse ametisse eluaegsena. Riigikohtu esimehe kandidaadi esitab riigikogule president. Ülejäänud Riigikohtu liikmed määrab ametisse riigikogu Riigikohtu esimehe ettepanekul. Kõik muud kohtunikud nimetab ametisse president Riigikohtu ettepanekul. Kohtunikud peavad olema juriidilise kõrgharidusega, nad ei tohi kuuluda erakonda, olla volikogude liikmed ega aktsiaseltside või osühingute asutajad ega juhatuse liikmed.

Maa- ja linnakohtud võivad tsiviil- ja kriminaalasja arutamise juurde kutsuda ka kaks kaasistujat. Kohtu kaasistujad valib 5 aastaks kohaliku omavalitsuse volikogu vallavanema või linnapea ettepanekul, kuid nende kandidatuurid tuleb enne kooskõlastada kohtu esimehega. Maa- ja linnakohtute juures asuvad kinnistusametid ning registriosakonnad.

7.14. Õiguskantsler

Õiguskantsleri institutsioon loodi Eesti vabariigis Skandinaavia riikide kogemusi arvestades 1. jaanuaril 1938 kehtima hakanud uue põhiseadusega. Õiguskantsler oli tollal ministri õigustega kõrgem ametnik Vabariigi presidendi juures. Ta oli aruandekohustuslik vabariigi presidendile. Samuti pidi ta esitama ülevaated oma tegevusest Riigivolikogule ja Riiginõukogule. Õiguskantsleri institutsioon taastati taasisesiseisvunud Eestis 1992. aasta põhiseadusega. Õiguskantsler määrati ametisse 28. jaanuaril 1993.

Eesti riikluse areng tingis vajaduse luua ka ombudsmani institutsioon, mille kaudu oleks tagatud isikute põhiseaduslike õiguste ja vabaduste kaitse. Vaieldi selle üle, kas

luua ombudsmani institutsioon Riigikogu juures või siduda need ülesanded õiguskantsleri omaga. Õiguskantsleri seadus, mis jõustus 1. juunil 1999, andis ombudsmani ülesanded õiguskantslerile. (Ombudsmani amet asutati Rootsisis juba 1809. aastal uue konstitutsiooniga.)

Õiguskantsler kui ombudsman võtab oma menetlusse need juhtumid, kus avaldaja kas isikulikult või oma esindaja kaudu osundab riigiasutusele, kelle tegevus on avaldaja arvates rikkunud tema põhiõigusi. Sellise avalduse võib esitada igäüks, kuid õiguserikkumine peab olema seotud avaldaja isikuga. Kontrollida saab sellist avaldust, kust on selgelt näha, milles õiguste rikkumine seisnes.

Õiguskantsler kui ombudsman peab teatama avaldajale ühe kuu jooksul, milliseid toiminguid ta seoses avaldusega või kaebusega on teinud või peab vajalikuks teha. Õiguskantsler teavitab avaldajat põhiseadusega ettenähtud õiguste ja vabaduste rikkumise kohta tehtud avalduse kontrollimise käigus avastatud puudustest ja nende kõrvaldamiseks esitatud ettepanekutest ja abinõudest ning puuduste kõrvaldamise tulemustest. Asutus, kellele õiguskantsleri ettepanek on adresseeritud, peab teatama õiguskantslerile, kuidas on ettepanekut täidetud. Kui õiguskantsleri ettepanekut ei täideta või järelepärimisele ei vastata, võib ta esitada ettekande vastava asutuse üle järelevalvet teostavale asutusele. Kui õiguskantsler leiab, et ametisik on rikkunud seadust või põhiseadust, teatab ta sellest kas uurimisorganile või muule pädevale organile.

Õiguskantsler võib alustada riigiasutuste tegevuse kontrollimist ka omal algatusel, kui eelneva teabe alusel on põhjust arvata, et ühes või teises riigiasutuses on rikutud põhiseaduslikke õigusi või vabadusi. Üheks sellise teabe allikaks on ka ajakirjandus

Õiguskantsler, kelle nimetab 7 aastaks riigikogu presidendi ettepanekul, on sõltumatu ametiisik, kes teostab järelevalvet seadusliku ja täidesaatva riigivõimu ning kohaliku omavalitsuse õigustloovate aktide seadustele vastavuse üle. Õiguskantsleril on õigus teha riigikogule ettepanekuid kõrgete riigiametnike (riigikogu liige, president, vabariigi valitsuse liige, riigikontrolör, riigikohtu esimees või liige) kriminaalvastutusele võtmiseks.

Kui õiguskantsler leiab, et mingi õigustloov akt on seadusega vastuolus, siis teeb ta akti vastu võtnud organile ettepaneku viia see 20 päeva jooksul seadusega kooskõlla. Kui seda ei tehta, siis teeb õiguskantsler riigikohtule ettepaneku tunnistada see akt kehtetuks. Õiguskantslerit saab kriminaalvastutusele võtta ainult vabariigi presidendi ettepanekul riigikogu koosseisu enamuse (vähemalt 51 poolthäält) nõusolekul.

Õiguskantsleril on õigus sõnaõigusega osa võtta riigikogu ja vabariigi valitsuse istungitest.

Kord aastas peab õiguskantsler esitama Riigikogule ülevaate seadusandliku ja täidesaatva riigivõimu ning kohalike omavalitsuste õigusloovate aktide (määrused ja seadused) kooskõlast põhiseaduse ja seadustega.

Õiguskantsleri volitused loetakse lõppenuks:

1. tähtaja möödumisel;
2. omal soovil tagasiastumisel;
3. kestva töövõimetuse korral, kui ta kuus kuud järjest ei suuda oma ametiülesandeid täita;
4. tahtlikult toimepandud kuriteo eest süüdimõistva kohtuotsuse jõustumise päevast;
5. ettevaatamatuse tõttu toime pandud kuriteo eest süüdi mõistva kohtuotsuse, millega on ette nähtud vabaduskaotuslik karistus, jõustumise päevast.

7.15. Riigikontroll

Esimene riikliku majanduskontrolli asutus loodi 1314. aastal Inglismaal. Eesti Riigikontroll loodi 27. detsembril 1918 Eesti vabariigi tollaegse kõrgeima riigivõimuorgani, Maapäeva, otsusega. 25. augustil 1940 riigikontrolli tegevus lõppes. Riigikontroll taasloodi 6. juunil 1990, mil võeti Ülemnõukogu võttis vastu Riigikontrolli seaduse. Sama aasta 20. septembril kinnitati ametisse riigikontrolör. Taasloodud riigikontroll alustas tegevust 1. novembril 1990. aastal.

Riigikontroll on oma tegevuses sõltumatu majanduskontrolli teostav riigiorgan, mille tegevuse eesmärk on kaasa aidata riigivara säilimisele ja heaperemeheliku kasutamise tagamisele. Riigikontrolli juhivad sõltumatu ametiisikuna riigikontrolör, kelle nimetab viieks aastaks ametisse (ja vabastab ametist) riigikogu presidendiga ettepanekul. Kord aastas peab ta esitama riigikogule ülevaate riigi vara kasutamise ja säilimise kohta.

Riigikontrolli ülesanded on järgmised:

- riigiasutuste, riigiettevõtete ja muude riiklike organisatsioonide majandustegevuse kontroll;
- riigi vara kasutamist ja säilimist;
- kohalike omavalitsuste valdusse antud riigivara kasutamine ja käsutamine;
- nende ettevõtete majandustegevuse kontroll, kus riigil on üle poole osakutest või aktsiatest jne.

Riigikontrolör võtab peakontrolöride otsuste peale esitatud kaebuste kohta pärast kaebuste esitaja ja teiste asjaosaliste selgituste ärakuulamist vastu otsuseid, mida võib vaidlustada kohtus. Riigikontrolör annab Riigikontrolli töö korraldamiseks välja määrusi ja käskkirju.

Riigikontrolöriks on oma ametkonna juhina samad õigused, mis on seadusega antud ministrile ministeeriumi juhina. Ta võib oma ülesannetes kuuluvais asjus sõnaõigusega osa võtta vabariigi valitsuse istungitest.

Riigikontrolli ettepanekud õigusrikkumiste ja puuduste kõrvaldamiseks majandustegevuses kuuluvad kohustuslikule läbivaatamisele nende poolt, kellele ettepanek tehti. Ühe kuu jooksul tuleb rakendatud abinõudest Riigikontrollile teatada. Kui Riigikontroll avastab kuriteo tunnuseid sisaldava õigusrikkumise, peab ta esitama vastavad materjalid uurimisorganile.

Riigikontrolli volitused lõpevad kas:

1. omal soovil;
2. ettenähtud tähtaja möödumisel;
3. tema surma korral;
4. tervisliku seisundi tõttu, kui ta kuus kuud järjest ei suuda oma ametiülesandeid täita.

7.16. Prokuratuur, advokaadid ja notarid

Prokuratuur asub justiitsministeeriumi juures. Prokurörid nimetab 5 aastaks ametisse justiitsminister. Nende ülesandeks on riikliku süüdistuse esitamine kriminaalajanduse arutamisel, samuti järelevalve politsei ja kaitsepolitsei tegevuse seaduslikkuse üle.

Vandeadvokaadid tegelevad tsiviilprotsessis poolte esindamisega, kriminaalprotsessis kohtualuse kaitsmisega ning väljaspool kohtuasju üldise õigusabi andmisega.

Notarid tõestavad allkirjade ehtsust, lepingute sõlmimist, testamentide ja muude dokumentide õigsust jmt.

7.17. Vabariigi valitsus

Kollektiivse valitsemisorganina sündis valitsus (kabinet) 1714. aastal Inglismaal, mil troonile astus Hannoveri dünastia (loodi erakondlik kabinet). Tänapäevase kujuni jõudis valitsus Inglismaal 1832. aasta parlamendireformi järel. Valitsuse eelkäijaks oli Inglismaal kuninga salanõukogu. Kuni XIV sajandini vastutasid kuninga salanõunikud ainult kuninga ees, kuid XIV sajandi algul (kuningas Edward II ajal) omandas parlament impiitsmendi õiguse, s.o õiguse mõista kohut ka kuninga salanõunike üle.

Eestis teostab vabariigi valitsus täidesaatvat riigivõimu põhiseaduse ja seaduste alusel kas vahetult või ministeeriumite ja valitsusasutuste kaudu. Valitsus on kollegiaalne organ, mis koosneb peaministrist ja ministritest. Osa neist võib olla nn portfelli ministrid (ilma ministeeriumita ministrid). Praeguse seaduse järgi ei tohi valitsuse liikmete arv olla üle 15. Üldjuhul on valitsuse istungid kinnised. Peaminister esindab valitsust, juhatab selle istungeid ning juhib ja ühtlustab valitsuse tegevust.

Valitsus annab seaduse täitmiseks õigusaktidena välja määrusi ja korraldusi, peaminister annab üksikküsimuste otsustamiseks korraldusi, minister annab välja määrusi ja käskkirju.

Ministeerium jaguneb osakondadeks, mille struktuuriüksusteks on talitused ja bürood. Ministeeriumi struktuuriüksuste tööd juhib kantsler, tema äraolekul asekancler. Kantsler annab välja käskkirju. Ministeeriumi valitsemisalas tegutsevad veel mitmesugused ametid ja inspeksioonid (ametid ja inspeksiooni juhib peadirektor, bürood juhataja või direktor). Välisministeeriumi struktuuri kuuluvad ka Eesti Vabariigi välisesindused.

Valitsuse juures asub ka riigikantselei, mis korraldab valitsuse ja peaministri asjaajamist ning tehnilist teenindamist. Riigikantseleid juhib riigisekretär, kelle nimetab ametisse ja vabastab ametist peaminister oma korraldusega.

Vabariigi valitsuse ülesanded:

- viib ellu riigi sise- ja välispoliitikat;
- suunab ja koordineerib valitsusasutuste tegevust;
- korraldab seaduste, riigikogu otsuste ja vabariigi presidendi aktide täitmist
- esitab riigikogule seaduseelnõusid ning ratifitseerimiseks ja denonsseerimiseks välislepinguid;
- koostab riigieelarve eelnõu ja esitab selle riigikogule, korraldab riigieelarve täitmist ning esitab riigikogule riigieelarve täitmise aruande;
- korraldab suhtlemist teiste riikidega jne.

Valitsuse ametisseastumine ja tagasiastumine

President määrab 14 päeva jooksul pärast valitsuse tagasiastumist peaministri kandidaadi, kellele ta teeb ülesandeks uue valitsuse moodustamise. Peaministri kandidaat peab 14 päeva jooksul esitama riigikogule ettekande tulevase valitsuse moodustamise aluste kohta. Seejärel otsustab riigikogu avalikul hääletusel, kas anda peaministri kandidaadile volitused valitsuse moodustamiseks. Volitused saanud peaministri kandidaat esitab 7 päeva jooksul valitsuse koosseisu presidendile, kes nimetab 3 päeva jooksul valitsuse ametisse.

Kui peaministri kandidaat ei saa riigikogus poolthälteenamust või ei suuda valitsust moodustada, on presidendil õigus esitada 7 päeva jooksul teine kandidaat. Kui president ei esita teist kandidaati või kui ka teine kandidaat ei saa riigikogult volitusi või loobub valitsuse moodustamisest, läheb peaministri kandidaadi ülesseadmise õigus üle riigikogule. Kui ka see kandidaat ei suuda 14 päeva jooksul esitada valitsuse koosseisu presidendile, kuulutab president välja riigikogu erakorralised valimised.

Valitsus astub tagasi juhul kui:

- kokku astub uus riigikogu koosseis;

- peaminister astub tagasi või sureb;
- riigikogu avaldab valitsusele või peaministrile umbusaldust.

Riigikogu võib avaldada umbusaldust ühele ministrile, valitsusele või peaministrile otsusega, mille poolt hääletab riigikogu koosseisu enamus. Valitsus omakorda võib siduda tema poolt esitatud eelnõu vastuvõtmise usaldusküsimusega. Kui riigikogu eelnõu vastu ei võta, astub valitsus tagasi.

7.18. Piirivalve

Eesti piiri valvamise vajadus tekkis seoses omariikluse kättevõitmisega. Esimese töökoosoleku kutsus Eesti piiride valvamises kokku admiral Johannes Pitka 14. novembril 1918. Kapten Leopold Tõnson hakkas juhtima 18. novembril tööd alustanud Piirivalvevalitsust. Alates 1. veebruarist 1919 kuni Vabadussõja lõpuni ja esimestel rahuaastatel valvasid Eesti piiri sõjaväeosad. 15. veebruarist 1919 kuni 1921. aasta maini kontrollis riigipiiri ületamist Vabariigi Piirikontrolli valitsus. 30. mail 1922 võttis Riigikogu vastu seaduse, millega piirivalve määrati Siseministeeriumi koosseisu. Siseminister Karl Einbundi ettepanekul moodustati 20. septembril 1922 Piirivalve Valitsus. Piirivalve juhiks määrati kolonelleitnant Ants Kurvits, kes astus ametisse 1. novembril 1922. Seda päeva loetakse Eesti piirivalve sünnipäevaks.

1940. aastal likvideerisid nõukogude okupatsioonivõimud Eesti Piirivalve. Piirivalve loodi taas 1. novembril 1990, mil Eesti valitsus määras kindlaks majanduspiiri alalised kontrollpunktid.

Piirivalve on riiklik relvastatud organisatsioon, kellel on järgmised põhiülesanded:

- riigipiiri valvamine ja kaitsmine, selle vägivaldse muutmise takistamine;
- piirirežiimi tagamine, piirikontrolli teostamine;
- Eestis viibivate välismaalaste viibimise seaduslikkuse kontroll;
- riigipiiri ebaseadusliku ületamise takistamine ja kauba ebaseadusliku üle piiri toimetamise takistamine.

Piirivalve kuulub Siseministeeriumi koosseisu, piirivalve koosseisu kuuluvad Piirivalveamet, piirivalveasutused (piirivalvepiirkonnad, piirivalvekordonid, piiripunktid), piirivalvelaevade üksikdivisjon, piirivalve kool. Piirivalveametit juhib peadirektor, kelle nimetab ametisse siseminister. Piirivalve teenistusse võib võtta Eesti kodanikke, kes on vähemalt 19 aastat vanad, kel on läbitud ajateenistus, kes oskab nõutud tasemel eesti keelt ja keda pole karistatud tahtliku kuriteo eest ning kes ei ole eeluurimise või kohtu all.

7.19. Politsei

Politseilaadne institutsioon oli olemas juba vanas Roomas, kuid kaasaegset laadi tegevus sai alguse siiski alles XVIII sajandil. 1667. aastal pani kuningas Louis XIV ühele ametnikule ülesandeks järelvalve Pariisi julgeoleku, avaliku liikumise, tänavate puhastamise ja valgustamise üle.

1795. aastal lahutati Prantsusmaal politsei riiklikuks ja munitsipaalpolitseiks. XIX sajandi esimesel poolel kujunes välja politsei tänapäevane ilme. 1856. aastal loodi Inglismaal politseikordnike (konstaablite) amet.

Eesti politsei asutati 12. novembril 1918. Politsei koosnes kolmest harust:

väli-, kriminaal- ja kaitsepolitsei (alates 1925. aastast poliitiline politsei). 1940. aastal likvideeriti Eesti politsei nõukogude okupatsioonivõimude poolt, politsei taasloomine algas juba nõukogude okupatsiooni lõpul.

1. märtsil 1991 asus senise miilitsa asemele tööle politsei. Eesti taasloodud politsei jagunes vastavalt oma ülesannete laadile väli-, liiklus-, kriminaal- ja kuritegude eeluurimisega tegelevaks politseiks (juhib Politseiamet) ning kaitsepolitseiks (juhib Kaitsepolitseiamet). Politsei tööd juhib politsei peadirektor, kaitsepolitsei tööd kaitsepolitsei peadirektor.

Politsei koosneb politseiasutustest ja politseiõppeasutustest. Politseiasutused on politseiprefektuurid, Keskkriminaalpolitsei, Kohtuekspertiisi- ja Kriminialistikakeskus, Julgestuspolitsei. Kriisisituatsioonide lahendamiseks on loodud Keskkriminaalpolitsei kiirreageerimisüksus K-komando

Politseilist haridust saab Eestis omandada Paikuse politseikoolis ja Sisekaitseakadeemia politseikolledžis.

Kaitsepolitsei peadirektori ja politsei peadirektori nimetab viieks aastaks siseministri ettepanekul vabariigi valitsus. Prefektid ja teised kõrgemad politseiametnikud nimetab ametisse siseminister politsei peadirektori ettepanekul.

1990. aasta novembris loodi 19 politseiprefektuuri (mida juhib prefekt), millest praeguseks on järele jäänud 17. Politseiprefektuurid täidavad väli-, liiklus- ja kriminaalpolitseile pandud ülesandeid. Politseiprefektuuride koosseisu võivad kuuluda territoriaalsed struktuuriüksused – politseijaoskonnad ja –osakonnad, samuti võivad politsei koosseisu kuuluda arestimaja ja meditsiiniline kainestusmaja.

Territoriaalselt jaguneb politsei prefektide juhitud prefektuurideks, mis vastavad üldiselt maakondade piiridele.

Politsei ülesandeks on avaliku korra tagamine, kaitsta inimeste ja organisatsioonide seaduslikke huvisid, tõkestada kuritegevust ja teostada kuritegevuse kohtueelset uurimist, määrata ja viia täide karistusi oma pädevuse piires. Politsei on kohustatud vastava avalduse esitamisel avaldama kodanikule teabesüsteemides tema kohta säilitatud andmeid. Politsei tegevuses osalevad ühiskondlikel alustel ka abipolitseinikud. Juba mitu aastat tegutseb Eestis ka kodanike ühendusena naabrusvalve. Eraldiseisva üksuse moodustab Kaitsepolitsei, mille ülesandeks on tagada põhiseadusliku korra ja riigisaladuste kaitse, võitlus terrorismi ja korrupsiooniga ning organiseeritud kuritegevusega ja vastuluure.

Politseiametnikuna võib teenistusse võtta 19aastaseks saanud vähemalt keskaridusega kodaniku, kes valdab eesti keelt seadusega kehtestatud ulatuses. Politseiniku kandidaat ei tohi olla piiratud teovõimega, tal peab olema täidetud ajateenistuskohustus, ta ei tohi olla kandnud vabadusekaotuslikku karistust jne. Politseiametnik ei tohi kuuluda erakonna juhtorganitesse (prefektidest alates ei tohi kuuluda ka erakonda), osaleda streikides, kuuluda äriühingu juhtorganeisse, kontroll-ega revisjoniorganeisse.

7.20. Riigikaitse

Poliitilised eeldused Eesti rahvusväe loomiseks avas 1917. aastal Venemaa veebruarirevolutsioon. Tänu kiirele asjaajamisele said Eesti liidrid juba 21. aprillil 1917 loa eesti päritoluga sõjaväelaste koondamiseks kodumaale. 20. mail järgnes luba 1. Eesti polgu formeerimiseks. Eesti rahvusväeosade loomiseks moodustati poliitikutest ja sõjameestest Eesti Sõjaväelaste Büroo lipnik Konstantin Pätsi juhtimisel. Ootamata Vene võimude kinnitust, tegi büroo juba 23. aprillil polkovnik Siegfried Pindingule ülesandeks asuda formeerima Eesti polku. Seega oli polkovnik Pinding esimene Eesti rahvusväeosades teeniv sõjamees ja 23. aprill 1917 rahvusväeosade tegelik sünnipäev. 1–5. juulil 1917 toimus Tallinnas Eesti sõjaväelaste I kongress, kus 50 000 eestlastest sõduri ja ohvitseride esindajad valisid Eesti Sõjaväelaste Ülemkomitee eesotsas K. Pätsiga.

Komitee kujunes mitteametlikuks sõjaministeeriumiks. 1917. aasta novembris otsustas Ülemkomitee koondada üksikud rahvusväeosad Eesti Diviisiks, mille ülemaks valiti alampolkovnik Johan Laidoner. 24. veebruaril 1918 moodustatud ajutise valitsuse sõjaministriks määrati polkovnik Andres Larka. Armeele loodi

rahvuslikud vormitunnused ja töötati välja esialgne emakeelne terminoloogia. Et Saksa okupatsiooni ajal 1918. aastal ei olnud kohalikud relvaüksused lubatud, tegutses pöranda all ja loodi Kaitseliit. 1940. aasta nõukogude okupatsioon tähendas ka Eesti Kaitseväge likvideerimist.

3. septembril 1991 võttis Ülemnõukogu vastu otsuse üldisest kaitsevägekohutusest, kaitseväge taasloomine algas 31. oktoobril.

Riigi kaitse- ja julgeolekupoliitika ülesandeks on säilitada Eesti riigi iseseisvus ja sõltumatus, tema maa-ala, territoriaalvete ning õhuruumi lahutamatu ja jagamatu terviklikkus, põhiseaduslik kord ning rahva turvalisus.

Riigikaitse alla kuuluvad:

1. riigikaitse kitsamas tähenduses (kaitseväge ja selle reservid, Kaitseliit). Kaitseväge jaguneb maaväeks, mereväeks ja õhuväeks. Kaitseliit koosneb piirkondlikest malevatest.
2. riigikaitse laiemas tähenduses, hõlmates:
 - välispoliitikat (suhted naaberriikidega, ühinemine NATO ja Euroopa Liiduga);
 - kodanikukaitset (päästeamet, asutuste juhid, omavalitsused);
 - piirivalvet (ka tolliasutused);
 - korraldust ja kuritegevusevastast võitlust (politsei, vabatahtlikud);
 - sisemist julgeolekut (kaitsepolitsei koos kaitsejõudude vastuluure osakonna ja välisministeeriumiga jne).

Kaitseväge teenistus jaguneb tegevteenistuseks ja reservis olemiseks. Tegevteenistus on:

- kohustuslik ajateenistus (8–12 kuud ainult meestele vanuses 19–27 aastat, vabatahtlikena võetakse ajateenistusse noormehi alates 17. eluaastast);
- õppimine riigikaitse õppeasutuses;
- lepinguline teenistus (vähemalt 18 aasta vana);
- teenistus sõjaseisukorra ajal kaitseväge mobiliseerituna.

Kohustuslikku ajateenistust võib asendada ka asendusteenistusega (pääste-, sotsiaalhooldus- või hädaabitööd), mille kestus ei tohi olla pikem kui 24 kuud ja lühem kui 16 kuud. Reservi arvatakse isik, kes on täitnud või kellel on loetud täidetuks ajateenistus- või asendusteenistuskohustus. Reservväelasi võib kutsuda õppekogunemistele. Tegevteenistuses olev isik ei või osaleda erakondade töös ega meeleavaldustes.

Riigikaitse kõrgemaks juhiks on vabariigi president. Tema juures asub nõuandev organ – Riigikaitse Nõukogu, mille koosseisu kuuluvad veel riigikogu esimees, pea-, kaitse-, sise- ja välisminister, kaitseväge juhataja ning riigikogu riigikaitse komisjoni esimees.

Vabariigi valitsus, eelkõige kaitseminister, kujundab riigi kaitse- ja julgeolekupoliitikat. Kaitseministeerium korraldab kaitsejõudude finantseerimist ja majandamist. Kaitseministeeriumi kohalikeks asutusteks on riigikaitseosakonnad.

Kaitseministeeriumi kaudu teostatakse tsiviilkontrolli riigikaitse, sõjaväe ja Kaitseliidu üle. Kaitseväge ja Kaitseliidu otsene juht on kaitseväge juhataja, keda abistab Kaitsejõudude Peastaap. Kaitseväge juhataja kinnitab ametisse riigikogu presidendi ettepanekul. Kaitseliit on Kaitseministeeriumi valitsemisalas tegutssev vabatahtlik, sõjaväelisel korraldatud, relvi valdav ning sõjaväeliste harjutustega tegelev riigikaitse organisatsioon.

Kaitse seisukohalt lähtudes võib riigis tekkida mitmesuguseid olukordi, mis vajavad eraldi reguleerimist. Need on järgmised.

1. Eriolukord on režiim, mille vabariigi valitsus kuulutab välja loodusõnnetuste või katastroofi korral. Sel juhul võib kohustada panna inimesi tööle pääste- ja abistamistöödel ning piirata liikumisvabadust.

2. Erakorraline seisukord on režiim, mis kehtestatakse põhiseaduslikku korda ähvardava ohu puhul. Selle kuulutab välja riigikogu kas presidendi või valitsuse ettepanekul, kusjuures selle poolt peab olema vähemalt 51 riigikogu liiget. Ka sel ajal võib piirata inimeste õigusi ja vabadusi.
3. Sõjaseisukorra ja mobilisatsiooni kuulutab välisohu puhul välja riigikogu presidendi ettepanekul. Eesti vastu suunatud agressiooni korral kuulutab välja sõjaseisukorra president ise, ootamata ära riigikogu otsust. Sel ajal võib samuti piirata inimeste seaduslikke õigusi ja kehtestada lisakohustusi.

7.21. Maavalitsus

Demokraatlikud maaomavalitsused tekkisid Eestis pärast veebruarirevolutsiooni. 30. märtsil 1917 võttis Venemaa Ajutine Valitsus vastu otsuse „Eesti kubermangu administratiivse valitsuse ja kohaliku omavalitsuse ajutise korra kohta”, millega määrati kindlaks Eestimaa kubermangu administratiivsed piirid ning kohaliku omavalitsuse korraldus.

Kõrgemateks maakondlikeks omavalitsusorganiteks said maakonnanõukogud (hiljem maavolikogud) ja -valitsused, mille kompetentsi kuulusid omavalitsusega seotud küsimused, seaduste ja valitsuse poliitika elluviimise kindlustamine ning kohalike maksude kehtestamine. 1. aprillil 1934 saadeti maavolikogud laiali. Osa omavalitsustegelasid pooldas ka maavalitsuste likvideerimist.

1938. aastal maavolikogud taastati, 1940. aastal likvideeris need omakorda nõukogude võim. Uuesti valiti maavolikogud 1989. aastal ja kaotati taas 1993. aastal. 1940. aastal oli Eestis 11 maakonda, praegu on Eesti Vabariigis 15 maakonda.

Igas maakonnas on ametisse nimetatud maavanem, kelle tegevuses on olulisem järgnev:

- esindab maakonnas riigi huve ning hoolitseb maakonna tervikliku ja tasakaalustatud arengu eest;
- juhib maavalitsuse tööd;
- koordineerib ministriumide ja teiste täidesaatva riigivõimu kohalike asutuste ning kohalike omavalitsuste koostööd maakonnas;
- teostab järelevalvet kohalike omavalitsuste tegevuse üle (omavalitsusüksuste volikogude ja valitsuste üksikaktid, omavalitsusüksuste kasutuses oleva riigivara kasutamise seaduslikkuse ja otstarbekuse üle);
- suunab ja koordineerib maavalitsuse haldamisel olevate riigiasutuste tegevust.

Seega on maavanemal valitsuse ja riigikogu kõrval täita oluline osa Eesti regionaalpoliitikas. Et Eesti on eriti viimasel kümnel aastal ebaühtlaselt arenenud, on vajalik riiklik regionaalpoliitika, et tagada kõigi piirkondade elanikele turvalised elutingimused, arenguvõime, rahvastiku ja asustuse arengu piirkondlik tasakaalustatus ja riigi territoriaalne terviklikkus.

Regioonide majanduslike ja sotsiaalsete erinevuste tasandamine ning tasakaalustatud areng on Euroopa Liidu üks peamisi prioriteete. See annab häid lootusi, et ühinemisel Euroopa Liiduga on võimalik saada soodsaid laene ja toetusi oma regioonide arendamiseks.

Kuigi Eestis võeti juba 1994. aastal riigikogus vastu regionaalpoliitika kontseptsioon ja hiljem veel teisigi sellealaseid dokumente, pole suurt progressi selles vallas veel toimunud.

Maavanema nimetab peaministri ettepanekul viieks aastaks ametisse vabariigi valitsus kooskõlastatult maakonna kohalike omavalitsuste esindajatega (igast vallast või linnast üks volikogu esindaja ja linnapea või vallavanem). Kooskõlastamiseks on vaja rohkem kui poolte esindajate toetus. Kui kandidaati ei kooskõlastata, esitatakse uus kandidatuur. Kui ka seda ei kooskõlastata, võib valitsus nimetada maavanemaks

kooskõlastamist küsimata isiku, kes varem ei ole kandideerinud. Maavanema ennetähtaegse ametist vabastamise otsustab valitsus:

- peaministri ettepanekul oma motiveeritud otsusega;
- maavanema isikliku avalduse alusel;
- maavanema suhtes süüdimõistva otsuse korral;
- pikaajalise töövõimetuse tõttu seaduses ettenähtud korras.

Maavalitsus on maavanemat teenindav ja maavanema juhtimisel töötav valitsusasutus. Maavalitsus koosneb maavalitsuse kantseleist ja osakondadest. Viimaste koosseisu võivad kuuluda talitused. Maavalitsuse kantseleid juhib maasekretär, osakonda juhib osakonnajuhataja. Maasekretäri nimetab ametisse ja vabastab ametist maavanem, ära kuulanud riigisekretäri arvamuse. Maasekretäriks võib olla üksnes juriidilise kõrgharidusega isik. Maavanem annab korraldusi seaduse alusel või vabariigi valitsuse määruse alusel.

7.22. Kohalik omavalitsus

Kohalikud omavalitsused mujal maailmas

Väiksemad riigid, nagu Antiik-Kreeka linnriigid, täitsid ühtlasi kohaliku võimu aset. Suurriikides ei üritanudki keskvalitsus paljusid kohalikke küsimusi lahendada ning kohalikud inimesed pidid nendega ise tegelema. Keskaegset linna juhtis raad, mille valimisel osalesid eelkõige jõukad linnakodanikud. Hiljem laienes valimisõigus ka tsunftidesse ja gildidesse kuuluvatele meistritele ja väikekaupmeestele. Siiski polnud omavalitsuste võim kuigi oluline. Uusaja algul oli see märkimisväärne vaid Inglismaal.

XIX sajandil hakati omavalitsuste rollile suuremat tähelepanu pöörama. Kohalikku võimu ei peetud enam keskvalitsuse vaenlaseks ning riigi ja omavalitsuste ülesandeid jagades püüti arvestada otstarbekust.

Et kohalikud omavalitsused täitsid piirkonniti väga erinevaid ülesandeid, siis on neid mõnikord raske eristada kohapealsest riigihaldusüksusest. Peamisteks omavalitsuse tunnusteks said kohaliku esinduskogu olemasolu ja maksustamisõigus. Kohaliku omavalitsuse võimupiirid on eri kohtades erinevad. USAs ja Saksamaal on need suured, Prantsusmaal ja Jaapanis tunduvalt väiksemad.

Ka esinduskogude suurus on suuresti erinev, USAs on need väikesed, Euroopas aga suured. Kohaliku valitsuse juht, keda valdavalt tuntakse linnapea või vallavanemana, valitakse enamasti esinduskogu poolt. Tavaliselt on nad ametis üks või kaks ametiaega, Prantsusmaal kauem. Kohaliku täitevvõimu ametnikke võetakse enamasti tööle konkursi korras. Kohalike omavalitsuste maksustamisõigus on enamasti piiratud, tavaliselt on maksustatud kinnisvara, sest seda ei saa kõrge maksu eest põgenedes teise omavalitsusüksusse viia. Enamasti saavad omavalitsusüksused oma ülesannete täitmiseks riigilt raha juurde.

Peamiselt täidavad kohalikud omavalitsused järgmisi ülesandeid:

- hoolitsevad heakorra eest;
- juhivad veevarustust ja kanalisatsiooni;
- hoiavad korras tänavavalgustust, surnuaedu, turge;
- majandavad kohalikke haiglaid ja esmast sotsiaalhoolekannet;
- korraldavad ühiskondlike hoonete haldamist ja ehitamist ning elamuehitust;
- tegelevad hoolekandega.

Enamasti alluvad neile põhikoolid, sageli ka keskkoolid. Jõukamad võivad üleval pidada muuseumi või isegi ülikoole. Omavalitsused võivad olla ühe- või kahetasandilised (mõnikord isegi enamatasandilised). Kahetasandilise omavalitsuse puhul jaguneb suurema omavalitsuse maa-ala väiksemateks osadeks, millel on

omakorda valitav esinduskogu. Näiteks Rootsi omavalitsuslik maakond (lään) jaguneb kommuunideks. Kõige levinum on kahetasandiline omavalitsus. Eestis on 1993. aastast vaid ühetasandiline omavalitsus, see tähendab, et maavolikogu puudub.

Omavalitsuse ajalugu Eestis

Eestis võib kohaliku omavalitsuse eelkäijateks pidada kihelkondi. Kihelkonna keskuseks oli linnus ja seda juhtis vanem. XIII sajandil oli Eestis umbes 40 kihelkonda. Ristiusustamise järel rajati siia Lüübeki (Tallinn, Narva, Rakvere) ja Hamburgi-Riia (Tartu, Haapsalu, Paide, Pärnu, Viljandi) linnaõigusel põhinevad linnad. Eestlaste jaoks oli samal ajal omavalitsusüksuseks vakus.

Vakusesse võis kuuluda kuni sadakond talu. Vakuse eesotsas seisis vardja. Pärisorjusliku surve all see omavalitsus aegamööda häabus. Mõistega „vald” tähistati esialgu mingit maarahva jaoks välist võimu, näiteks mõisniku meelevald. Hiljem hakkas „mõis” tähendama ühe mõisa võimuala. Iseseisvaks sai vald 1866. aasta vallaseadusega. Selle järgi osalesid valla täiskogul kinnisvara omavad või rendikohta pidavad vallakogukonna liikmed ning üks esindaja iga kümne maatamehe kohta.

Tähtsamad jooksvad küsimused lahendas volikogu, mille valitud vallavanem pidi hea seisma volikogu otsuste täitmise eest. Omavalitsuse arengule aitas kaasa ka 1877. aasta linnareform Venemaa läänemerekubernangudes. Pärast seda tuli eluaegsete raehärrade asemele juba rohkem inimesi. Linnaomavalitsus tegeles peamiselt kohaliku majanduse ja heakorruga, kuid isegi neis valdkondades võis sekkuda kuberner.

Aegamööda tõusis eestlaste osa ka linnavalitsemises. XX sajandi algul saadi kõigepealt oma kontrolli alla Valga linnavalitsus (1902. aastal sai Valga linnapeaks Viljandimaa mees Johannes Märtsen, kes oli selles ametis kuni 1917. aastani), seejärel Tallinna oma (1904).

Eesti omavalitsus tänapäeval

Omavalitsusüksusteks on vald ja linn (kokku jääb neid 2002. aasta kohalike valimiste järel alles 241). Esinduskoguks on volikogu, mis valitakse võrdelise valimissüsteemi alusel kolmeks aastaks. Hääletamisõiguslikud on nii püsivalt kohaliku omavalitsuse territooriumil elavad vähemalt 18aastased Eesti kodanikud kui ka Eestis seaduslikult viibivad välismaalased, kes on antud kohaliku omavalitsuse territooriumil elanud vähemalt 5 aastat. Kandideerimisõigus on vaid Eesti kodanikel.

Volikogu suurus sõltub valla või linna elanike arvust. Volikogud on seitsme- või enamaliikmelised. Volikogu suuruse otsustab volikogu kolmeks aastaks enne kohalikke valimisi, kuid volikogu liikmete minimaalne arv sõltub omavalitsuse elanike arvust ja on määratud seadusega.

Volikogu pädevusse kuuluvatest küsimustest on olulisemad:

- valla või linna eelarve vastuvõtmine;
- kohalike maksude ja maksusoodustuste kehtestamine;
- valla või linna arengukava kinnitamine;
- laenude võtmine;
- volikogu esimehe ja aseesimehe valimine;
- vallavanema või linnapea valimine;
- osavalla või linnaosa moodustamine jne.

Volikogu võib vastu võtta määrusi ja otsuseid. Määrused sisaldavad üldkohustuslikke ettekirjutusi, otsuseid tehakse üksikküsimustes. Vähemalt ühel protsendil hääleõiguslikest valla- või linnaelanikest on õigus teha ettepanekuid linnavolikogu või -valitsuse õigusaktide vastuvõtmiseks. Volikogu istungid on

üldjuhul avalikud. Volikogu valitud linnapea või vallavanem moodustab valitsuse ja esitab selle volikogule kinnitamiseks.

Omavalitsuse täidesaatvaks organiks on valla- või linnavalitsus, mis:

- valmistab ette volikogus arutamisele tulevaid küsimusi;
- lahendab ja korraldab kohaliku elu küsimusi;
- esindab valda või linna kohtus.

Ka valla- või linnavalitsused annavad välja määrusi ja korraldusi. Valla- või linnavalitsuse tegevuse kontrollimiseks moodustab volikogu revisjonikomisjoni. Enamik volikogu otsuseid tehakse avalikul hääletusel, vaid isikuvalimised otsustatakse salajasel hääletusel. Vallad ja linnad võivad ühiste huvide kaitsmiseks ja täitmiseks moodustada omavalitsusüksuste liite. Valitsuse istungid on tavaliselt kinnised, kuid volikogu istungid avalikud. Vähemalt neljandik volikogu koosseisust võib algatada umbusalduse avaldamise volikogu esimehele, vallavanemale või linnapeale, mõnele valitsuse liikmele või volikogu komisjoni esimehele.

Valla- ja linnavalitsuse olulisemateks tuluallikateks on:

- osa üksikisiku tulumaksust
- maamaks
- riigi toetus
- kohalikud maksud
- laenud
- laekumised teistelt omavalitsustelt
- trahvid
- teenused jm.

1994. aastal kehtestas riigikogu kohalike maksude seadusega 9 kohalikku maksu. Praeguseks on järele jäänud 7: müügitaks, paadimaks, reklaamimaks, teede ja tänavate sulgemise maks, mootorsõiduki maks, loomapidamismaks ja lõbustusmaks. Kõige rohkem on kohalikud omavalitsused kehtestanud reklaamimaksu ning teede- ja tänavate sulgemise maksu.

Kohalike omavalitsuste olulisemateks kuluallikateks on haridus (õpetajate ja lasteaiatöötajate palgad), konnaalrajandus (hoonete ja teede remont ning uute hoonete ehitus), kultuur (kultuurimajad, raamatukogud), sport (spordikoolid, staadionid), sotsiaalhoolekanne (toetused, hoolekandeesutused), üldvalitsemine jne.

Muud omavalitsuslikud asutused

Kohalik omavalitsus pole mitte ainus omavalitsusvorm. Mitmes riigis leidub peale selle ka mitteterritoriaalseid omavalitsusi. Eestis võivad vähemusrühvaste liikmed luua vabatahtlikkuse alusel kulturomavalitsusi. Kulturomavalitsuse idee sündis Austria-Ungaris. Selle mõtte oli riigis luua igale rahvusele autonoomne institutsioon, mis hoolitseks rahvuskultuuri, -teaduse ning -hariduse eest.

Kahjuks ei jõutud Austria-Ungaris selle kavatsuse elluviimiseni. Esimesena teostus see idee hoopis 1925. aastal Eestis. Mitteterritoriaalseteks omavalitsusteks on ka kutseesindused (näit kaubandus-tööstuskodad), mille eelkäijad olid gildid ja tsunftid. Praegu on Eestis terve rida erinevaid kodasid (kaubandus-tööstuskoda, notarite koda, arstide koda jt).

7.23. Varia

Riigi rahvas ei ole mitte igasugune suur inimeste ühendus. Ta on selline suur inimeste ühendus, keda seovad ühised huvid ja lugupidamine kehtiva õiguse vastu.

Cicero

Kui rahvas tahab olla tsivilisatsiooni tingimustes harimatu, aga vaba, siis tahab ta seda, mida kunagi ei ole olnud ega kunagi ei tule.

T. Jefferson

Riik ei vaja erilist inimest. Me võime sõltuda sellest, et kui me varustame riiki populaarsete institutsioonidega, varustavad need institutsioonid riiki suurte inimestega.

T. B. Macaulay

Võimu reputatsioon on võim.

T. Hobbes

Koalitsioon on abielu, kus armukadedus on armastusest tugevam.

Tundmatu

Riigi ideaalidest võib ettekujutuse saada sealsete reklaamkuulutuste järgi.

N. Douglad

Mida korrumppeerunum on riik, seda rohkem seadusi.

Tacitus

Suurim võim, mida presidendile on antud, seisneb võimuses veenda inimesi tegema seda, mida nad peaksid tegema ilma veenmiseta.

H. S. Truman

Natsioon on seltskond, keda ühendavad pettekujutus selle päritolust ja ühine viha naabrite vastu.

W. R. Inge

Nälg ja omavalitsused on sobitamatud.

A. Huxley

Kõige parem on see valitsus, mis valitseb kõige vähem, sest selle rahvas distsiplineerib ennast ise.

T. Jefferson

Näita mulle riiki, kus pole streiki ja ma näitan sulle riiki, kus pole vabadust.

E. Goldman

Sõna- ja tegutsemisvabadusel pole ilma mõtlemisvabaduseta mingit tähtsust, aga ilma kahtlemiseta pole mingit mõtlemisvabadust.

B. Baldwin

Et luua täiuslik riik, tuleb kõigepealt luua sellised olevused, kes igal pool ja alati ohverdaksid oma hüve ühiskondliku heaolu nimel.

A. Schopenhauer

Riik, see olen mina.

Louis XIV

Kui teil on efektiivne valitsus, siis teil on diktatuur.

H. Truman

Valitse suurt rahvast, nagu sa küpsetaksid väikest kala: ära teda üle küpseta.

Konfutsius

Mis teeb inimesest liidri? Kas tarkus, ausameelsus, kujutlusvõime ja osavus ehk lühidalt juhtimisoskus? Hoopiski mitte. Seda teeb see, et inimesel on poolehoidjaid.

Gerald W. Johnson

Rahvas, kes ei taha ülal pidada oma sõjaväge, hakkab ülal pidama võõrast armeed.

Napoleon

Ükski kirjapandud seadus pole kunagi olnud nii kohustuslik kui kirjutamata tava, mida toetab üldine arvamus.

C. C. Catt

Hullude seaduste ja heade ametnikega võib alati valitseda, halbade ametnike puhul ei aita ka kõige paremad seadused.

O. von Bismarck

Kas poleks siis lihtsam, kui valitsus saadaks rahva laiali ja valiks uue?

B. Brecht

Võimu säilitamiseks ja hoidmiseks on kõigist vahendeist kohaseim olla armastatud, kõige ebakohasem – sisendada hirmu endasse.

Cicero

Halb on see, et need inimesed, kes teavad, kuidas riiki juhtida, on hõivatud taksode juhtimise ja juuste lõikamisega.

G. Burns

Omavalitsuse tee viib iseseisvusele. Demokraatliku korraldusega ei saa kinni hoida seda, mis kord jõuga võetud.

A. Hitler

Konfutsius rääkis, et on vaja tervet põlvkonda, enne kui saabub inimsõbralik valitsus.

Sima Qian

Kui inimesed on rikkumata, siis pole seadusi tarvis, kui inimesed on pahelised, siis ei peeta seadustest kinni.

B. Disraeli

Kurt, tumm ja pime idiootki oleks teinud parema maailma kui see, mis on.

T. Williams

Mitte keegi väljaspool lapsevankrit ja kohtuniku kabinetti ei usu erapooletu seisukoha võimalikkust.

L. Hellman

Lase rahval arvata, et ta valitseb, ja ta laseb end valitseda.

W. Penn

Ühiskond on tõesti leping. Mitte ainult nende vahel, kes elavad, vaid nende vahel, kes elavad, on surnud ja on veel sündimata.

E. Burke

Oma linnalt ma nõuan asfaldi, kanalisatsiooni ja sooja vett. Mis puutub kultuuri, siis kultuurne olen ma ise.

K. Kraus

8. Haridus

Haridus on demokraatliku riigi püsimise ja arenemise üks põhilisi eeltingimusi. Seepärast on hariduse edendamine iga riigi üks tähtsamaid ülesandeid.

8.1. Hariduse areng

Riikluseeelset aega iseloomustab nii Eestis kui mujal nn rahvalik kasvatus. Lapsed kasvasid perekonnas. Nende maailmapilt kujunes muinasjuttude ja legendide toel. Vanad inimesed andsid noorematele edasi minevikusündmusi ja tavasid, töövõtteid omandati oma vanemaid abistades. Noorukiiga lõppes tavaliselt täiskasvanuks pühitsemisega. Õpetajaid meie aja tähenduses polnud, kuid suuremate vaimsete võimetega inimestest kujunes vanaaja riikides preesterkond.

Nende tegevuse tulemusena sündis legendidest ja müütidest religioon ja arendati välja kirjasüsteemid. Preestrid süstematiseerisid tähelepanekuid looduse kohta ja nii sündisid teaduste alged. Templite juurde hakati rajama koole, kus õpetajateks olid preestrid. Põhiosani elanikest see haridus ei ulatunud, seda said vaid preestrid, ülikud ja riigiametnikud. Ka Ateenas oli haridus kättesaadav vaid vabadele meestele, kellel polnud igapäevase leivateenimise muret (sõna kool pärinebki kreekakeelsest sõnast *scholē* –jõudeolek).

Ateena haridus koosnes neljast osast:

- sportlik,
- vaimne,
- kunstilis-muusikaline,
- eetilise.

Ateenas tunti õpingutes kolme astet. Algharidus hõlmas lugemis-, kirjutamis- ja arvutamisoskust, muusikalist algõpetust ja kehalisi harjutusi. Teine aste süvendas esimest, kuid lisandus vaidluskunst ja astronoomia. Üksikud jätkasid oma haridust, õppides mõne väljapaistva filosoofi või preestri juures. Sportimas käidi gümnaasiumis (kr *gymnos* – alasti), mis kujutas endast suurt spordiväljakut. Hiljem muutusid gümnaasiumid hariduskeskusteks. Ka sõna „pedagoog” on kreeka päritoluga. Algselt kutsuti pedagoogideks orje, kes saatsid poisse kooliteel. Tütarlapsi õpetati kodus. Sparta riigis olid aristokraatide lapsed allutatud riigi kontrolli all toimuvale karmile sõdurlikule kasvatusel.

Alates II sajandist eKr levis Kreeka haridussüsteem ka Rooma riiki. Allakäiv antiiktsivilisatsioon, Rooma impeeriumi lagunemine ning selle asemele tulnud ristiusk ja barbarid ei toonud kaasa antiikaja vaimse pärandi täielikku kadumist, sest kirikuisad Augustinus ja Hieronymos kohandasid selle ristiusu jaoks.

Keskajal sai kiriku- ja kloostrikoolide sisuks Kreeka-Rooma haridussüsteemist ülevõetud 7 vaba kunsti (lad *artes liberales*).

Algastmes õpiti

- grammatikat (ladina keel)

- retoorikat
- dialektikat (vaidluskunst)
- Keskastmes õpiti
- muusikateooriat
- aritmeetikat (rooma numbritega)
- geomeetriat (ka arhitektuuri, maamõõtmist)
- astronoomiat

Keskajal andsid kõrgema astme õpetust ülikoolid (lad *universitas litterarum* – teaduste kogum). Esialgu oli ülikoolides neli teaduskonda: arsti-, usu-, õigus- ja filosoofiateaduskond.

Ka keskaegne rüütlikasvatus oli iseseisev süsteem. Kuni 7. eluaastani oli poiss kodus, siis tuli 7 aastat õppida paažina lossiemanda juures õuekombeid ja veel 7 aastat teenida kannupoisina mõnda lossiisandat. Seejärel löödi ta pidulikult rüütliks.

Rüütlikasvatuse sisuks oli 7 rüütlivoorust:

- ratsutamine,
- oda ja mõõga käsitsemine,
- vibulaskmine,
- ujumine,
- malemäng,
- jahipidamine,
- südamedaamile luuletuste kirjutamine.

Hiljem tuli juurde ka kaheksas, prantsuse keele oskamise nõue. Kaupmeeste ja teiste jõukamate linnakodanike lastele hakati rajama rae- ehk linnakoole, kus õpetati emakeeles lugemist, kirjutamist, arvutamist jms. Martin Lutheri reformatsiooniajal nõuti, et kirik peab eelkõige tegelema usu- ja vaimueluga ning mitte sekkuma majandusse ja poliitikasse, inimese usuni jõudmiseks peeti vajalikuks emakeelset kirikut, piiblit ja muud vaimulikku kirjandust. Siit jõuti rahvakooli nõudeni.

Sellest ajast jäi protestantlike maade hariduselus püsima kaks lahus seisvat koolisüsteemi.

- Rahvaharidus (küla- ja mõisakoolid, köstri- ja kihelkonnakoolid, linnakoolid jne). Edasi pääses kõrgemasse algkooli, kuid sealt omakorda edasi üldiselt mitte.
- Eliitharidus (vabade kunstide alumise kolmiku õppimiseks kujunes algkool, ladina kool, progümnaasium jne). Ülemise neliku õppimise kohta nimetati enamasti gümnaasiumiks, kus õppetöö oli ladina keeles ja kust pääses ülikooli.

Alates XIX sajandi lõpust hakati tuupimise nõude asemel rohkem tähelepanu pöörama iseseisva mõtlemise arendamisele, nn klassikaline haridus hakkas taanduma tänapäevasema sisuga hariduse ees. Euroopas hakkas levima üldine koolikohustus (algul 3–6 aastat, pärast Teist maailmasõda nõutakse juba põhiharidust). Rahvakoolid ja eliitkoolid hakkasid kokku sulama ja paljudes riikides tekkis ühtne süsteem: algkool–põhikool–keskkool–ülikool, kuigi ka praegu on lahkneva teega koolisüsteeme (varajane spetsialiseerumine).

Teaduse ja tehnika areng tõi kaasa vajaduse kutse- ja ametikoolide järele, see tungis ka kesk- ja ülikoolidesse, tekkisid täiskasvanute harimise koolid ja mitmesugused rahvaukoolid (esimene avati Taanis aastal 1844, Inglismaal sai selleks nn *University Extension*, kus ülikoolide juures peetakse populaarteaduslikke loengusarju).

8.2. Hariduse areng Eestis

Tänapäeval on eestlased Euroopa mandriosas väikseim rahvas, kel on täielik omakeelne haridus algkoolist ülikoolini välja.

XIII sajandil levis Eestis katoliiklik kiriku- ja koolikorraldus. Algul rajati toomkoolid, kus õpetati traditsiooniliselt 7 vaba kunsti (vanim teadaolev oli Pärnu

toomkool 1251. aastal). Hiljem tekkisid klostrikoolid. Tolle aja talurahva haridus jäi nn rahvapedagoogika tasemele. Eesti hariduselus toimus hüpe Rootsi ajal: aastal 1630 avati Tartu gümnaasium, 1632. aastal Tartu Ülikool, levima hakkasid eestikeelsed aabitsad ja katekismused ning kirikute juures hakkasid köstrid tegelema laste lugemaõpetamisega.

1801. aastal sai Venemaal keisritroonile Aleksander I, kes oli tugevasti mõjutatud valgustusfilosoofia ideedest. Tänu tema algatatud reformidele loodi Eestis XIX sajandi algul püsiv neljaastmeline avalike õppeasutuste süsteem: kihelkonnakoolid (elementaarkoolid), maakonna- ehk kreiskoolid, kubermangugümnaasiumid ja ülikoolid. 1889. aastal oli ülikoolis 136 eesti üliõpilast. Avalike koolide vähesus tingis peaaegu kõikides linnades eraõppeasutuste tekkimise.

Elmise sajandi lõpuks oli saavutatud eestlaste üldine kirjaoskus. 1897. aasta ülevenemaalise rahvaloenduse andmete järgi oskas Eestis lugeda 96,2% ning lugeda ja kirjutada 77,7% üle 10 aasta vanustest inimestest. Samal ajal oli Prantsusmaa lugemisoskus 83% ja Venemaal 28,4%. 1880. aastatel alanud venestusaeg andis hariduselule tagasilöögi, sest nii saksa- kui eestikeelsed koolid sunniti üle minema vene õppekeelele.

Sõjaeelse Eesti Vabariigi koolikorraldus tugines ühtluskooli põhimõttele. Kuueklassiline algkool oli kohustuslik.

8.3. Tänapäeva Eesti hariduskorraldus

Eesti Vabariigi põhiseadus ütleb, et igäühel on õigus haridusele. Veel lisab seadus, et õppimine on kooliealistel lastele seadusega määratud ulatuses kohustuslik ning riigi ja kohalike omavalitsuste üldhariduskoolides õppemaksuta. Seaduse alusel võib avada ja pidada ka muid õppeasutusi, sh erakoole.

Laste hariduse valikul on otsustav sõna vanematel. Igäühel on õigus saada eestikeelset õpetust. Õppekeele vähemusrahvuse õppeasutuses valib õppeasutus. Hariduse andmine on riigi järelevalve all. Ülikoolid ja teadusasutused on seaduses ettenähtud korras autonoomsed. Neil põhiseaduse sätetel tuginebki Eesti haridusala seadusandlus.

Üldharidus

Koolieelse alushariduse eest hoolitseb eelkõige perekond. Viimast võivad täiendada ja toetada koolieelsed lasteasutused, mida avavad ja peavad üleval kohalikud omavalitsused. Lisaks neile on olemas ka eraomanduses olevaid koolieelseid lasteasutusi.

Üldharidus jaguneb seega õppetasemete järgi:

- Alusharidus
- I–IX klass (põhiharidus)
- X–XII klass (gümnaasiumiharidus)

Põhikool ja gümnaasium võivad asuda ka ühes asutuses. Võidakse moodustada ka lasteaed-alkoole, kus sõltuvalt olukorrast võib olla 1–6 klassi. Koolikohustuslik on laps, kes hiljemalt jooksva aasta 1. oktoobriks saab 7aastaseks. Koolikohustus kestab põhikooli lõpetamiseni või 17aastaseks saamiseni. Selle mittetäitmisel karistatakse lapsevanemaid rahatrahviga. Koolikohustuse üle peavad arvestust kohalikud omavalitsused.

Iga järgmise õppeaasta materjal peab tuginema eelmisele, et oleks võimalik tõrgeteta minna ühest koolist teise. Selle nn ühtluskooli põhimõtte tagamiseks kehtestatakse üldhariduskoolides ühtsed riiklikud õppekavad. Seal on kirjas kohustuslik õppeainete loetelu koos nende ajalise kestuse ja ainekavadega ning valikainete valiku kord ja maht, nõuded klassi ja kooli lõpetamise kohta (need on nn raamnõuded). Riikliku õppekava alusel saab iga kool koostada oma õppekava. Hariduse kvaliteedi tagamiseks kehtestab riik ühtsed nõuded, mis nimetatakse riiklikuks haridusstandardiks.

Avalikud koolid

Üldhariduskoolid on kas era- või avalikud koolid (munitsipaalsed või riiklikud). Viimaste põhiosa moodustavad munitsipaalkoolid. Avalikes koolides õppemaksu ei ole. Vabanenud direktori koha täitmiseks peab kooli omanik (riik või omavalitsus, aga mitte eraomanik) korraldama avaliku konkursi. Ametisse võetava direktoriga sõlmitakse tööleping viieks aastaks. Direktori ülesanne on tagada kooli tulemuslik töö ja kodukord, kehtestada tunniplaan, juhtida koos hoolekogu, õppenõukogu ja õpilasomavalitsusega kooli õppe- ja majandustegevust.

Munitsipaalkoolide kulud (õpetajate ja direktorite palgad, õpikute soetamise ja õpetajate täienduskoolituse kulu, kommunaalkulud, remont jne) katab omavalitsus. Osa vajalikku rahast saadakse riigipoolse üldise toetuse raames. Sellest rahast makstakse õpetajate ning koolijuhtkonnad palgakulud ja *õppekulud*.

Siiski on omavalitused riigilt saadava raha kasutamisel järjest vabamad. Koefitsiendid valdadele ja linnadele, õppevormidele ja eriõppele kehtestab valitsus oma määrusega.

Arvestuse aluseks on õpilaste arv koolis. Koolidele eraldatakse raha õpilaste arvu järgi. Lepingu alusel tasuvad ülalpidamiskulusid need omavalitsused, mille piirkonnas elavad lapsed käivad koolis teiste omavalitsuste territooriumil. Riigikoolide puhul katab kõik kulud haridusministeerium.

Sõltuvalt õpilaste vajadusest saada eriõpet, eriabi, kasvatus eritingimusi ja ravi, võib põhikool ja gümnaasium olla hälvikute erikool või sanatoorne erikool.

Riigikooli moodustab haridusministeerium kohaliku omavalitsuse volikogu nõusolekul, munitsipaalkooli moodustab valla- või linnavalitsus kohaliku omavalitsuse volikogu otsusega haridusministeeriumi poolt antud koolitusloa alusel. Koolikohustust võib täita ka kodus õppides.

Erakoolid

Erakoolide asutamise eeltingimuseks on õpetajate, õppekava ning õppetööks sobiva sisustusega nõuetekohaste ruumide olemasolu. Kõrgkoolide ja ülikoolide koolituslubade andmiseks akrediteeritakse õppekavad. Erakooli (sh lasteasutused, algkoolid, põhikoolid jt) avamiseks on vajalik haridusministeeriumi koolitusluba.

Erakooli õppekava kehtestab kooli omanik, kel on õigus kehtestada oma äranägemise järgi ka õppemaks. Erakoolides võib õppetöö toimuda ükskõik mis keeles ja kooli pidaja võib õppetööd seostada mingi võõrrahvuse rahvuskultuuri süvaõppega. Kõrg- ja ülikoolide puhul kaetakse riigieelarvest kulud riikliku koolitustellimuse ulatuses. Lasteaiad, algkoolid, põhikoolid, gümnaasiumid ja kutsekoolid, kui nende õppekavad vastavad riiklikele õppekavadele, saavad raha riigieelarvest õpetajate palkadeks ja õppevahendite ostmiseks.

Erakool võib saada ka sihtotstarbelist toetust riigi- ja kohaliku omavalitsuse eelarvest. Erakooli juhtorganid on direktor ja nõukogu.

Huviharidus

Lisaks tavaharidusele on Eestis veel rida huvialakoole (nii munitsipaal- kui erakoolid), mis loovad täiendavaid võimalusi isiksuse arenguks (näiteks spordi- ja kunstikoolid).

Kutseharidus

Kui nõukogude ajal oli valdav kitsas erialane koolitus, siis praegu on esiplaanil märksa laiem kutsealane ettevalmistus, mis peab tagama parema konkurentsivõime tööturul. Kutseõppeasutusi võib lähtuvalt nende vahekorrast üldharidusasutustega liigitada järgmiselt:

- põhikoolile tuginevad, ei anna keskharidust;
- põhikoolile tuginevad, annavad ka keskhariduse;
- keskharidusele tuginevad, õppeaja kestus vähemalt neli aastat, mõnes neist saab ka kutsekõrghariduse (näit Võru Kutsehariduskeskus). Kutsekõrgharidust saab ka rakenduslikes kõrgkoolides.

Viimastest (tehnikumid, pedagoogilised, meditsiinilised, tehnika- ja merekoolid) on paljud ümber kujundatud rakenduskõrgkoolideks. Põhikool ja gümnaasium võivad anda valikainete raames ja ka kutsealast eelkoolitust. Kutsekooli tegevust ja arengut suunab kooli nõukogu. Kooli direktor valitakse avaliku konkursi korras, kuid mitte kauemaks kui viieks aastaks.

Kutseharidussüsteem on Eestis valdavalt riiklik. Arvestades aga kaasaegse kutsealase koolituse kallidust ja kiireid muutusi tööturul, tuleks vajalike rahastajate ringi laiendamiseks muuta koolide omandivormi (erastamine, munitsipaliseerimine) ning kaasata koolituse kulude katmisse nii esma- kui ka täiendõppes kolmas sektor. Ühiskonna ja tööturu vajaduste kooskõlastamiseks moodustakse tööandjate ja töötajate esindajatest kutsenõukogusid. Kutsehariduses kehtivad kutsekvalifikatsiooni nõuded, mis omakorda on aluseks kutsestandardide koostamisel. Nende väljatöötamisel kasutatakse kutsenõukogude abi.

Kõrgkoolid

Kõigil keskharidusega Eesti kodanikel ja alalistel elanikel on õigus konkureerida kõrgkooli astumisel. Kõrgkoolid jagunevad:

- hariduse sisu järgi: ülikoolid ja rakenduskõrgkoolid;
- omanikest lähtudes riigi-, munitsipaal- (ehk avalik-õiguslikud) ja erakõrgkoolid.

Ülikoolid annavad akadeemilise kõrghariduse, mis on seotud teadusliku uurimustööga. Stuudiumi normaalaeg on kolm kuni neli aastat, mille lõpetanu saab bakalaureuse kraadi. Sellele võib järgneda magistriõpe (normaalaeg üks kuni kaks aastat), mis annab magistri kraadi ning doktoriõpe (kolm kuni neli aastat, annab doktorikraadi).

Arsti- ja loomaarstiõppe nominaalkestus on kuus aastat. Proviisori-, hambaarsti-, arhitekti-, ehitusinseneri- ning klassiõpetaja õpetaja koolituse nominaalkestus on viis aastat. Bakalaureuse- ja magistriõpe lõpeb lõpueksami sooritamisega või lõputöö kaitsmisega. Arsti- ja hambaarstiõppele järgneb kolme- kuni viieaastane residentuur ühel arsti või hambaarsti erialal.

Ülikoolis võib kõigis astmetes sooritada eksameid ja arvestusi ning kaitsta diplomi-, bakalaureuse-, magistri- ja doktoritööd eksternina. Ülikoole finantseeritakse koolitustellimuse alusel riigieelarvest. Lisaks sellele on võimalik õppida ka eelarvevälistel kohtadel, kuid need on tasulised.

Rakenduskõrgkoolid annavad rakenduskõrghariduse, mis on seotud erialase praktika ja rakendusuuringutega. Stuudiumi normaalaeg on kolm kuni neli aastat.

Rakenduskõrgkoolis võib toimuda statsionaarne õpe, kaugõpe või eksternõpe. Rakenduskõrgkooli tegevust finantseeritakse riikliku koolitustellimuse ulatuses.

Riik annab kõigis kõrgkoolides õppivatele üliõpilastele, magistrantidele ja doktorantidele madalaprotsendilist õppelaenu, kuid ainult stuudiumi normaalaja vältel. Kaalumisel on õppetoetuste süsteemi sisseviimine. Väga edukatele makstakse ka stipendiume.

Ülikoolid on põhiseaduse järgi autonoomsed, s.t nad võivad ise otsustada oma töö korraldamise üle. Kõiki kõrgkooli akrediteeritakse, s.t selgitatakse, kas antud õppekava alusel ettevalmistatud spetsialistid vastavad haridusministeeriumi standarditele. Akrediteeritud kõrgkoolide diplomeid tunnustatakse riigi poolt.

Ülikooli juhib valitav rektor koos ülikooli valitsuse ja ülikooli nõukoguga. Teaduskonda juhib valitav dekaan koos teaduskonna nõukoguga. Põhiline teaduskonnasisene jaotusüksus on õppetool, mille eesotsas on korraline professor, kelleks valitakse väljapaistev doktorikraadiga teadlane-õppejõud.

Täiskasvanute koolitus

Täiskasvanute koolitus on täiskasvanud elanikkonna organiseeritud õppetegevus, mistahes sisu, vormide ja meetoditega toetamaks isiksuse arengut ja inimese toimetulekut ühiskonnas teadmiste, arusaamade, hoiakute ning mitmesuguste spetsiifiliste oskuste avardamise kaudu.

Täiskasvanute koolitusel on mitmeid vorme. Täiskasvanu võib õhtuses, kaugõppe vormis või eksternina omandada põhi-, kesk-, kutse- ja kõrgharidust ning taotleda ka akadeemilist kraadi. Lisaks sellele korraldatakse nii töötajatele, töötajatele kui töötutele tööalast koolitust või ümberõpet. Seda tehakse nii koolides kui ka mitmesugustes koolituskeskustes ja mujal.

Täiskasvanute koolitusasutused on asutused ja organisatsioonid, mille üheks põhikirjaliseks tegevuseks on täiskasvanute koolitus. See võib olla tasemekoolitus, tööalane koolitus või vabahariduskoolitus. Sõltuvalt koolitusest võib koolituse eest tasuda, riik (näiteks tööhõive ameti kaudu), omavalitsus või tööandja või füüsiline isik ise.

Täiskasvanute koolituses eristatakse kolme astet:

1. Tasemekoolitus võimaldab õhtuses, kaugõppevormis või eksternina omandada põhi- või keskharidust, samuti omandada kaugõppe vormis või eksternina kõrgharidust ja taotleda akadeemilist kraadi.

2. Tööalane koolitus võimaldab kutse-, ameti- või erialaste teadmiste, oskuste ja vilumuste omandamist, täiendamist või ümberõpet ka töökohas või koolitusasutuses.

Tööalane koolitus jaguneb:

- esmaõpe,
- täiendõpe,
- ümberõpe.

3. Vabahariduslik koolitus võimaldab isiksuse, tema loovuse, annete, initsiatiivi ja sotsiaalse vastutustunde arengut ning eluks vajalike teadmiste ja oskuste lisandumist. Õpe toimub kursuste, õpiringi või mõnes muus vormis.

8.4. Varia

Laps, keda on haritud ainult koolis, on harimatu laps.

G. Santayana

Inimene, kes ei õpi, on pime nagu öine teekäija.

Hiina vanasõna

Mõttetu on jagada inimesi halbadeks ja headeks. Inimesed on kas meeldivad või tüütud.

O. Wilde

Iga kümne aasta tagant peaks mees andma endale ühe korraliku jalahoobi tagumikku.

E. Steichen

Selleks ajaks, kui saad 20aastaseks, oled sa kõik ära õppinud, sa pead seda vaid mäletama.

G. Burns

Kogu edu saladus on olla ühest asjast sügavalt ja tuhandest asjast väga huvitatud.

H. Walpole

Haridus on imeline asi, kuid on kasulik aeg-ajalt meenutada, et midagi, mis on väärt teadmist, ei ole võimalik õpetada.

O. Wilde

Haridus on see, mis siis alles jääb, kui kõik õpitu on ununenud.

Tundmatu

Teene ja hea kasvatus rajavad kõikjale teed.

Lord Chesterfield

Ma olen alati valmis õppima, kuid mitte alati ei meeldi mulle, et mind õpetatakse.

W. Churchill

Kõige silmanähtavam tarkuse tundemärk on pidev rõõmsameelsus.

M. Montaigne

Harimata maa, olgugi viljakas, kasvatab ainult ohakaid. Nii on ka inimese mõistusega.

Teresa de Avila

Natuke vähem teada ja natuke rohkem aru saada – see on minu arvates meie suurim vajadus.

J. R. Ullmann

Tarkus on kaasa sündinud, rumalust õpitakse.

Vene vanasõna

Haridus tähendab võimet kuulata peaaegu kõike, kaotamata seejuures oma meelerahu või eneseusaldust.

R. Frost

Lollide õpetaja pole mitte sõna, vaid õnnetus.

Demokritos

Liiga sõnakuulelikud pojad pole kunagi liiga edukad.

A. Brill

Algul õpeta last kuulama, siis võid talle õpetada kõike, mida tahad.

B. Franklin

Ainult haritud saavad olla vabad.

Epiktetos

Ainus, mis segab õppimist, on haridus.

A. Einstein

Oleks parem, kui hakkaksid teist õpetama alles pärast seda, kui oled ise midagi õppinud.

A. Einstein

Haridus õpetab masse lugema, kuid ei tee selgeks, mida tasub lugeda.

G. Trevelyan

9. Hoolekanne ja sotsiaalkindlustus

Inimeste vastastikune abistamine on sama vana kui inimkond. Kuigi eelkõige leskede ja orbude abistamist nimetati vajalikuks tegevuseks juba Babüloonia kuninga Hammurabi õiguskodeksis 1750. aastal eKr, oli sel ajal halastuslikul armuandide või almuste andmisel kõrvalmaik. Siiski peeti abistamist tollal heaks kombeks. Näiteks Egiptuse ülik Thus Harkhuf laskis ise 2300. aastal eKr oma hauatahvlile märkida enda toimepandud heateod.

9.1. Hoolekande ja sotsiaalkindlustuse areng Euroopas

Abistamismõtte peamisteks arendajateks olid esialgu usundid. Juba vana ja uus testament jutustasid inimarmastuse ja armuandide väärtusest. Vanade kreeklaste ja roomlaste arvates ei olnud heategevuse mõtteks mitte niivõrd kannatuste vähendamine, vaid elu rikastamine. Keskajal, aastatel 400–500 pKr, võime selles valdkonnas suuremaks muudatuseks pidada kirikuseadust, mis tegi vaeste toetamise rikastele kohustuseks.

1526. aastal organiseeris hispaania filosoof ja pedagoog Juan Luis Vives esimese rahakorjanduse, et luua vaestele inimestele töövõimalusi.

Sotsiaalkindlustuse teoreetilised ideed pärinevad Inglismaalt, kus juba 1601. aastal võeti vastu vaeste seadus (*English Poor Law*). Sellega võttis ka riik endale teatud kohustuse abistada töökõlblikke vaeseid, töövõimetuid ja hoolduseta jäetud lapsi.

Ka 1689. aasta *Bill of Rights* (Õiguste seadus, millega Inglise parlament seadustas „Õiguste deklaratsiooniga” kindlaksmääratud konstitutsioonilised põhisätted) ja 1789. aasta „Inimeste ja kodanike õiguste deklaratsioon” sisaldasid inimeste õigust abile. 1700. aastal asutati Inglismaal töökoolid, et võimaldada vaestele tasulist tööd.

Olulise muudatuse tõi kaasa Inglismaa tööstusrevolutsioon aastatel 1750–1850. See tekitas tööpuudust ja koos sellega vajaduse kaitsta neid, kes abi vajasisid. Sellest ajast on pärit abivajavate inimeste probleemide leevendamiseks loodud vabatahtlik ehk nn sõbralike külastajate liikumine. Selles liikumises osalenud inimesed olid n-ö sotsiaaltöö pioneerid.

Olulise mõjuga kogu Euroopale oli 1884. aastal Saksamaal Otto von Bismarcki valitsemisajal vastuvõetud sotsiaalkindlustuse seadus. Sotsiaalhoolekande jaoks oli fundamentaalse tähendusega 1948. aastal ÜROs vastuvõetud „Inimõiguste deklaratsioon”.

Vanim teadaolev pensioni liik oli sõjaväelaste pension, mida maksti juba vanas Roomas ja 1636. aastast Põhja-Ameerikas Plymouthi koloonias. Riik ja ettevõtted hakkasid pensioni maksma XIX sajandil Lääne-Euroopas. Tänapäeval makstakse pensioni nii sotsiaalkindlustuse korras kui ka erafondidest.

9.2. Hoolekande varasem ajalugu Eestis

Juba ürgkogukondliku korra ajal hoolitsesid hõimu liikmed üksteise eest. Keskajal hakkasid valitsema kristlikud põhimõtted. Hõimu hoolitsus läks üle perehoolitsusele. Vanade eest pidi hoolitsema see pereliige, kellele oli määratud pärandus. Näiteks Tallinnas valitses aga keskajal selline kord, mille kohaselt see, kes hoolitses vanainimese eest, võis jätta kirikumaksud maksmata. Esimesed andmed hoolekandelisest tegevusest Eestis pärinevad XIII–XIV sajandist ja on seotud ristiusu levikuga (kloostrite varjupaigad, seegid, pidalitõbiste, süüfilisehaigete ja vigaste hospitalid).

Seegid olid kohad, kus inimesed said peavarju ja tasuta toitu (sks *siederhaus* – põdurate maja). Tallinna Jaani seek (ehk nn Püha Johannese leprosoorium) asutati juba 1237. aasta paiku. Hiljem rajati Tallinna veel teisigi selletaolisi asutusi (Uus Seek 1520, Rohhuse hospital 1521, Rõuge maja 1522 jne). 1345. aastal asutati Tartus Pühavaimu hospital, 1691. aastal Narvas Püha Johannese koguduse vaestemaja jne.

Nakkushaigetega koos elasid neis ka kerjused, vigased, pimedad, kodutud ja vanadusnõdrad, samuti lapsed. Puudus igasugune vahetegemine nakkushaigete ja praktiliselt tervete vahel, kõik elasid ühes ruumis. Meditsiinilist teenindamist polnud, küll aga oli igaühes vaimulik. 1652. aastal rajatud Toomhospitalis aga teenindas haigeid juba Toompea lossi ja garnisoni velsker-habemeajaja.

Jõukas linnakodanik ja aadlik seeki ei läinud, teda käisid haigeveodis oleku ajal põetamas eriliste vabatahtlike organisatsioonide liikmed, kes kuulusid Antoniuse, Gertrudi või Rohhuse ilmalikku vennaskonda. Sageli võtsid haige oma hoole alla ka nunnad, kes olid pühendunud tõbiste eest hoolitsemisele.

1783. aastal asutati Balti kubermangudes ühiskondliku hoolekande kolleegiumid, mis olid kohustatud hooldama koole, vaestemaju, orbude kodusid ning eraisikutele kuulunud raviasutusi. XIX sajandi algul võisid vallavaesed käia külakorda ning kõigil talupoegadel oli kohustus anda neile peavarju ja elatist.

XIX sajandil hakkas hoolekande korraldamisel põhirõhk üle minema kogudustelt valdadele. 1866. aastal vastuvõetud vallaseaduse järgi pidi iga vald ise oma vaeste eest hoolitsema. 1877. aastal võeti vastu linnaseadus, mis nägi ette, et ka linn peab oma vaeste eest ise hoolitsema.

Sellel ajajärgul olid järgmised vaeste abistamise vormid:

- Abi andmine koju (näiteks jahu, küttepuud).
- Perekondadesse hoolekandele paigutamine. (Selleks oli kaks võimalust: vaeste oksjonid ja külakorras käimine. Vallavaese võtnud talumees sai näiteks maksusoodustuse.)
- Hoolekanne asutuses (1870–80ndatel hakati valdadesse rajama vaestemaju).
- Kerjamine (oma vallas või oma linnas oli see lubatud).

1866. aastal avati Vändras esimene kuulmispuuetega lastele mõeldud kool (1920. aastal viidi see üle Porkunisse). 1883. aastal asutati Tallinnas pimedate laste varjupaik – tööstuskool. Tollal oli Eestis üle 700 pimedat.

Joodikute ja kõlblusetutega hakkasid tegelema mitmesugused eraorganisatsioonid. Nii avas Tallinna Evangeeliumiselts 1887. aastal Magdaleeniumi, kus püüti prostituute korralikku ellu tagasi juhtida. 1889. aastal asutati Eestimaa Jooma- ja Auta Elust Päästmise Selts. Seltsi 25 tegevusaasta jooksul loobus 470 hoolealusest joomisest 15.

XIX sajandi lõpul tunti Eestis juba põhimõtteliselt kõiki kolme ühiskondliku hoolekande vormi:

- hoolekanne asutuses – kinnine hoolekanne;
- abi andmine koju – lahtine hoolekanne;
- paigutushoolekanne ehk perehooldus – lahtine hoolekanne.

9.3. Hoolekanne ja sotsiaalkindlustus sõjajärgses Eesti Vabariigis

Hoolekanne alal päris Eesti Vabariik endiselt Vene riigilt üsna vähe. Needki vähesed asutused, mis sel alal kunagi olid tegutsenud, olid segastel aegadel oma tegevuse lõpetanud. Esialgu oli hoolekandeline tegevus suunatud sõja tagajärgede all kannatajate seisukorra parandamisele. Seadused olid puudulikud. Hoolekandelist abi korraldavaks aktiks oli Vene riigi ühiskondliku hoolekanne seadus.

1925. aastal võttis Riigikogu vastu hoolekandeseaduse. Selle järgi kuulusid hoolekanne alla kõik abi vajavad isikud. Seejuures tuli silmas pidada, et abi ei ulatuks üle nende elutingimuste, milles elasid teised kodanikud, kes hoolekanne alla ei kuulunud. Hoolekannet või abi korraldas see omavalitsus, kelle piirkonnas abivajaja viibis. Märkimisväärset tööd tegid hoolekanne edendamisel ka mitmed eraorganisatsioonid (Karskusliit, Punane Rist, Naisliit jt).

1921. aastal moodustati Tartu Eesti Pimedate Hoolekanne Selts, 1922. aastal Eesti Kurtide Selts. Lähtuti põhimõttest, et puuetega inimeste hoolekanne ülesandeks on need inimesed töövõimeliseks muuta. 1935. aastal töötas Eestis 28 lastekodu, kus elas 1621 kasvandikku. Kui Eesti Vabariigi alguspäevil süstemaatiline hoolekanne korraldus peaaegu puudus, siis 1935. aastal kulutas riik hoolekanne korraldamisele juba 3,8 miljonit krooni.

Oluliselt laienes sel perioodil ka rahaline toetus tööõnnetuste korral. Täieliku töövõimetus korral maksti toetuseks 2/3 aasta palgast, muudel juhtudel oli ette nähtud kindlaksmääratud protsent. Riiklikku pensioni maksti aastail 1920–1924 vaid sõjaväelastele, alates 1924. aastast ka riigi- ja omavalitsuse ametnikele ning õpetajatele. Hiljem lisandus see veel osale riigikaitse alal töötanutele ja tööõnnetuse tõttu invaliidistunud põllumeestele. 1940. aastal oli riikliku pensioni saajaid 15 030.

9.4. Hoolekanne ja sotsiaalkindlustus Eesti NSVs

1944. aasta sügisest muutus hoolekandetöö põhiprobleemiks Suure Isamaasõja invaliidide, hiljem ka veteranide elujärje parandamine ja neile mitmesuguste soodustuste võimaldamine. Kohalike omavalitsuste ja eraorganisatsioonide roll kadus. Hoolekandetöö hakkas kontrollima üksnes riik. Suurem rõhk oli pandud sotsiaalkindlustusele, väiksem hoolekandele. Raskete liikumis- ja vaimsete puuetega inimesed ning puuetega lapsed olid n-ö tabu ning enamasti saadeti nad silma alt ära suurtesse hooldekodudesse. Kurdid ja pimedad olid invaliididest eelisolukorras. Abivajaja probleemid jäid sageli kas teadmatuks või kaugeks.

Abiandmine koju tuli tagasi alles 1980ndate algul, mil võeti tööle hooldusõed ja hakati abistama üksi elavaid vanureid. 1980. aastate lõpul tuli juurde ka uusi hoolekandevorme ning hakkasid tekkima ühiskondlikud organisatsioonid. Seda perioodi iseloomustab abiandmise juhuslikkus: eriti aktiivsed inimesed said abi neljast-viiest kohast, samas kui teised ei saanud midagi.

9.5. Hoolekanne ja sotsiaalkindlustus taasiseseisvunud Eestis

Taasiseseisvumise järel läks hoolekande korraldamisel rõhuasetus taas riigilt kohalikule omavalitsusele. Jälle tuli üle elada samasuguseid muudatusi nagu aastatel 1925–1935. Vastavalt juba vastuvõetud seadustele (1995. aastal kehtima hakanud sotsiaalhoolekande seadus jt) peab kohalik omavalitsus osutama vallas või linnas elavatele elanikele sotsiaalhoolekannet, kui nad ei tule endaga toime ja vajavad abi.

Täpsemalt öeldes on hoolekande põhimõtted järgmised: inimõiguste järgimine, isikuvastutus enda ja oma perekonnaliikmete eest, abi andmise kohustus, isiku ja perekonna toimetuleku soodustamine põhimõttel: parem õng kui kala.

Sotsiaalhoolekannet korraldavad Eestis sotsiaalminister, maavanemad ja kohalik omavalitsus. Peale riigi ja kohalike omavalitsuste osalevad sotsiaalhoolekandes veel vabatahtlike ühendused ja kirik.

Kohalikul omavalitsusel on seejuures järgmised ülesanded:

- sotsiaaltoetuste määramine.

Valla ja linnavalitsused maksvad riigieelarvest neile eraldatud rahast toimetulekutoetust neile, kelle kuu sissetulek pärast eluruumi alaliste kulude mahaarvamist on alla kehtestatud toimetuleku piiri. Omavalitsused võivad maksta ka täiendavaid sotsiaaltoetusi, kuid kohaliku volikogu poolt kehtestatud tingimustel ja korras. Sotsiaalhoolekande finantseerimiseks võidakse kasutada mitmesuguste fondide, sihtkapitalide, samuti mittetulunduslikku tegevust, annetustest ja sponsorlusest laekunud vahendeid jne.

- sotsiaalregistri pidamine;
- eestkoste korraldamine;
- hooldus ja abi lastele, peredele, vanuritele, kinnipidamiskohtadest vabanenud isikutele jt toimetulekuks abi vajavatele isikutele;
- nõustamine.

Eraldi hoolekandeesutusi võib luua lastele, noortele, vanuritele, füüsiliste puuetega isikutele, vaimsete puuetega isikutele või teistele sotsiaalselt mittetoimetulevatele isikutele.

Hoolekandeesutustes võib kasutada mitmesuguseid hooldusvorme:

- päevahooldamine;
- vabatahtlik ööpäevahooldamine;
- hooldamine peres (tugipere);
- koduteenused;
- aineiline abi (toimetulekutoetus, sotsiaaltoetused), nõustamine.

Peamised nn riskigrupid, kellele on suunatud põhitähelepanu:

- lapsed, lastega pered;
- puuetega inimesed;
- vanurid;
- kinnipidamiskohtadest vabanenud;
- töötud.

Sotsiaalkindlustus

Sotsiaalkindlustuse ülesandeks on tagada aineiline toimetulek neile inimestele, kes vanaduse, tööõnnetuse, kutsehaiguse, invaliidsuse, emaduse, tööpuuduse vms tõttu on sissetuleku kaotanud.

Sotsiaalkindlustus jaguneb järgmiselt:

Riiklik pension (ehk esimene sammad) on solidaarsuspõhimõttele tuginev igakuine rahaline sotsiaalkindlustushüvitis vanaduse, töövõimetuse või toitja kaotuse korral, mida makstakse riigieelarves riikliku pensionikindlustuse kuludeks määratud vahenditest. Riikliku pensioni makstakse neile, kes on vastavalt sotsiaalmaksuseadusele maksnud sotsiaalmaksu või kelle eest on kohustus maksta

sotsiaalmaksu pensionikindlustuse osas (20% brutopalgast, mida maksavad tööandjad) või kellel tekib mõnel muul alusel õigus riiklikule pensionile.

Riikliku pensioni liigid:

- vanaduspension;
- töövõimetuspension;
- toitjakaotuspension;
- rahvapension.

Iga kalendriaasta 1. aprilliks indekseeritakse riiklikke pensione indeksiga, mille väärtus on tarbijahinnaindeksi aastase kasvu ja sotsiaalmaksu pensionikindlustuse osas laekumise aastase kasvu aritmeetiline keskmine.

Lisaks sellele on olemas ka mitmesugused riiklikud eripensionid: kohtuniku pension, parlamendiliikme pension, politseiniku pension jt.

Eestis moodustavad pensionärid ligi 25% elanikkonnast. Ka riikliku pensionikindlustuse finantseerimise vahendid riigieelarves ei ole piisavad selleks, et tagada pensionäridele korralik elatustase.

Vajalik raha riiklikuks pensionikindlustuseks tuleb sotsiaalmaksu arvelt (see on 33% brutopalgast, mida maksab tööandja, sellest 20% läheb pensionikindlustusele, 13% ravikindlustusele). Kui riik peaks tahtma riiklikku pensioni oluliselt tõsta, tuleks tõsta sotsiaalmaksu. Viimane aga mõjuks negatiivselt ettevõtluse arengule.

Järelikult peab riik pakkuma pensioni tõstmiseks veel teisi võimalusi. Lisaks riiklikule pensionile (esimene samm), mis tagab kõikidele pensionäridele sissetuleku baastaseme, on olemas veel **teine (kohustuslik kogumispension) ja kolmas samm (vabatahtlik pensionikindlustus)**. Teine samm rakendus 2002. aastast ja on kohustuslik 18aastaseks saamisele järgneva aasta 1. jaanuarist.

Kes on vanemad, neile on liitumine vabatahtlik. Neil tuleb otsustada, kas nad on nõus maksma 2% oma brutopalgast pensionifondi. Kui inimene sellega nõustub, lisandub sotsialmaksu arvelt veel 4%. Tööandja maksab endiselt töövõtja palgale 20% sotsiaalmaksu, kuid maksuamet jagab selle kahte ossa: 16% riikliku pensionikindlustuse vahenditesse ja 4% töötaja personaalsele pensionikontole. Osa sellest rahast kulub pensionifondidel olemasolevatele pensionäridele solidaarsuspõhimõttel väljamaksmiseks, osa aga investeeritakse, et inflatsioon fondi paigutatud raha ära ei sööks, vaid juurdegi teeniks.

Kolmas samm rakendus teisest sambast varem. See kujutab endast vabatahtlikku pensionikindlustust, ka sinna maksmisel annab riik maksusoodustusi.

Kui inimene kasutab oma pensioni teenimiseks kõiki kolme sammast ja alustab sellega varakult, siis on ta pension tunduvalt suurem kui ainult riikliku pensioni saajal.

Ainuüksi kaks esimest sammast peaks tagama pensioni suuruseks 60% tema netopalgast.

Teine ja kolmas samm on seega individuaalsed ja mida suurem on olnud kindlustaja sissetulek, seda suurem on ka tema pension. Kui inimene on kasutanud pensioni kogumiseks kõiki kolme sammast, koosneb tema pension kolmest osast: baasosa, staažiosak ja kindlustusosak.

Aastaks 2016 saab nii meeste kui naiste pensionivanus olema 63, kuid nagu praegugi saavad teistest varem pensionile sõjaväelased, politseinikud jt.

Eesti käivitunud pensionireformi eesmärk on, et inimesed ei peaks vanaduses elama vaesuses, et elustandardis ei toimuks vanaduse saabumisel olulist langust.

9.6. Tervishoiukorraldus Eestis

1994. aastal riigikogus vastu võetud tervishoiukorralduse seaduses on kirjas, et arstiabi korraldatakse riigi ja omavalitsuse tasandil kolmes etapis.

- Esimene etapp on omavalitsusüksuse tasandil korraldatav üldarstiabi.
- Teine etapp on omavalitsusüksuse tasandil korraldatav eriarstiabi.
- Kolmas, kõrgem etapp on riigi tasandil korraldatav eriarstiabi.

2001. aastal riigikogus vastu võetud „Tervishoiuteenuste korraldamise seadus” tõi tervishoiukorralduses kaasa terve rea muutusi. Samaks jäi aga ravikindlustuse põhimõte.

Riiklik ravikindlustussüsteem on süsteem, millega riik tagab inimese tervise säilitamise kulud, haigusest või vigastusest johtuva ajutise töövõimetuse kulude ja ravikulude tasumise ning rasedus- ja sünnitushüvituse maksmise. Kohustuslik ravikindlustus tagatakse kõigile isikutele, kes on maksnud ise või kelle eest on makstud ravikindlustusmaksu. Riikliku ravikindlustuse eelarvest kaetakse kindlustatute ja nende ülalpidamisel olevate perekonnaliikmete ravikindlustuskulud. Eratervishoiuasutused ja eraarstid võivad lepingu alusel täita ka riigi ja omavalitsusüksuste antud ülesandeid.

Igal Eesti vabariigi territooriumil viibival inimesel on õigus vältimatule arstiabile. Vältimatu on arstiabi olukorras, kus selle edasilükkamine ohustab otseselt inimese elu või tervist. Igal inimesel on õigus saada arstilt ülevaadet oma tervislikust seisundist.

Eestis osutatakse järgmisi tervishoiuteenuseid.

Vältimatu abi

Vältimatu abi on tervishoiuteenus, mille edasilükkamine või selle andmata jätmine võib põhjustada abivajaja surma või püsiva tervisekahjustuse. Igal Eesti Vabariigi territooriumil viibival inimesel on õigus saada vältimatut abi. Selle eest tasutakse riigieelarvest.

Üldarstiabi

See on ambulatoorne tervishoiuteenus, mida osutavad perearst ja temaga koos töötavad tervishoiutöötajad. Igal perearstil on üks nimistu. Perearsti nimistu ja perearsti teeninduspiirkonna määrab maavanem oma korraldusega. Igal ravikindlustusega hõlmatud kodanikul ja elamisloa alusel Eestis viibival välismaalasel on õigus ise otsustada, millise perearsti nimistusse nad soovivad registreeruda.

Pearstid võivad tegutseda kas füüsilisest isikust ettevõtjana või asutada üldarstiabi osutava äriühingu. Ravikindlustusega hõlmatud isikuile osutatud üldarstiabi eest tasutakse riigieelarve ravikindlustuseks ettenähtud vahenditest ulatuses, mille eest tasumise kohustuse on üle võtnud haigekassa. Ravikindlustuseta isik tasub üldarstiabi eest ise.

Kiirabi

Kiirabi on ambulatoorne tervishoiuteenus eluohtliku haigestumise, vigastuse või mürgistuse esmaseks diagnoosimiseks ja raviks ning vajaduse korral abivajaja transpordiks haiglasse. Kiirabi osutab kiirabibrigaad päästeasutuse häirekeskuselt saadud väljasõidukorralduse või muul viisil saadud teabe alusel. Kiirabi eest tasutakse riigieelarvest sotsiaalministeeriumi kaudu.

Eriarstiabi

Eriarstiabi on ambulatoorne või statsionaarne tervishoiuteenus, mida osutavad eriarst või hambaarst ja temaga koos töötavad tervishoiutöötajad. Haiglat võib pidada

sellekohase tegevusloaga aktsiaselts või sihtasutus. Haiglavälist eriarstiabi võib osutada sellekohase tegevusloaga äriühing või füüsilisest isikust ettevõtja.

Ravikindlustusega hõlmatud isikule osutatud eriarstiabi eest tasutakse riigieelarvest ravikindlustuseks ettenähtud vahendite ulatuses (13% brutopalgast), mille eest tasumise kohustuse on üle võtnud Haigekassa. Ravikindlustuseta isik tasub eriarstiabi eest ise.

Seega on **tervishoiu rahastamise allikad** järgmised:

1. riigieelarvest sotsiaal- ja justiitsministeeriumi kaudu;
2. valla- ja linnaeelarvest volikogu otsuse alusel;
3. patsiendi poolt;
4. muudest allikatest.

Vabariigi valitsus kehtestab määrusega haiglavõrgu arengukava, milles määratakse tervishoiuteenuste ühtlasema kättesaadavuse tagamiseks piirkondlike haiglate, keskhaiglate, erihaiglate ja üldhaiglate loetelu, samuti on seal vajalikud investeeringud haiglate ehitamiseks, renoveerimiseks ja ümberprofileerimiseks.

Tervishoiuteenuste osutamiseks sõlmib haigekassa teenuste osutajatega lepingud. Tallinnas asuval Eesti Haigekassal on praegu 6 osakonda, millest igal on oma piirkond. Sealsete teenuste osutajatega sõlmivad osakonnad lepingud, kus on kirjas osutatavad teenused ja nende maksumus.

Kindlustatu terviseuuringute, tervise säilitamise ja ravi kulud, välja arvatud visiiditasu, tasub haigekassa temaga lepingu sõlminud ravi- või hooldusasutusele või erapraksisega tegelevale arstile olenevalt osutatud teenuste hulgast ja hinnast. Maakonnakeskustes, kus osakonnad puuduvad, asuvad klienditeenindusbürood.

Haigekassa kaudu makstakse ka mitmesuguseid ajutise töövõimetuse rahalisi hüvitisi: haigushüvitis (makstakse haiguslehe alusel), sünnitushüvitis (makstakse sünnituslehe alusel) ja hooldushüvitis (makstakse hoolduslehe alusel).

Lisaks sellele on olemas ravikindlustuse mitterahalised hüvitised: soodustingimustel väljastatavad ravimid haigekassa poolt hüvitatavas ulatuses ning tervise edendamiseks, haiguste ennetamiseks ja raviks osutatud ravi- või muu teenus.

9.7. Tööpuudus ja selle vähendamine

Plaanimajanduslikust ühiskonnast turumajanduslikku demokraatlikku riiki üleminek tõi kaasa tööpuuduse. Peamiselt tegelevad tööpuuduse probleemide ja tööturu arengu suunamisega igas maakonnas asuvad tööhõiveametid. Loomulikult peavad tööhõivest huvitatud olema ka kohalikud omavalitsused, sest nende eelarve suurus sõltub ju ka kohalikust tööhõivest. Seetõttu on vajalik riigi ja kohalike omavalitsuste tihe koostöö tööandjatega.

Tööhõiveametite ülesanne on tagada tööta jäänud isikute sotsiaalne kaitse, tööturuteenuste kättesaadavus ning anda informatsiooni tööturu eri valdkondade kohta. 1991. aastal alustati töötute ja tööotsijate registreerimist ja töötu abiraha maksmist. (Praegu on töötute abiraha 400 krooni kuus ja seda makstakse 270 päeva järjest.) Töötute abiraha saamiseks peab isik olema enne arvele võtmist vähemalt 180 päeva töötanud (või olnud kaitseväes, kasvatanud alaealist last jne). Ka võib töötutele maksta ühekordset toetust. Töötud moodustavad praegu 7–8% riigi tööjõulisest elanikkonnast. Töötuna tuleb end arvele võtta kohalikus tööhõiveametis. Tänapäeval vajab tööandja valdavalt kvalifitseeritud ja suhteliselt noort töötajat. Töötuks jäänutele pakub leevendust tööturukoolitus (ümberõpe, täiendõpe), sest Eestis on olemas nii tööpuudus kui ka tööjõupuudus.

Töötu võtab arvele elukohajärgne maakondlik tööhõiveamet, kes lisaks sellele viib oma tegevuspiirkonnas ellu riigi tööturupoliitikat, osutab tööturuteenuseid tööotsijatele (koolitus, toetus) ja tööandjatele (koolitus, sobivate kandidaatide otsimine jne) ning määrab ja maksab töötu riikliku abiraha ja ühekordset toetust.

Koolituse käigus õpetatakse töötutele oma oskusi ja teadmisi pakkuma ning tööandjatega suhtlema (nn toimetulekukoolitus). Viiakse läbi ka mitmesuguseid ettevõtluskursusi. Ka on töötuil võimalik saada stardiraha, kui ta tahab alustada ettevõtlusega ja endale ning teistele töökohti luua. Neile, kes on olnud pikemat aega töötä, pakutakse hädaabitõid, mida korraldavad peamiselt kohalikud omavalitsused.

Alates 2003. aastast rakendub töötuskindlustusmaks. Töötaja peab maksma 1% oma brutopalgast ja tööandja 0,5% töötuskindlustusfondi. Kui inimene on ühe aasta töötuskindlustusmaksed maksnud, siis on tal õigus saada töötuskindlustushüvitist. Esimesed 100 päeva saab ta 50% senisest palgast ja 101.-st päevast 40%. Kaua talle makstakse, see sõltub kindlustusstaazist: alla 5 aastat – 180 päeva, 5–10 aastat – 270 päeva ja üle 10 aasta – 360 päeva.

9.8. *Varia*

Keegi pole patrioot tühja kõhuga.

W. Cowper

Sa lähed siia ilma üksi ja lähed siit ilmast üksi, siiski tundub, et elu jooksul oled sa veelgi rohkem üksi, kui tulles ja minnes.

E. Carr

Inimene teeb piisavalt paha, kui ta ei tee midagi head.

Saksa vanasõna

Reageeri edule nagu härrasmees ja õnnetusele nagu mees.

Lord Briken Leed

Ükski inimene pole nii metoodiline kui täiuslik logeleja ja keegi pole oma aja arvestamisel nii piinlikult täpne kui see, kelle aeg pole midagi väärt.

W. Irving

Ma olen alati uskunud, et Jumal ei anna meile raskemat koormat, kui suudame kanda.

Rose Kennedy

Tuleb aeg, mil talv küsib meilt, mida me kogu suve tegime.

Böömi vanasõna

Ühel päeval pole enam mingit päeva.

Tundmatu

Pensionär tõuseb hommikul ja tal pole midagi teha. Õhtul heidab ta magama ja pool sellest on veel tegemata.

Tundmatu

Kui tahad elus edasi jõuda, siis aita kõigepealt teisi.

Tundmatu

Peab olema vaene, et tunda andmisrõõmu.

G. Eliot

Headus ilma tarkuseta teeb alati paha.

R. A. Heinlein

Pole paremat kooli kui ebaõnn.

B. Disraeli

Rumaluse tipp on vaesena elada ja rikkana surra.

Tundmatu

Igas haiglas on kahte liiki patsiente: ühed on tõsiselt haiged, teised nurisevad toidu üle.

Tundmatu

Meditstiin – rahakott või elu.

K. Kraus

Parim viis vaeseid aidata on mitte saada üheks neist.

L. Huncock

Et olla õnnelik üks tund –

luba endale väike uinak.

Et olla õnnelik terve päev –

tee üks kalalkäik.

Et olla õnnelik terve kuu –

abiellu.

Et olla õnnelik aasta läbi –

päri varandus.

Et olla õnnelik kogu elu –

abista ligimest.

Hiina vanasõna

10. Ametnikkond, bürokraatia ja demokraatia

Sõna „bürokraatia” ühendab endas prantsuskeelset sõna *bureau* (büroo ehk kontor) ja kreekakeelset sõna *kratos* (võim). Prantsuskeelse *bureau* algne vorm oli *byrra*, mis Vana-Roomas tähistas kirjutuslauale pandavat lõuendit. Sealt kandus tähendus edasi lauale ja hiljem kogu toale, kus see laud asus. Nii tuli käibele „büroo”, mis meie mõistes on sagedamini küll kantselei või kontor. Tihti on sõnal „bürokraatia” halvustav kõla.

Kuid samas on bürokraatial ka oma positiivne külge, sest ilma selleta ei toimi ükski riik, ka mitte demokraatlik riik. Bürookraadid ehk ametnikud on ju need, kes viivad poliitikute poolt vastuvõetud otsused ellu.

10.1. Bürokraatia kasulikkus

Saksa filosoof ja sotsioloog Max Weber pidas bürokraatiat efektiivseks inimeste ühistegevuse organiseerimise viisiks. Bürokraatlikul asjaajamisel on järgmised tunnused:

- kogu asjaajamine on seotud kindlate reeglitega;
- valitseb selge tööjaotus ja ametivõimu piirid on kindlaks määratud;
- igal ametikohal kehtivad ametinõuded;
- kogu tegevus dokumenteeritakse;
- administreerimine ja omandisuhted on lahutatud;
- puudub igasugune võimetus ametikohta omastada;
- ametikohad on korraldatud hierarhiliselt, nii et iga madalamal seisv tase on järgmise, kõrgemal seisva taseme kontrolli all;
- toimub ametkonna professionaalne koolitamine, et igaüks oleks oma valdkonnas kompetentne.

Eelnevat silmas pidades võib öelda, et bürokraatia areng on soodustanud ühiskonna demokratiseerumist, sest oluliseks muutus ametialane kompetentsus, mitte sünnipära või rahakoti paksus. Demokraatiat tugevdab ka see, et kindlatel reeglitel põhinev asjaajamine kord vähendab ametnike omavoli, sest kui ametnik kohtleb iga inimest võrdselt, siis tegutseb ta demokraatlikult. Kõigi otsuste dokumenteerimine suurendab ka ametnike vastutust oma tegude eest. Demokraatlikkus eeldab ametniku isiklikku vabadust ja sõltumatust, tema sõltuvust ainult seadustest ja kehtivatest ettekirjutustest.

Ülemuse roll näeb ette korralduste andmist ja nende täitmise kontrolli, alluva roll aga korralduste täitmist ja aruandmist. Bürokraatliku organisatsiooni tugev külge on ka koolituse ja ametinõuete tugev seos. Bürokraatiata ei saa tänapäeval läbi ka ükski äriettevõtte, kui ta tahab efektiivselt töötada.

10.2. Bürokraatia ja poliitika

Kirjeldatu on ühe organisatsiooni ideaalne mudel. Reaalsuses on asi keerulisem, sest kõiki elujuhtumeid pole võimalik ette näha ja nende kohta ettekirjutusi teha. Kui seda üritada, muutub bürokraatia paindumatuks ja kohmakaks. Kui igast väiksemastki ametniku sammust jääb jälg, muutub ametnik ettevaatlikuks, ta püüab otsustamist vältida ja tekivad pikad kooskõlastusingid, et võimaliku läbikukkumise korral saaks viidata suurele hulgal kaasvastutajatele. Nii muutuvad protseduurireeglid keerukamateks, ametnike koolitus kallineb. Et paberitöö maht kasvab, kasvab ka ametnike arv ja järelevalve nende üle nõrgeneb.

Esiialgu arvati, et organisatsioon on efektiivne siis, kui tema struktuurid on korras. Hiljem on efektiivsuse seisukohalt oluliseks peetud mitte struktuuri, vaid personali rahuolu tööga, seejärel tõsis esiplaanile organisatsiooni võime paindlikult kohaneda muutuva väliskeskkonnaga. Lõpuks jõuti järeldusele, et polegi olemas ühte ja alati õiget retsepti, mis tagaks organisatsiooni edukuse.

Karl Marx ja paljud teisedki on aga üsna nihilistlikul seisukohal, leides, et bürokraatia põhitunnus on bürokraatide – privilegeritud ja rahvast irdunud ametnike – administraatorite pidev kasv. Siiski on selline lähenemine ühekülgne, sest riigi väljasuremise teoreetikuna ei saanud Marx tunnustada, et riigiaparaadi tegevusel on ka ratsionaalne sisu.

Üsna levinud on seisukoht, et administratsioon on poliitika kehtestamise ja elluviimise masinavärgi ning protsesside üldnimetus.

Kõik tänapäeva administratsioonid täidavad seejuures järgmist viit ülesannet:

1. info kogumine ja töötlemine kõige ühiskonnas toimuva kohta;
2. teadmistega varustamine, et poliitiline süsteem saaks teha otsuseid;
3. rahva varustamine hüvede ja teenustega;
4. avaliku poliitika regulatsioon ja täideviimine, et seada inimeste käitumisele üldised piirid (näit liikluseeskirjad, inimõiguste kaitse jne);
5. ressursside mobiliseerimine (näiteks maksude kogumine, riigifirmade juhtimine).

Administratsioon peaks olema poliitikute „teener”, aga tänapäeval on tihti probleemiks see, et need rollid on vahetunud, sest bürokraatidel on oma tegevusvaldkonnas suuremad teadmised kui poliitikutel, nende võimalus ressursside jagamise üle otsustada annab neile mõjuvõimu klientide üle. Poliitikud ja kliendid vahetuvad kiiresti, samad ametnikud aga jäävad.

10.3. Bürokraatia Eestis

Taasiseseisvunud Eesti sai oma ametnikkonna päranduseks nõukogude režiimilt. Et eraomand Eesti NSVs praktiliselt puudus, olid inimesed riigist absoluutses sõltuvuses. Kui temast midagi ei sõltunud, hakkas inimene arvama, et tema toimetulek on kellegi teise mure. See käis ka tolleaegsete ametiisikute kohta. Riigi poliitilise ladviku omavoli vastu oli ka ametnik kaitsetu. Et säilitada kohta ja hüvesid, polnud oluline mitte seaduse-, vaid sõnakuulekus. Seetõttu õitses ka nn telefoniõigus.

Oluline on ka teada, et kõrgele ametnikukohale jõudmiseks tuli kindlasti kuuluda valitseva ainupartei ridadesse. Väiksemate ametnike enamus parteisse ei kuulunud. Niisugustes oludes tegutsenud ametnikele oli aeg jätnud oma pitseri ja selliste hoiakute, väärtushinnangute ning kogemustega oli riigiametnike enamik, kellega pidi alustama taasiseseisvunud Eesti.

Avalik teenistus seati Eesti sisse 1. jaanuaril 1996. Seni töötasid kõik ametnikud töölepingu alusel, ilma avaliku teenistusega kaasnevate nõuete, piirangute ja hüvitusteta. See ei tähenda, et Eesti ametnikkonna kujunemine algas alles Avaliku teenistuse seaduse (ATS) kehtestamisega.

Suuremad muutused olid toimunud juba varem. Välja oli vahetatud palju tippjuhte, loodud uusi struktuure, mida varem polnud või eksisteerisid formaalselt. Nullist tuli luua välisministeerium, piirivalveamet, tolliamet jt asutused.

1996. aastaks oli ametikohtade hierarhia enam-vähem paigas. Samas oli ka palju probleeme:

- otsuste tegemine oli liialt tsentraliseeritud;
- seadusandlus oli puudulik;
- riigiametniku palk oli väike ja sotsiaalsed garantiid nõrgad;
- suureks probleemiks oli koolitus;
- töö dokumentidega oli nõrgal järjel.

ATS sõnastas selgelt mitmed olulised mõisted – avalik teenistus ja ametiasutus.

Avalik teenistus on töötamine riigi või kohaliku omavalitsuse ametis. Ametiasutus on riigi või kohaliku omavalitsuse eelarvest finantseeritav asutus, kelle ülesandeks on avaliku võimu teostamine.

Avaliku võimu teostamist ei saa riik usaldada igähele. Ametnik peab olema teovõimeline, vajalik on haridus ja pädevus, teatud isikuomadused, ametnik peab olema Eesti kodanik ja vähemalt 21aastane. Ka ei tohi ta olla karistatud tahtlikult toimepandud kuriteo eest jne.

Siiski on avaliku teenistuse seaduse rakendamine olnud puudulik, mis on süvendanud Eesti riigiametniku isiklikku sõltuvust oma vahetust ülemusest. Samuti on poliitilise surve tõttu pidurdunud ametnike enesetunnetuse ja teadvuse areng.

Lisaks ATS-le reguleerivad Eestis ametnike käitumist veel teisedki õigusaktid: korruptsioonivastane seadus, isikuandmete kaitse seadus, riigisaladuse seadus, sisekorraeskirjad jne. Isiku kaitse ja osaluse tagamiseks on kasulik olla kursis 2002. aastal kehtima hakanud Haldusmenetluse seadusega.

Üsna oluline samm oli korruptsioonivastase seaduse vastuvõtmine 1995. aastal. Ehkki seadus kehtib juba 7 aastat, ei saa võitlust korruptsiooniga pidada kuigi edukaks. Põhjus on eelkõige selles, et korruptsiooni näol on tegemist väga keeruka nähtusega, mida pole suudetud isegi üheselt defineerida.

Korruptsiooni olulisteks elementideks on alati isiku ebalojaalsus, salatsemine ja kasulootus. Lihtsustatult võib korruptsiooni all mõista ametisiku tegevust või tegevusetust, millega ta tekitab riigile, omavalitsusele või avalik-õiguslikule juriidilisele isikule kahju või saab ise tulu.

Korruptsiooni vastu võitlemine on väga raske. Eestis kehtiva korruptsioonivastases seaduses on rõhk asetatud korruptsiooni ennetamisele. Selleks on järgmised meetmed:

- ametisikute majanduslike huvide deklareerimine ja nende avalikustamine;
- töökohapiirangud (näiteks ei tohi ametiisik töötada ametikohal, kus tema otseseks ülemuseks on kas lähisugulane või hõimlane);
- toimingupiirangud (ametiisikul on keelatud toimingud hõimlaste ja sugulastega).

Et korruptsioonist pole suutnud vabaneda ükski riik, tuleb seada eesmärgiks selle nähtuse vähendamine minimaalsele tasemel. Tihti on korruptsiooni seotud diktatuuri ja türanniaga, kuid samas on korruptsioon laialt levinud ka demokraatlikes riikides. Poliitiline korruptsioon on demokraatiale ohuks, sest mitte kogu võim ei ole enam legaalne, vaid eksisteerivad võimukanalid, mis mõjutavad otsuseid ebaseaduslikul viisil.

Ühed arvavad, et see on ohuks demokraatiale legitiimsusele, teised leiavad, et tegemist on vaid demokraatliku süsteemi puudusega. Funktsionalistid aga peavad korruptsiooni minimaalset taset mõistlikuks, sest see soodustab investeerimist ja innovaatilist lähenemist ning võimaldab turul paremini toimida.

Nagu mujalgi maailmas, iseloomustab ka Eesti bürokraatiat käitumise reguleerimise järjest suurenev formaliseerimine, kuid samal ajal on elu nõudmised tänasele organisatsioonile sellised, et inimesele tuleb jätta tunduvalt suurem

tegevusvabadus, et efektiivselt töötada, seetõttu peaks suurem rõhk olema vastutusel ja mitteformaalsel käitumisel.

10.4. Ametnik ja eetika

Juba vanal ajal oli kombeks koostada ametnike jaoks mitmesuguseid reeglistikke ja koodekseid. Üks vanemaid teadaolevaid koodekseid on nn „Ateena vanne”, kus on kirjas järgmised nõuded:

- me ei häbista kunagi oma linna autu või argpüksliku teoga ega jäta kunagi maha hädas oma relvavendi;
- me võitleme linna ideaalide ja pühaduste eest kõik koos ja igaüks eraldi;
- me peame kinni ja täidame linna seadusi ja teeme kõikvõimaliku selleks, et sundida lugupidavalt suhtuma seadustesse ka neid, kes neid millekski ei pea;
- me võitleme pidevalt selle eest, et elustada ühiskonnas kodaniku kohusetunnet;
- nii toimides me jätame järetulijatele maha linna, mis oli parem ja ilusam kui enne meid.

Ühelt poolt on sellised eetikakoodeksid vajalikud korruptsiooni ennetamiseks, teisalt aga selleks, et anda informatsiooni mingi elukutse käitumisnormide kohta. Enamikes koodeksites puuduvad sanktsioonid. Nende mõte on eelkõige selles, et kui inimesed teavad, kuidas oma ameti valdkonnas ei tohi käituda, siis ta nii ka ei toimi.

Tavaliselt reguleeritakse selliste koodeksite abil olukordi, kus ametniku huvid võivad sattuda vastuollu ametiasutuse huvidega ja kahjustada asutuse head nime või riigi prestiiži. Samuti peeti juba vanal ajal võimuga spekulereerimist lubamatuks.

Ühiskonna demokratiseerumise tõttu on uuemates ametikoodeksites vastutus mõneti hajunud, mistõttu ametnik pole oma otsuste tegemisel nii iseseisev. Seetõttu on ka tema professionaalsus langenud.

Samal ajal on üldine huvi ametniku kutse-eetika vastu tõusnud. Selleks on olnud kaks põhjust: ühelt poolt üldine moraalikriis, teisalt elu liigne politiseeritus ja seda mitte ainult Eestis, vaid ka mujal maailmas.

Ametnikus soovitakse seetõttu näha tasakaalustavat jõudu, mis oleks neutraalne ja suudaks leevendada riigi ja kodanike vahel järjest sagedamini tekkivaid konflikte.

Ametniku rolli kahesus on ilmne – ühelt poolt on ta kutsutud järgima poliitikute soove ja olema valmis nn ebapopulaarseid otsuseid tegema, teisalt peab ta olema neutraalne, lähtuma selgetest kriteeriumitest ja silmas pidama üleüldist kasu.

Ilmselt seda silmas pidades võttis riigikogu 1999. aastal vastu Eesti avaliku teenistuse eetikakoodeksi. Avaliku teenistuse ametnike eetikakoodeks on vaid üks paljudest kutse-eetika koodeksitest. Huvi taoliste koodeksite vastu on Eestis kasvamas ja ilmselt mõjutab see positiivselt ka kõlbelist kliimat tervikuna.

10.5. Varia

Võimu saladus peitub teadmises, et teised on aremad kui sina.

L. Börne

Me poome väikesed vargad võlla ja määrame suured avalikku teenistusse.

Aisopos

Korrumpeerunud ametnikkond on palju hädaohtlikum kui mingi lobisev parlament.

O. von Bismarck

Bürokraatia laieneb, et täita laieneva demokraatia nõudmisi.

Tundmatu

Igasugune võim on pidev vandenõu.

H. de Balsac

Mida korrumppeerunum on riik, seda rohkem seadusi.

Tacitus

Tõsiasi on, et ükskõik, kes kogub kõige rohkem hääli, võidab alati ainus partei,
Bürokraatide Nähtamatu Partei.

A. Toffler

11. Raha ja maksud

Iga riik vajab oma elu korraldamiseks raha. Selleks on igas riigis kehtestatud maksud, mis täidavad riigikassat.

11.1. Raha ja inflatsioon

Raha sündis vajadusest hõlbustada kaup kauba vastu toimuvat vahetustegevust. Peale vahetusfunktsiooni on rahal veel järgmised funktsioonid:

- väärtuste mõõdupuu;
- maksevahend;
- rikkuse kogumise vahend.

Rahana on aegade jooksul kasutatud mitmesuguseid asju, näiteks XVII sajandil kasutasid Massachusettsi kolonistid edukalt kohalike indiaanlaste raha, mis kujutas endast musti ja valgeid teokarpe. Asteegid kasutasid rahana kakaoubi, Hiinas ja Põhja-Aafrikas kasutati rahana soola jne. Isegi inimolendid on olnud kasutusel. Vanal Iirimaal olid selleks tütarlapsed, orjad. Kuigi rahana võib kasutada peaaegu igat asja, peaksid sellel siiski olema järgmised omadused:

- stabiilsus;
- kaasaskantavus;
- kulumiskindlus;
- ühtlus;
- jagatavus;
- äratuntavus.

Just need omadused olid põhjuseks, miks esialgu hakati kõige laiemalt rahana kasutama kulda ja hõbedat. Et kulla- ja hõbedatükikesi poleks vaja iga kord üle kaaluda, hakati vermima kindla kulla-, hõbeda- vm metalli sisaldusega münte. Raha verimise õigus oli tavaliselt valitsejal ja riigivõimul. Kaubanduse arenedes muutusid sularahaoperatsioonid müntidega tülikaks. Seepärast võeti kasutusele pankade ja pandimajade tšekid ning võlakirjad, seejärel ilmus paberraha (Hiinas XI sajandil eKr, Euroopas XVII sajandil). Metallmündid jäid käibelevaid peenrahana.

XIX sajandil kehtestati rahanduses raharingluse stabiliseerimiseks kullastandard. See tähendab, et rahvuslik valuuta oli seotud kullavarude ja kulla hinnaga. Rahal oli siis ametlikult kehtestatud kullasisaldus ja riigipankades sai paberraha enam-vähem vabalt kullaks vahetada. See süsteem eeldas inflatsiooni puudumist ja usku sellesse, et nii see ka jääb. Kullastandardi süsteem hakkas lagunema Esimese maailmasõja ajal, mil trükiti suurte väljaminekute katteks palju kullakatteta raha. Sellega kaasnes raha ostujõu langus (inflatsioon) ja hindade tõus.

Kui hinnad tõusevad, siis raha väärtus langeb. Pikemat hindade tõusu perioodi nimetatakse inflatsiooniks. Hindade alanemist nimetatakse deflatsiooniks. Ajalugu on tõestanud, et enamiku ajast toimib inflatsioon ja vaid lühikestel perioodidel võib esineda deflatsioon.

Inflatsiooni tekkimise põhjustest on olulisim liigse paberraha käibele laskmine. Kõige tavalisem tee selleni on järgmine. Riigieelarvet ei suudeta tasakaalustada, kulud, mille tegemine näib olevat vältimatu, ületavad tunduvalt tulusid. Tulude suurendamine on tülikas ja ebapopulaarne, selleks tuleks näiteks suurendada makse. Palju lihtsam on trükkida juurde rahatahti ja need käibele lasta, hoolimata sellest, et nende jaoks ei ole emissioonipangal reaalselt katet.

Teiseks tähtsamaks inflatsiooni põhjuseks on psühholoogiline tegur – inflatsiooniootus ehk usalduse puudus, kaotus või ka lihtsalt vähenemine vääringu stabiilsuse säilimise; kahtluse tekkimine, et raha kaotab varsti oma stabiilsuse. Kahtlused võivad olla põhjendatud või ka põhjendamatud. Kui selliseid kahtlusi tõena võetakse, võib järgneda äriühingute püüd kindlustada ennast tõenäoliselt niikuinii tuleva inflatsiooni vastu ja aegsasti hindu tõsta. Mida usutavamad sellised kuuldused on ja mida suuremat hüsteeriat nad tekitavad, seda kindlam on inflatsiooni kiirenemine. Seepärast on arusaadav, miks riikide valitsused ja eriti nende keskpangad püüavad kõigi vahenditega kindlustada oma raha autoriteeti.

Inflatsiooni on kahte liiki.

- Nõudlusinflatsioon – juhul, kui nõudlus kasvab kiiremini, kui mingil tööstusharul on võimalik seda rahuldada.
- Kuluinflatsioon – sellega on tegemist siis, kui hinnad tõusevad tootmiskulude suurenemise tõttu.

Mõõdukas inflatsioon soodustab majanduslikku aktiivsust. Teades, et raha kaotab iga päeva ja kuuga pisut oma väärtusest, püüavad suurte rahasummade omanikud seda mitte lihtsalt rahatahtede kujul hoida. Seda raha on järelikult arukam mahutada mingisse ettevõtmisse, kus see vähemalt säilib endises suuruses või toob isegi kasu. Kui inflatsiooni üldse ei oleks või kui raha läheks ajapikku isegi kallimaks (deflatsioon) poleks majanduslikku survet suuri säästetud rahasummasid ettevõtlusse investeerida.

Pärast inflatsiooni pidurdamist (1922–1928) üritati kullastandardit taastada, kuid 1929.–1933. aastani aset leidnud majanduskriisi ajal enamik riike sellest loobus. Pärast seda muutus raha kurss „ujuvaks” ning hakkas sõltuma rahaturgudel valitsevast nõudmisest ja pakkumisest vahekorras.

Eesti rahasüsteem korrastus 1928. aastaks, kui võeti kasutusele kroon, mille tagamiseks võeti Rahvasteliidu vahendusel erilaen Inglise naeltes. Et Suurbritannia 1931. aastal kullastandardist loobus, siis põhjustas see 1933. aastal Eesti krooni devalveerumise. Seejärel lõpetas Eesti Pank kuldvaluuta vaba ostu-müügi.

Pärast Teist maailmasõda otsustati uuesti luua kindel rahvusvaheline rahakursside süsteem. 1944. aastal Bretton Woodsis (USA) asetleidnud rahanduskonverentsil lepidi kokku nn Bretton Woodsi süsteem, mis toetub kahele alusele: kullale ja dollarile. Nii sai dollar maailmarahaks. Ühendriigid kohustusid omakorda esimesel nõudmisel dollarite vastu kulda andma. Bretton Woodsi süsteemi tagamiseks asutati Rahvusvaheline Valuutafond ja Maailmapank. 1960. aastail lõi see süsteem kõikumise, sest kulla turuhind tõusis üle ametliku kursi ja maailma kaubanduskäive kasvas pidevalt.

1971. aastal laskis USA dollari kursi „ujuvaks”. Siiski jätkusid katsed rahaturu stabiilsust hoida.

1979. aastal panid Ühisturu maad aluse Euroopa valuutasüsteemile. Kõigi liikmesriikide valuutakursi põhjal loodi arvestuslik koondühik ECU (European Currency Unit). Määrati kindlaks liikmesvaluutade kursid ja kõikumised ECU suhtes. Suuremate kõikumiste ärahoidmine ja kursside säilitamine sai nendes maades keskpankade ülesandeks. Juba 1991. aastal sõlmitud Maastrichti lepingus nähti ette

euroraha kasutuselevõttu. 2002. aastal võeti enamikus Euroopa Liidu maades kasutusele euro.

11.2. Pangandus

Panganduse rolli majanduses võrreldakse organismi vereringega. Eestis reguleerib pankade tegevust krediitiasutuste seadus. Krediitiasutusi on kahte liiki:

- äri- ehk kommertspangad, mis tegutsevad aktsiaseltside vormis ja
- ühistegelikud krediitiasutused (laenu-hoiuühistud, ühispannad).

Krediitiasutused osutavad järgmisi teenuseid:

- deposiitide hoiustamine (raha hoiuleandmine);
- laenude andmine;
- summade kasseerimine ja üle kandmine jooksvatel kontodel.

Lisaks sellele osutatakse veel muidki teenuseid: kindlustus, maaklerlus, akreditiivid, valuutavahetus, krediitkaardid, usaldusleping jne.

Raha emissiooni teostavad tänapäeval riikide keskpangad, mis on Teisele maailmasõjale järgnenud ajast valitsuse suhtes sõltumatud. Seetõttu paneb nende juhtkonna paika parlament.

Ka Eesti Panga juhtkonna (Eesti Panga nõukogu ja president) esitab vabariigi president ja kinnitab ametisse riigikogu. Eesti Pank on aruandekohustuslik vaid riigikogu ees, Eesti Panga kontrollimiseks nimetab riigikogu igal rahandusaastal ametisse sõltumatu audiitori.

Eesti Pangal on järgmised ülesanded:

- rahaturgu ja pangandust korraldavate eeskirjade kehtestamine;
- pankade ja krediitiasutuste tegevuse kontroll ja neile litsentside andmine;
- õigus emitteerida raha, osta ja müüa väärtpabereid, osta ja müüa väärismetalli ja väärisvaluutat, anda Eestis tegutsevatele krediitiasutustele laenu jne.

Samas on Eesti Pangal keelatud krediteerida riigi- või kohalikku eelarvet.

Rahaturu mõjutamiseks on keskpangal (Eestis on selleks Eesti Pank) järgmised võimalused.

- Äripangad peavad osa oma rahast kandma keskpanka (kohustuslik reserv, Eestis on see 10% kõikidest äripankades hoitavatest hoiustest). Kui reservimäära tõsta, vähenevad äripankades krediitdiressursid, raha pakkumine alaneb ja inflatsioon aeglustub.
- Diskontomäära muutmine. Diskontomäär tähendab intressimäära, millega äripangad saavad keskpangalt raha laenata. Kui laenuintressid on madalad, siis laenatakse rohkem, raharinglus kiireneb ja hinnad kasvavad.
- Riigi lühiajaliste võlakirjade ost või müük, ka nn valuutainterventsioon (ostetakse kokku või paisatakse müüki mingit valuutat).

1992. aasta rahareformist alates korraldatakse Eestis raharinglust lähtudes järgmistest põhimõtetest.

- Eestis on seaduslikuks maksevahendiks ainult Eesti kroon.
- Eesti kroonil on Eesti Panga kulla ja konverteeritava välisvaluuta näol täielik tagatis.
- Eesti kroonide hulka saab muuta vastavalt eelneva reservi muutumisele. Eesti krooni ametliku kursi määrab Eesti Pank Saksa marga suhtes (s.o 1 DEM: 8 EEK).
- Eesti Pangal ei ole õigust Eesti krooni devalveerida. See õigus on ainult riigikogul.
- Eesti Pank tagab Eesti territooriumil Eesti krooni vaba vahetatavuse konverteeritava valuuta vastu Eesti Panga ametliku kursi järgi.
- Eesti Pank avaldab vähemalt üks kord kuus infot oma kulla- ja konverteeritava valuuta reservi suuruse ning ringluses olevate Eesti kroonide hulga kohta.

11.3. Maksud ja eelarve

Maksud on tuntud juba mitu tuhat aastat. Eelkõige korjati makse selleks, et katta riigi valitsemiskulusid. Juba vanas Egiptuses olid kehtestatud mitmed maksud, näiteks tuli riigile maksta õli kasutamise eest küpsetamisel.

Maksudogujaid kujutati Vana-Egiptuse hauamaalingutel juba 2000. a eKr. Vanas Roomas oli veelgi rohkem makse ja keerukas maksusüsteem, mis kätkes endas käibemaksu, pärandimaksu ning ekspordi- ja impordimaksu. 45. a eKr ehitasid roomlased esimese „maksuparadiisi” – maksuvaba laevasadama Deloses. Tugeva majandusmehena tuntud keiser Titus Flavius Vespasianus maksustas koguni Rooma avalikud käimlad.

Makse pole kunagi armastatud. Keskajast on pärit legend leedi Godivast, kes ratsutas alasti läbi Coventry linna protesteerimaks maksude vastu, mida tema abikaasa kodanikelt nõudis.

1404. aastal võttis Inglise parlament vastu maailma esimese tulumaksu seaduse. See maks oli nii ebapopulaarne, et see võeti hiljem tagasi ja parlament käskis kõik selle kohta käivad dokumendid põletada. Prantsuse revolutsiooni ajal mõisteti kõik maksudogujad süüdi riigireetmises ja saadeti giljotiini alla.

Ka ameeriklastele ei meeldinud maksud. Kui loodi Ameerika Ühendriikide Kongress, siis polnud sellel maksude kehtestamise õigust. Kongress sai selle õiguse alles 1789. aastal. Kui Ameerika valitsus kehtestas 1792. aastal aktsiisimaksu viskile, puhkes seal nn viskimäss.

Ka eelarve (ingl *budget*) vajaduseni jõuti väga ammu. Inglisekeelse *budgeti* pärineb juured ulatuvad prantsusekeelse sõnani *bougette* – nahast kott, milles hoiti kuninglikku kassat. Inglismaal tähendas *budget* esialgu nahkkotti, milles valitsuse maksude kogumise ja kulutuste plaanid viidi parlamenti.

Eelarveprotsessi ajalugu on vahetult seotud seadusandliku ja täidesaatva võimu arenguga. Eelarve süsteemi sünniks võib lugeda 1215. aastat, mil inglise parunid sundisid kuningas Johni all kirjutama *Magna Charta Libertatumile* ja piirasid sellega tema õigusi. Parunid nõudsid, et tulused ei jagaks mitte kuningas, vaid Lordide Koda.

Eelarve- ja maksupoliitika on tavaliselt valitsuse ja parlamendi pädevuses. Valitsus koostab igaks aastaks riigieelarve, mis koosneb tuludest ja kuludest ning parlament kinnitab selle. Eelarve on seega plaan, mille alusel valitsus kasutab riigi raha. Eelarve peab olema kinnitatud jooksva aasta 1. märtsiks. Kui riigikogu seda ei tee, toob see kaasa uued riigikogu valimised.

Tavaliselt võtab riigikogu eelarve vastu juba detsembris. Kui see aga võetakse vastu näiteks alles veebruari lõpus, finantseeritakse kõiki asutusi iga kuu 1/12 eelmise aasta eelarvest. Tuludeks on laekumised riigieelarvesse, mida on üsna raske väga täpselt prognoosida, seetõttu tuleb aeg-ajalt vastu võtta ka lisaeelarveid. Peamiselt saab riik tulu maksudest.

Eesti olulisemad maksud:

- käibemaks;
- sotsiaalmaks;
- ettevõtte tulumaks (välja arvatud investeringutelt);
- üksikisiku tulumaks;
- aktsiisimaksud (alkohol, tubakas, kütus, mootorsõiduki jne).

Lisaks maksudele täidavad riigikassat lõivud, trahvid, riigilaenu, omanikutulu jne. Eesti riigi eelarvele on lisandunud ka välisabi.

Kuigi kõigi maksude põhieesmärgiks on valitsuskulude kinnimaksmine, ei ole see nende ainus funktsioon. Näitena võib tuua veel järgmised funktsioonid:

- mingi tootmisharu kaitsmine tollimaksu abil;
- mingi tegevuse mittesoodustamine (tubakaaktsiis, alkoholiaktsiis);
- mingi tegevuse soodustamine (ettevõtted saavad uue tehnoloogia ostmisel maksusoodustusi).

Igas riigis võib kehtida väga palju makse. Millised need just on, see sõltub riigi majandustasemest ja maksupoliitikast. Ent üldiselt tuleb maksude puhul alati silmas pidada järgmisi küsimusi.

- Kas kõrge või madal maks?
- Kas otsene või kaudne maks?

Otsene maks on maks, mida maksuamet otseselt maksumaksja käest sisse kasseerib (tulumaks), kaudne maks on aga see, mis on kaupade ja teenuste hinna sees (käibemaks, aktsiisimaks, tollimaks).

Ka tulumaksu on tavaliselt kahte liiki:

- proportsionaalne – sel juhul on maksuprotsent kõigile ühesugune (Eestis on see 26%);
- progressiivne – tulude suurenedes maksuprotsent kasvab. Eestis nimetatakse seda ka astmeliseks tulumaksuks.

Eestis on alates 1993. aastast kehtestatud proportsionaalne tulumaks, kuigi osa poliitilisi jõude taotleb järjekindlalt astmelise tulumaksu kehtestamist. Maailma riikides esineb nii proportsionaalset kui astmelist ehk progressiivset tulumaksu. Näiteks Rootsis on kaheastmeline, Hollandis kolmeastmeline tulumaksusüsteem jne.

- Makse makstakse paljudes riikides mitte ainult riigile, vaid ka kohalikele omavalitsustele. Et aga nende majanduslik kandevõime on väga erinev, siis peab keskvald neile paratamatult peale maksma.
- Mitmed laekumised on olnud Eestis üldisest riigieelarvest lahutatud ja antud otse vastavaile sihtkapitalidele (13% ravikindlustusmaks haigekassadele, 20% sotsiaalmaks otse sotsiaalfondi (alates 2000. aastast on need riigieelarve osad), kohustuslikud kindlustusmaksed liikluskindlustusfondi jne.

Eestis tegeleb maksude korjamisega maksuamet, kes peab samas kindlustama ka riigipoolse kontrolli maksude laekumise üle. Maksude maksmisest kõrvalehiilijaid on igas riigis ja ka Eestis. Arvatakse, et umbes 25% võimalikest maksudest jääb Eestis laekumata.

Kulusid on võimalik palju täpsemini välja arvutada, kuid ettenägemata kulude katteks jäetakse reservsumma (Eestis on selleks valitsuse reservfond, mis peab olema vähemalt 1% riigieelarvest).

Konkreetne eelarvesummade jaotus ja maksupoliitika sõltub sellest, milline on parlamendi enamuse ja valitsuse poliitiline kurss. Riigi seisukohalt on oluline ka see, kas eelarve on tasakaalus. Seaduse järgi peab Eesti riigi eelarve tasakaalus olema ja seni on see ka nii olnud. Paljudes riikides aga riigieelarve tasakaalus ei ole. Sellist olukorda nimetatakse eelarvepuudujäägiks ehk defitsiidiks. Sel juhul kaetakse puudujääk laenude ja võlakirjadega või elatakse reservide arvelt. Enamasti pääsevad valitsused eelarvepuudujäägist suure riikliku kokkuhoiu abil. Suurel laenuvõtmisel on ka muid tagajärgi. Kui valitsus on palju laenu võtnud, peavad üksikisikud ja firmad näiteks paratamatult mõnevõrra kallimat laenu võtma.

Loomulikult on riigikogu vastuvõetud Riigieelarve seaduses kirjas ka see, kuidas saadud tulud jagatakse. Seda võib vaadelda valdkonniti või ametiasutuste kaupa. Valdkonniti kulub raha järgmiselt: sotsiaalsfäär (pensionid, toetused jne), kultuur (palgad, investeeringud), tervishoid (palgad, investeeringud jne), sport, teadus, riigikaitse, laenude tagastamine, omavalitsuste toetused. Kõige rohkem kulutab Eesti valitsus sotsiaalkuludeks (üle 9 miljardi krooni), teisel kohal on tervishoiukulud, sellele järgnevad haridus- ja teaduskulud ning sisekorra- ja õiguskulud.

Ametkonniti jagatakse raha aga järgmiselt: ministriumidele, riigikogule, riigikontrollile, riigikohtule, maavalitsustele jne.

Riigi raha haldab rahandusministeeriumi struktuuris asuv riigikassa, mille juurde kuulub kuus piirkondlikku riigikassat. Riigikassa korraldab seega riigi tulude laekumist ja

rahaliste vahendite hoidmist, kulutamist ja arvestamist.

Riigieelarvest rääkides mõeldakse tavaliselt nn keskvalitsuse eelarvet, mis ei sisalda kohalike omavalitsuste eelarveid. Näiteks Tallinna linna eelarvet keskvalitsuse eelarvest ei leia. Seepärast on kogu Eesti riigi rahakotist rääkides õigem rääkida üldvalitsuse eelarvest, kus valitsuse eelarvele lisanduvad ka kõigi valla- ja linnavalitsuste eelarved.

11.4. Varia

Kuid selles maailmas ei ole midagi kindlat, välja arvatud surm ja maksud.

B. Franklin

Ärge hinnake sõna odav. See pole mingi aumärk. See on lootusetuse sümbol. Odavad kaubad tekitavad odavaid inimesi ja odavad inimesed tekitavad odava riigi.

W. McKinley

On inimesi, kel on raha, ja on inimesi, kes on rikkad.

Coco Chanel

Lahenda majandusprobleemid ja sa lahendad kõik teised probleemid.

W. Morris

Kui sa tahad teada, mida jumal rahast arvab, siis vaata neid inimesi, kellele ta seda annab.

Inglise vanasõna

Kõige rikkam on see inimene, kelle lõbud on kõige odavamad.

D. Thoreau

Ma pole kunagi olnud vaene, vaid rahatu. Vaesus on meelelaad, rahatus kõigest ajutine olukord.

M. Todd

Ära iial hakka kerjama seda, mida sul on jõudu ise teenida.

M. Cervantes

Vaesusega on selline häda, et see võtab ära kogu sinu aja.

W. de Kooning

Raha ei haise.

Vespasianus

Iga antud lubadus on võlg.

Itaalia vanasõna

Illegaalse sissetuleku pealt ei saa võtta seaduslikke makse.

Al Capone

Parlamendi sõda inflatsiooniga on sama, mis maffia sõda kuritegevusega.

Tundmatu

Härrased, meil pole üldse raha. Me peame kasutama oma ajusid.
Lord Rutherford

Seal, kus on tulumaks, maksavad õiglased rohkem ja ebaõiglased vähem.
Platon

Ideaalne poliitik hääletab kõigi investeeringute poolt ja kõikide maksude vastu.
Tundmatu

Maksustamise kunst on kitkuda hane nõnda, et saada võimalikult palju sulgi
võimalikult vähese susinaga.

J.-B. Colbert

12. Meedia

Meediat on tänapäeval nimetatud neljandaks võimuks, sest ta mõjutab üsna olulisel määral inimeste teadvust ja koos sellega ka otsuste langetamist.

12.1. Trükiajakirjanduse areng

Trükiteabe eelkäijateks olid kindlasti Vana-Roomas levitatud käsikirjalised teadaandeseeriad. Ühe sellise (*Acta Diurna* – päevasündmused) asutaja oli 59. aastal eKr Gaius Julius Caesar. *Acta Diurna* lisana ilmusid ka senati uudised (*Acta Senatus*). Ka Hiinas hakkasid 618. aasta paiku ilmuma käsikirjalised Palee Uudised (*Tchingpaod*), mida haritud riigiametnike hulgas levitati kuni 1911. aastani. (Alates XVII sajandist kasutati nende trükkimisel puutrukki.)

Ajalehtede ja ajakirjade massiteabevahendeiks kujunemisele lõi eeldused trükikunsti leiutamine Johannes Gutenbergi poolt 1436. aastal (1500. aastal oli Euroopas juba 250 trükikoda). Esialgu hakati paljundama uudistelehti, kus suure osa mahust hõlmasid ülevaated kaupadest ja nende hindadest, kuid kirjutati ka juba poliitilistest sündmustest. Pikkamööda muutusid need lehed regulaarseks. XVI sajandil hakati Veneetsias trükkima uudistelehte, mida müüdi *gazettaks* nimetatava müüdi eest. Hiljem kujunes sellest ajalehe nimi. Raamatute ja ajalehtede vahelise ala hõlmasid ajakirjad.

Esimeseks ajakirjaks peetakse Johann von Risti poolt 1663. aastal Hamburgis asutatud kogumikku *Erbauliche Monats-Unterrechnungen*. Esimesed ajakirjad olid õpetavat ja silmaringi laiendavat laadi. Juba 1689. aastal hakkas ka Eestis ilmuma esimene ajaleht. Selleks oli *Revalsche Post Zeitung*. XVIII sajandil ajakirjanduse areng kiirenes. 1703. aastal rajati Austrias vanim tänaseni ilmuv päevaleht *Wiener Zeitung*.

Esimese eestikeelse ajakirja andis 1766. aastal välja Põltsamaa arst Peter Wilde (Lühhike õppetud, mis see monned head rohhud ning nouud teada antakse). Esimene eestikeelne ajaleht Tartoma Rahva Näddalileht ilmus 1806. aastal. Olulisemaks sai aga Otto Wilhelm Masingu 1821. aastal asutatud Marahva Näddalaleht, mis ilmus neli aastat. Ent veelgi tähtsamaks peetakse 1857. aastal Johannes Woldemar Jannseni asutatud Perno Postimeest. Eesti poliitilise ajakirjanduse alguseks peetakse 1878. aastat, mil C. R. Jakobson asutas Sakala.

XIX sajandil levima hakanud kohustuslik kooliharidus mõjutas oluliselt ajakirjandusturgu, levima hakkasid illustratsioonid, järjejutud ja koomiksid. Sajandi lõpul leiutatud realadumismasin linotüüp muutis trükkimise kiiremaks, Ameerikas ületasid ajalehtede tiraažid juba 100 000 piiri. Ajakirjandus tegi läbi nn reklaamirevolutsiooni. Ungari päritoluga Joseph Pulitzer tõi ajalehtedesse spordileheküljed, naisterubriigid, illustratsioonid ja koomiksid ning mõjutas nn kollase ajakirjanduse sünni.

Tänapäeval on trükkimine veelgi lihtsustunud ja kiirenenud, kuid tehnika on sünnitanud talle võistlejateks raadio ja televisiooni. Vaatamata esialgsetele kaotustele pole trükiajakirjandus veel välja surnud.

12.2. Elektrooniline ajakirjandus

Juba aastatel 1913–1914 edastati Belgias kord nädalas raadioside teel uudiseid, ent pidevalt hakati nii Euroopas kui ka Ameerikas raadiosaateid tegema aastatel 1919–1920. Eestis alustati regulaarsete raadiosaadetega 1926. aastal. Ringhääling osutus võimsaks propagandavahendiks, oskuslikult kasutasid seda juba enne Teist maailmasõda nii Adolf Hitler, Benito Mussolini kui Franklin Delano Roosevelt. Pärast Teist maailmasõda alustas oma võidukäiku televisioon.

Raadio üle on riigi kontroll olnud tihedam kui trükisõna üle. Diktatuuririikides kuuluvad raadiod riigile ja täidavad täpselt ettekirjutusi, teistes riikides on raadiod küll riigi omad, kuid nende tegevust juhib sõltumatu organ. Demokraatlikes riikides on nii riigile kui erakapitalile kuuluvaid raadioid. Ligi kolmkümmend aastat tagasi saadeti üles neli satelliiti ja pandi alus rahvusvahelisele televisioonile. Inimese Kuule maandumist 1969. aastal nägi juba 500 miljonit televaatajat. Tänapäeval peetakse kõige usaldusväärsemaks teabeallikaks televisiooni, alles siis tulevad ajaleht, ajakiri ja raadio. Televisioon on poliitikale väga suurt mõju avaldanud.

Teabe odavama hankimise nimel on moodustatud eraldiseisvad organisatsioonid ehk nn uudisteagentuurid, mis koguvad andmeid ja müüvad neid oma tellijaile. Maailmas tegutseb sadu teadeteagentuure, kuid 90% teabest edastavad Agence France Presse, Associated Press, United Press International ja Reuter. Eestis tegelevad teabe kogumise ja edastamisega ETA ja BNS.

12.3. Meedia ja ühiskond

Massiteabel on tänapäeval suur tähtsus. Eelkõige annab ta inimestele võimaluse teada saada, mida arvavad ühest või teisest asjast teised inimesed. Kui võimud teabelevi piiravad, hakkab massiteavet asendama kuulujutt. Läbi aegade on olnud vaidlusküsimuseks, missugust informatsiooni võib levitada, missugust mitte, ehk teisiti öeldes, kuidas suhtuda tsensuuri.

Nii vanaajal kui keskajal peeti tsensuuri loomulikuks nähtuseks, lubamatud olid usuvastased ja võimudevastased avaldused. Esimeseks keelatud autoriks oli Martin Luther, kelle raamatud pandi keelu alla 1521. aastal paavsti ediktiga.

Autoriteetsem tsensuurivorm oli katoliku kiriku *index autororum et librorum prohibitorium* (keelatud autorite ja raamatute nimekiri), mis kehtestati 1559. aastal ning kaotati ametlikult alles 1966. aastal.

Tsensuuri on kahte liiki. Eeltsensuuri puhul otsustab tsensor, kas käsikiri on trükkiandmiseks kõlblik. Järeeltsensuur jälgib vaid ilmunud teoseid. Loomulikult ei ole tsensuuri kasutatud ainult raamatute ja ajakirjanduse puhul, vaid ka teatrietenduste, filmide jmt puhul.

Eeltsensuur kaotati Inglismaal juba 1694. aastal. Esimene trükivabaduse seadus võeti vastu Rootsis 1766. aastal. Laiemalt võeti see mõtte omaks alles XIX sajandil, XX sajandil on trükivabadus saanud üheks rahvusvahelise õiguse sätteks. Venemaal kaotati tsensuur 1905. aasta oktoobris tsaari manifestiga. Eestis 1920. aastal vastuvõetud põhiseaduses oli kirjas, et Eesti Vabariigis puudub tsensuur. 1933. aastal piirati Eesti trükivabadust eeltsensuuri kasutuselevõtuga. Nõukogude okupatsioon

kehtestas 1940. aastal nii eel- kui järeltsensuuri. Tsensuur kaotati Eestis 1. oktoobril 1990 tsenseerimisega tegelenud Glavliti likvideerimisega.

Eelnev ei tähenda aga seda, et demokraatlikes riikides massiteavet ei reguleeritaks.

Massiteabeväljundeid reguleeritakse põhimõtteliselt kahel viisil:

- riiklikul tasemel (seadustega),
- professionaalsel tasemel (ajakirjanike ja toimetajate eetikakoodeksite, kirjutamata kokkulepete jmt. abil).

Paljudes maades on olemas ka nn ajakirjandusseadused, kuid televisiooni ja raadio tegevust reguleerivad tavaliselt eraldi seadused, nn ringhäälinguseadused.

Ajakirjandusseadus on olemas Austrias, Saksamaal, Taanis, Soomes ja Prantsusmaal, kuid seda pole USAs, Hollandis, Norras, Suurbritannias jm.

Tänapäeval määrab aga tegeliku kommunikatsioonivabaduse sageli see, kas riigis kehtivad ja toimivad massimeediumide monopoliseerimist tõkestavad seadused.

Sõnavabadusele on eriti tõsiseks ohuks olukord, kus eri meediumid (raadio, televisioon ja ajaleht) kuuluvad ühele ja samale omanikule. Samuti piiratakse mõnikord seadustega väliskapitali osalust ajakirjandustööstuses. Et kaitsta toimetaja sõltumatust omanikest, osalevad mõnes riigis toimetuse liikmed peatoimetaja valimisel. Norras näiteks on peatoimetaja õigused otsustada väljaande sisu üle nii kindlalt „Toimetajate koodeksiga” kaitstud, et pressi kontsentreerumine peamiselt kolme suure firma kätte oluliselt ajakirjandusvabadust ei ohusta.

Indiviidi ja massimeediumide vahelisi suhteid (au teotamine, laim, õigus eraelu kaitsele jms) reguleerivad enamasti tsiviil- ja kriminaalkoodeksid.

Kui massiteabekanal on rikkunud kellegi õigusi, siis võidakse süüdlaseks tunnistada:

- väljaandja,
- vastutav toimetaja,
- kaebuse põhjustanud artikli autor,
- informatsiooniallikas jne.

Ajaleht võib inimest laimata, tungida tema eraellu ja kahjustada ärihuve. Et ajalehe vastu kohtuasja algatamine on liiga kallis ja aeganõudev ning kohtulahendit on kehtivaid seadusi arvestades raske ette ennustada, siis võib öelda, et kohus mõjutab ajakirjandusele õiguste ja piiride seadmist üsna vähesel määral. Omaette probleem on kohtuasjaga sageli kaasnev nn avalik musta pesu pesemine.

Seetõttu on paljudes riikides hoopis suurema kaaluga vabatahtlike eetikakomisjonide töö (nn ajakirjanduse eneseregulatsioon). Enam levinud on:

- vabatahtlikud pressinõukogud ja
- head ajakirjandustava määratlevad koodeksid.

Mõnes riigis on levinud komme, et väljaannetel on oma, toimetuse ombudsman (s.o ametnik, kes kaitseb eraisikute huve ajakirjanduse võimaliku ülekohtu vastu).

Paljud koodeksid on üsna ühesugused.

Järgnevalt on ära toodud ühisosa pressinõukogude koodeksites enam levinud põhimõtetest.

- Ausus ja täpsus.
- Nõue avaldada vastulauseid avaldatud kriitiliste materjalide kohta.
- Ei peeta sobilikuks, et ajakirjanik võtab vastu igasuguseid kingitusi ja soodustusi.
- Eraelu puutumatus.
- Fakti ja kommentaari lahususe nõue.
- Ei tohi ärgitada vihkamist erinevate rasside, rahvuste, religioonide ja sugude vahel.
- Mitte koguda informatsiooni ebaausaid võtteid kasutades.
- Mitte seada inimest ohtu.
- Jälgida üldtunnustatud siivsuse ja hea maitse kriteeriume.
- Mitte avaldada konfidentsiaalse informatsiooni allikaid.

- Mitte mõista inimesi süüdi enne, kui nende süü on kohtus tuvastatud.

Eestis võeti trükiseadus vastu 1923. aastal. 1980ndate lõpul hakati meil taas rääkima ajakirjandusseadusest, kuid senini pole sellist seadust vastu võetud. Praegu on Eesti seadusandlus teel informatsiooni reguleeriva seaduse poole. Seni on niisugune regulatsioon olnud informatsiooni avalikkust piirava iseloomuga, näiteks keeld mitte avaldada riigisaladusi jmt. Probleemiks on ka see, et meil puudub ühtne informatsiooni levi soodustav kontseptsioon. Kokkuvõtteks tuleb öelda, et mida kriitilisem on ühiskond massimeedia suhtes, mida enam tunnevad ühiskonna liikmed massimeedia olemust, seda tugevam on selle ühiskonna tegelik kommunikatsioonivabadus, seda arenguvõimelisem on kultuur.

Järgnevalt vaatleme seda, kuidas inimene saab olla rohkem informeeritud ja paremini mõjutada ühiskonnas toimuvat.

12.4. Avaldustele vastamine

1994. aastal võttis riigikogu vastu „Kirjadele ja avaldustele vastamise seaduse”. Selle järgi on riigiasutused, kohalikud omavalitsused ja nende ametiisikud kohustatud neile adresseeritud märgukirjad ja avaldused registreerima ning neile kirjalikult vastama ühe kuu jooksul arvates avalduse või märgukirja saabumisest. Kui vastamiseks on vajalik täiendav uurimine, siis võib tähtaega pikendada kahe kuuni. Tähtaja pikendamisest tuleb avaldajale teatada. Kui märgukiri ei kuulu kirja saanud ametkonna pädevusse, tuleb kiri viie päeva jooksul edasi saata ja avaldajat informeerida. Oluline on ka see, et kaebusi sisaldavaid märgikirju ei tohi suunata neile organitele või ametisikutele, kelle tegevuse peale kaevatakse.

Riigikogu liikmete avaldustele või märgukirjadele tuleb vastata 10 päeva jooksul.

Riigiasutuste ja kohalike omavalitsuste juhid on kohustatud soovijaid isiklikult vastu võtma selleks ettenähtud ja teatavaks tehtud vastuvõtuaegadel, kuid mitte harvem kui üks kord kuus. Isiklikel vastuvõttudel esitatud märgukirjad ja avaldused kuuluvad registreerimisele. Kui märgukirjas või avalduses puudub avaldaja nimi ja postiaadress, siis pole sellele kohustust vastata.

12.5. Täna otsustan mina (TOM)

Internetisüsteemi Täna Otsustan Mina (TOM) eesmärk on rahva osaluse suurendamine riigi otsustusprotsessides. Esitada saab ideid, suuniseid ja mõtteid ning kommenteerida nii teiste poolt esitatud kui ka ministriumides väljatöötatud seaduseelnõusid nende loomise faasis.

Ideede saatmiseks, kommenteerimiseks, hääletamiseks ja allkirjastamiseks on vajalik eelnev registreerimine. Ideid ja kommentaare saab lugeda igaüks. Pärast edukat registreerimist saab inimene e-kirja, milles on toodud TOMi kasutamiseks vajalik kasutaja nimi, parool ja otselink. TOMi leiab internetist aadressil tom@riik.ee. Kasutajaskonnas häälteenamusega toetust leidnud ideed lähevad peaministri resolutsiooniga vastavasse ametkonda täitmiseks. Avalikkusel on võimalus pidevalt jälgida ideega toimuvat.

12.6. Avaliku teabe seadus

Selle 2001. aastal kehtima hakanud seaduse eesmärk on tagada juurdepääs üldiseks kasutamiseks mõeldud teabele, lähtudes demokraatliku ja sotsiaalse õigusriigi ning

avatud ühiskonna põhimõtetest, ning luua võimalused avalikkuse kontrolliks avalike ülesannete täitmise üle.

Avaliku teabe valdajaiks on riigi- ja kohaliku omavalitsuse asutused, avalikõiguslikud juriidilised isikud, aga samuti eraõiguslikud juriidilised isikud ja füüsilised isikud, kui nad täidavad seaduse, haldusakti või lepingu alusel avalikke ülesandeid. Iga inimene võib teavet nõuda nii suuliselt kui kirjalikult (post, faks, elektropost). Teabenõue tuleb täita vähemalt viie päeva jooksul. Anonüümsetele teabenõuetele vastama ei pea.

Oluline on ka see, et teabevaldajad peavad avalikustama oma ülesannetega seoses järgmise teabe: riigi- ja kohalike omavalitsusüksuste majandusproгноosid, põhimäärused, ametijuhendid, palgamäärad, dokumentide vormid, asutuste koosseisud jne.

Samuti peab olema avalikustatud kuritegevuse statistika, andmed ohu kohta inimese elule, tervisele ja varale jne. Eelnev teave tuleb avalikustada veebilehel, kuid lisaks selle võib teavet avalikustada ringhäälingus, trükiajakirjanduses, ametlikus väljaandes või panna dokumendid välja kohaliku omavalitsuse ruumides või raamatukogus.

Avaliku teabe seadus ei kehti riigisaladuste puhul, samuti ei pea avaldama seda, mis on tunnistatud asutuse siseseks teabeks. Juurdepääsupiirangud kehtivad ka delikaatsetele isikuandmetele: poliitilised vaated, usulised vaated, andmed tervisliku seisundi kohta, perekonnaelu üksikasju puudutavad andmed jne. Kellel kerkib seoses avaliku teabe seadusega probleeme, võib pöörduda Andmekaitse Inspektsiooni poole.

12.7. *Varia*

Kui me teaksime, kust lõpeb arvamus ja algab fakt, peaksime minu arvates olema avastanud absoluudi.

A. Waugh

Me peame purustama ajakirjanduse või muidu purustab ajakirjandus meid.

T. Wolcey

Poliitikud, kes kurdavad ajakirjanduse üle, on kui laevakaptenid, kes kurdavad mere üle.

E. Powell

Edu saladus on solvata võimalikult suurt hulka inimesi.

G. B. Shaw

Trükitud paber on mürgine.

F. Tuglas

Vanasti oli inimestel piinapink, nüüd on meil press.

O. Wilde

Toimetaja on see, kes eraldab terad aganatest ja trükib ära aganad.

A. Stevenson

Rahvas, kes oma elupüüded kõlbelisele alusele rajab, edeneb ja kasvab.

J. Tõnisson

Terav keel on ainus terariist, mis muutub pideval kasutamisel teravamaks.

W. Irving

Kõigi asi pole kellegi asi peale ajakirjanike.

J. Pulitzer

Kelle käes on ajakirjandus, selle käes on avalik arvamus. Kelle käes on avalik arvamus, sellel on õigus. Kellel on õigus, selle kätte läheb võim.

J. Goebbels

Sõna- ja tegutsemisvabadusel pole ilma mõtlemisvabaduseta mingit tähtsust. Ja ilma kahtlemiseta pole mingit mõtlemisvabadust.

B. Baldwin

Vaba ajakirjandus on kõigi teiste vabas ühiskonnas hinnatud õiguste väsimatu valvur; see on türannia kõige ohtlikum vaenlane.

W. Churchill

Ajalehtedes pole sõnagi tõtt. Sellepärast neid loetaksegi.

B. Disraeli

Ära kirjuta kunagi ajalehte seda, mida ei suuda mõista sinu toatüdruk.

J. Pulitzer

Ajalehe kõige ausam osa on reklaam.

T. Jefferson

Vaba ajakirjandus võib olla hea või halb. Aga veel õigem on see, et mittevaba ajakirjandus on vaid halb.

A. Camus

Osta kuulujutte, müü uudiseid.

Tundmatu

Poliitilise elu põhireegel on mitte lasta end ajakirjandusel või publikul heidutada.

D. N. Parkinson

Kaasaegse ajakirjanduse kohta võib üsna palju head öelda. See annab meile edasi harimatute arvamuse ja hoiab meid kursis ühiskonna rumalusega.

O. Wilde

13. Rahvusvaheline suhtlemine

Tänapäeva riigid ja nende kodanikud on omavahel tihedas suhtlemises, mida tuleb ka korraldada. Aja jooksul on rahvusvahelises suhtlemises välja kujunenud tavad, millest enamik riike ka kinni peab. Lisaks sõlmivad riigid omavahel lepinguid. Algul võib leping olla sõlmitud vaid kahe riigi vahel, hiljem võivad sellega liituda ka teised, nii sünnib rahvusvaheline kokkulepe. Lepingud ja tavad moodustavad kokku normid, mille abil toimub rahvusvaheline suhtlemine. Neid norme nimetatakse rahvusvaheliseks õiguseks.

13.1. Rahvusvahelise suhtlemise ajalugu

Esimese teadaoleva riikidevahelise lepingu sõlmisid 1269. aastal eKr Egiptuse vaarao ja Hetiidi suurkuningas. Lepingut kinnitati kuninga tütre ja vaarao poja abieluga. Koos lepingute sõlmimisega oli tollal kombeks ka kingituste vahetamine. Lepingute sõlmimiseks (või mõnel muul ülesandel) saadeti saadikud, kelle isikut kaitses saadikupuutumatus.

Vana-Kreeka linnriikides avaldasid välispoliitikale suurt mõju preestrid. Kaubanduskontaktide tihenemisest kasvas välja *prokseemide* amet. Neid võib võrrelda tänapäeva konsulaaresindajaga. Vana-Roomas kontrollis välispoliitikat eriline preestrite kogu. Hiljem lisandusid tavadele ka seadused ja reeglid. Muinaseestis olid rahvusvahelise õiguse osapoolteks maakonnad, kuid nende omavahelisest koostööst saab rääkida alles muistse vabadusvõitluse lõpuaastail.

Keskaegses Euroopas valitses rahvusvahelistes suhetes esialgu suur segadus. 1095. aastal kehtestas katoliku kirik jumala vaherahu (sõdimiskeeld kirikupühadel ja teatud nädalapäevadel, keelatud oli vägivald kloostrites, kirikutes jne). Ristisõdade järel elavnes kõigepealt Vahemere-äärne kaubandus, mistõttu kaupmeeskonnad määrasid ametisse konsulaaresindajad. Põhja-Euroopas oli rahvusvaheliste suhete arendamisel oluline roll Hansaliidul.

Uusajal tekkis Euroopas palju ühtseid riike, läbikäimine riikide ja inimeste vahel elavnes veelgi ning seetõttu sündis vajadus üldkehtivate riikidevaheliste õigusnormide järele. Osalt Rooma ajast pärinevatest, osalt ka uutest normidest ja tavadest arenes välja nn rahvusvaheline õigus ning tekkisid välissuhtluse keskasutused ja alalised välisesindused elukutseliste diplomaatidega.

Pärast Napoleoni sõdu asutati peaaegu kõiki Euroopa valitsejaid ühendav Püha Liit (lagunes 1830), et edaspidi vältida sõdu ja revolutsioone.

Diplomaatiliste suhete ühtlustatud korraldamiseks sõlmiti ka üleeuroopalisi lepinguid. 1899. aastal asetleidnud Haagi konverentsil sõlmiti mitu lepingut sõjaõiguse kohta ning tülküsimuste lahendamiseks. Asutati Rahvusvaheline Vahekohus, mille üks algatajaid oli eesti päritoluga jurist Friedrich Martens.

Esimese maailmasõja järel loodi Rahvasteliit, Teise maailmasõja järel loodi ÜRO, mis päris ka Haagi kohtu.

Tänapäeval on tähtsaks rahvusvahelise õiguse dokumendiks ÜRO põhikiri. Piirkondlikult on hulk riike seotud ka mitmete muude lepingute süsteemidega (Euroopa Liidu, Briti Rahvaste Ühenduse, SRÜ jne raames).

13.2. Rahvusvahelised lepingud

Riigi ametlikud esindajad, kes võivad kõigis küsimustes ilma eriliste volitusteta läbirääkimisi pidada ja lepinguid sõlmida, on

- riigipea;
- valitsusjuht;
- välisminister.

Lepingu sõlmimiseks peetavatele läbirääkimistele saadetakse tavaliselt madalama astme ametiisikud, kel on valitsuse antud volikirjad nende otsustamisõiguse ulatuse kohta. Kui lepingu tekst on valmis, siis parafeerivad poolte esindajad selle oma allkirjaga (märkimaks, et läbirääkijad on jõudnud üksmeelele). Lõplik kinnitamine toimub tavaliselt lepingu ratifitseerimisega. Enamikes riikides (ka Eestis) kuulub ratifitseerimisõigus parlamendile.

Vähemtähtsate kokkulepete puhul piisab valitsuse- või riigipeapoolsest kinnitusest. Jõustunud lepingud registreeritakse ÜROs ja avaldatakse siseriiklikult (Eestis Riigi Teataja II osas). Igal suveräänsel riigil on teatavatel juhtudel õigus ka lepinguid tühistada ehk denonsseerida. Eesti põhiseaduse järgi kehtivad siseriikliku seaduse ja riigikogus ratifitseeritud lepingu vastuolu korral välislepingu sätted.

13.3. Välispoliitika juhtimine

Parlamendi ülesandeks välispoliitika osas (ka Eestis) on:

- välissuhtlusalaste seaduste ja otsuste vastuvõtmine;
- tähtsamate välislepingute ratifitseerimine ja denonsseerimine;
- riigieelarve kaudu välispoliitika teostamiseks raha eraldamine.

Riigi välispoliitika osas peavad parlamendis esindatud erakonnad jõudma üksmeelele. Valitsus kannab vastutust riigi välispoliitika väljatöötamise ja selle tegeliku elluviimise eest välisministeeriumi ja välisriikide esinduste kaudu. Riigipea on rahvusvahelises suhtluses oma maa kõrgem esindaja ja tal on riikidevahelises läbikäimises õigus tavakohastele auavaldustele. Kui riigipea on ühtlasi valitsuse juht, siis juhib ta ka välispoliitikat (Eestis piirdub president eelkõige esindusrolliga).

13.4. Rahvusvaheline tunnustamine

Rahvusvahelises suhtluses osalemise eelduseks on, et teised riigid tunnustavad riigis kehtivat riigivõimu. Seda võib teha kahel viisil.

- De facto* vormis (seda kasutatakse uue riigi või uue riigikorra tekkimisel, juhul kui riigi seisund on ebakindel või kui riigiga ei taheta veel suhelda). See on kergesti tagasivõetav.
- De jure* vormis (see on iseseisva riigi täielik tunnustamine võrdväärse partnerina). See lõpeb tavaliselt omavahelise sõja puhul või kui riik lakkab olemast.

Diplomaatilise tunnustamise järel ei pea teineteise pealinnades tingimata esindusi avama. Riikidena võidakse tunnustada ka pagulasvalitsusi või oma iseseisvuse eest võitlevate rahvaste organisatsioone. Omamoodi kurioosumiks on XI sajandil tekkinud johanniidide rüütliordu, kes ristisõdade järel Palestiinast väljatõrjutuna valitses pikemat aega Malta saarel. Kuigi heategevusorganisatsiooniks muutunud ordu

ei valitse juba kaks sajandit mingit territooriumi, tunnustab teda suveräänse riigina seniajani ligi 40 katoliiklikku maad.

13.5. Diplomaatilised esindused

Riikidevahelise suhtluse põhiraskust veavad saatkonnad jt alalised esindused. Neid võidakse lähetada mitte ainult valitsuste, vaid ka rahvusvaheliste organisatsioonide (näiteks ÜRO, NATO ja Euroopa Liidu) juurde.

Diplomaatiliste esinduste peamised ülesanded on:

- oma riigi esindamine ja kontaktide loomine;
- oma riigi ja kodanike huvide ja õiguste kaitsmine asukohamaal;
- asukohamaa poliitika ja majandusliku olukorra kohta seaduslike vahenditega info kogumine.

Diplomaatiliste esinduste juhid jagunevad järgmiselt:

- suursaadik;
- saadik ehk diplomaatiline minister;
- diplomaatiline asjur (ajutine ametikoht).

Veel töötavad saatkonnas nõunikud, sekretärid (I, II ja III) ning atašeed. Ka välisministeeriumi töötajatele antakse tema positsioonile vastav diplomaatiline auaste. Diplomaatide seas toimub pidev rotatsioon: keskaparaadist välisesindustesse ja tagasi, riigi vahetamine. Saadiku tegevus algab hetkest, mil ta annab asukohamaa riigipeale oma riigipea antud volikirja.

Komme nõuab, et enne diplomaadi ametisemääramise avalikustamist tuleb küsida asukohamaa nõusolekut. Kui välisriigi diplomaadi tegevus hakkab kahjustama asukohamaa huve, kuulutatakse ta *persona non grataks* (lad vastuvõetamatu v ebasoovitav isik) ja saadetakse riigist välja. Ühes pealinnas asuvad välisdiploomaadid moodustavad diplomaatilise korpuse.

Et alaliste esinduste ülalpidamine on kulukas, siis võib üks esindus esindada oma maad korraga mitmes riigis, suhtlemisel võidakse kasutada kolmandates riikides paiknevaid esindusi. Et esindused saaksid vabalt tegutseda, kehtib nende maa-ala puutumatus põhimõte. Puutumatus laieneb ka diplomaadi isiku, temaga kaasasolevate pereliikmete ja diplomaatilise posti kohta. Kui diplomaadid korraldavad valitsustevahelisi suhteid, siis konsulaaresindajad korraldavad kahe maa vahelist kodanike ja juriidiliste isikute suhtlust (viisad, reisi-, veo- jms. dokumendid).

13.6. Rahvusvahelised organisatsioonid

Rahvusvahelisi organisatsioone on tekkinud alates XIX sajandist. Pärast Teist maailmasõda on riikidevaheline koostöö omandanud järjest uusi vorme.

Rahvusvahelise organisatsiooni all võib mõista rahvusvahelisele õigusele tugineva lepingu alusel loodud riikide liitu, millel on ühised alaliselt tegutsevad organid ja põhikiri.

Üldjuhul jagatakse rahvusvahelised organisatsioonid kaheks: valitsustevahelised organisatsioonid ja valitsusvälised organisatsioonid. Valitsustevahelisi võib omakorda jagada poliitilisteks (NATO jt) ning mittepoliitilisteks (WHO – Ülemaailmne Tervishoiuorganisatsioon jt). Vahel on neid raske eristada (näiteks IMF – Rahvusvaheline Valuutafond). Valitsusväliste rahvusvaheliste organisatsioonide alla on liigitatud ka institutsionaalsed konverentsid nagu näiteks G-7 (maailma seitsme tähtsaima industriaalriigi – USA, Jaapani, Suurbritannia, Prantsusmaa, Saksamaa, Itaalia ja Kanada) iga-aastased tippkohtumised.

Nüüdisaja maailma iseloomustab erinevate riikide põimumine kõigis valdkondades. Seetõttu on igat tüüpi rahvusvaheliste organisatsioonide arv viimasel

kahel aastakümnel oluliselt kasvanud. Praegu eksisteerib maailmas ligi 3000 valitsustevahelist rahvusvahelist organisatsiooni ja ligi 20 000 valitsustevälist organisatsiooni.

Miks tekkisid rahvusvahelised organisatsiooni alles XIX sajandil? USA õpetlase Inis L. Claude arvates peab ühiskond enne seda jõudma tasandile, kus oleksid täidetud neli tingimust:

- eksisteerib teatud arv riike, keda on võimalik vaadelda kui iseseisvaid poliitilisi elemente;
- nende riikide vahel on püsivad kontaktid;
- ühiskond on teadlik probleemidest, mis kaasnevad riikidevahelise koeksisteerimisega;
- riigid tunnetavad vajadust rahvusvaheliselt reguleerida oma suhteid teiste samalaadsete riikidega.

Esimesed kaks tingimust olid olemas juba varem, kuid kolmas ja neljas ilmusid alles 19. sajandil. Vaatleme järgnevalt, millised on tuntumad ja olulisemad rahvusvahelised organisatsioonid tänapäeval ja millised on nende ülesanded. Loomulikult tuleb eelkõige juttu neist, mis on Eesti jaoks kõige olulisemad.

Euroopa Koostöö ja Julgeoleku Organisatsioon (OSCE)

Euroopa Julgeoleku ja Koostöö Organisatsioon (ingl Organization for Security and Cooperation in Europe – OSCE) asutati Euroopa Julgeoleku ja Koostöö Konverentsi (ingl Conference on Security and Cooperation in Europe – CSCE) lõppakti alalkirjutamisega Helsingis 1975. aastal.

Enne 1995. aastat oli organisatsiooni nimena kasutusel CSCE. Praegu kuulub OSCE liikmete hulka 53 riiki, alates 1992. aastast kuulub sinna ka Eesti.

Kõige üldisemas plaanis on OSCE ülesanded järgmised:

- kaasa aidata julgeoleku ja stabiilsuse suurendamisele koostöö kaudu inimõiguste, poliitiliste, majanduslike, sõjaliste ja keskkonnaalaste probleemide valdkonnas;
- ära hoida konflikte ja tugevdada rahu inimõiguste austamise, demokraatlike institutsioonide loomise ning majandusliku ja sotsiaalse progressi edendamise abil;
- tugevdada organisatsiooni osatähtsust tema liikmete täielikuma integreerumisega OSCE väärtussüsteemi.

OSCE on välja töötanud nn 10 käsku, millest liikmesriigid peaksid rahu säilitamise nimel kinni pidama:

- austada vastastikust suveräänsust ning sellest tulenevaid õigusi;
- hoiduda jõu kasutamisest või sellega ähvardamisest;
- pidada kinni riigipiiride puutumatusel;
- austada riikide territoriaalset terviklikkust;
- tülide rahumeelne lahendamine;
- liikmesriikide siseasjadesse mittesekkumine;
- inimõiguste ja põhivabaduste austamine;
- riikide võrdsete õiguste ja enesemääramisõiguse austamine;
- koostöö riikide vahel;
- oma kohustuste täitmine vastavalt rahvusvahelisele õigusele.

Balti riikide koostööorganid

Oma välis-, kaitse- ja majanduspoliitika koordineerimiseks on Eesti, Läti ja Leedu 1990. aastate algusest alates moodustanud mitmeid koostööorganeid. Tähtsamad neist on Balti Nõukogu, Balti Assamblee ja Balti Ministrite Nõukogu. Nende organite pädevusvaldkonnad ei ole piiratud. Laiihaardelisemas koostöös on Balti riikide jaoks oluline Läänemeremaade Nõukogu tegevus.

Balti Nõukogu asutati 31. oktoobril 1993 Tallinnas. Nõukogu käib koos vähemalt kord aastas ühes Balti riigi pealinnas.

Balti Assamblee loodi 8. novembril 1991. aastal Balti riikide parlamentide koostööorganina. Sinna kuulub 60 parlamendiliiget, igast riigist 20 liiget. Tema

koostööorganiks on istungjärk (mis toimub kaks korda aastas), presiidium, komiteed ja sekretariaat. Assamblee, nagu Balti Nõukogugi, annab üksnes Balti koostööalaseid soovitusi.

Balti Ministrite Nõukogu moodustati 13. juunil 1994 Balti riikide peaministrite kohtumisel Tallinnas Leedu poliitikute algatusel. Tegemist on kolme riigi valitsustevahelise koostööorganiga. Peamine suund on kolme riigi seadusandluse ühtlustamine. Selle kõrgeimaks organiks on peaministrite kohtumised, mis peavad toimuma vähemalt kaks korda aastas.

Läänemeremaade Nõukogu (ingl Council of the Baltic Sea States) asutati 5.–6. märtsil 1992 Kopenhagenis toimunud kümne Läänemeremaa (Eesti, Läti, Leedu, Norra, Poola, Rootsi, Saksamaa, Soome, Taani ja Venemaa) välisministri ja Euroopa Liidu Komisjoni esindaja kohtumisel. Eesmärgiks on arendada koostööd Läänemere piirkonnas nii poliitilisel, majanduslikul kui humanitaartasemel.

Üks nõukogu liikmesmaadest on vahelduva graafiku järgi selle organisatsiooni eesistujamaa. Nõukogu koosneb iga liikmesriigi välisministrist ja Euroopa Komisjoni komissarist ning koguneb igal aastal eesistujamaa pealinnas.

Põhjamaade koostööorganid

Põhjamaade koostöö toimub peamiselt kahe organisatsiooni raames.

Põhjamaade Nõukogu (ingl Nordic Council) asutati 1952. Aastal eesmärgiga soodustada Põhjamaade parlamentide ja valitsuste vahelist koostööd initsiatiivide, soovitude ja oma tegevuse kaudu. Nõukogu liikmed on Taani, Norra, Rootsi, Soome ja Island. Fääri saared ja Ahvenamaa omavad oma esindajat Nõukogus alates 1970. aastast ja Gröönimaa 1984. aastast, kuid nende esindajad kuuluvad vastavalt Taani ja Soome delegatsioonide koosseisu.

Põhjamaade Nõukogu institutsioonid on järgmised: assamblee, presiidium, komiteed ja sekretariaat. Assamblee on kõrgeim organ, mis koordineerib parlamentidevahelist koostööd. Assamblee koosneb 167 liikmest, kellest 87 esindavad liikmesmaade parlamente ja 80 valitsusi, koos käiakse kord aastas mõne liikmesriigi pealinnas.

Põhjamaade Ministrite Nõukogu (PMN) loodi 1971. aastal Põhjamaade Nõukogu otsuse alusel ja kujutab seetõttu endast samade riikide valitsuste vahelist koostööorganit. Ministrite Nõukogu liikmeskond ei ole kindalt fikseeritud, sõltuvalt lahendamisele kuuluvatest probleemidest võivad tema liikmed vahetuda.

Enam-vähem püsivaks institutsiooniks on PMN raames nn Koordinatsiooniministrite kogu, kuhu iga riik määrab ühe oma valitsuse esindaja.

Sõltumatute Riikide Ühendus

Sõltumatute Riikide Ühendus – SRÜ (ingl Commonwealth of Independent States, vn Содружество Независимых Госсударств – СНГ) asutati Venemaa, Ukraina ja Valgevene poolt 8. detsembril 1991. aastal Minskis. Eesmärk oli saata laiali senine NSV Liit ja luua selle asemele mingi muu Venemaa ja tema naaberriikide ühendus. 21. detsembril 1991 liitusid SRÜga veel Armeenia, Aserbaidžaan, Kasahstan, Kõrgõstan, Moldova, Tadžikistan ja Turkmeenia. 1993. aastal liitus veel Gruusia.

Ühenduse loomise peapõhjus oli säilitada need koostöösidemed, mis NSVL Liidu eri osade vahel olid varem välja kujunenud: tihe kaitsealane, majanduslik ja välispoliitiline koostöö. Et SRÜ liikmesriigid ei soovi alati nõustuda Venemaa liidrirolliga, siis eelistavad just väiksemad liikmed arendada iseseisvat välis-, kaitse- ja sise poliitikat.

Koostöö toimub peamiselt kahe organi raames: SRÜ riigipeade Nõukogu ja SRÜ Valitsusjuhtide Nõukogu. Riigipeade Nõukogu koguneb vähemalt kaks korda aastas ja reeglina Minskis. Valitsusjuhtide Nõukogu koguneb vähemalt kord iga kolme kuu jooksul ja samuti reeglina Minskis. Olulisemad otsused langetatakse riigipeade tasemel. Kummagi nõukogu istungeid valmistab ette SRÜ Sekretariaat.

Põhja-Atlandi Lepingu Organisatsioon – NATO

Põhja Atlandi Lepingu Organisatsiooni (ingl North Atlantic Treaty Organization – NATO) loomise ajendiks oli NSV Liidu käitumine pärast Teise maailmasõja lõppu – ekspansioonile suunatud poliitika. NATO asutati 4. aprillil 1949. aastal Washingtonis.

NATO põlised eesmärgid on järgmised:

- soov elada rahu kõigi rahvaste ja valitsustega;
- kaitsta oma rahvaste vabadust, kultuuripärandit ja tsivilisatsiooni, mis rajaneb demokraatia, isikuvabaduse ja õigusriigi põhimõtetel;
- soodustada stabiilsust ja heaolu Põhja-Atlandi piirkonnas;
- ühendada oma jõupingutused kollektiivseks kaitseks ning rahu ja julgeoleku säilitamiseks.

NATO asutasid 12 riiki: Belgia, Holland, Island, Itaalia, Kanada, Luksemburg, Norra, Portugal, Prantsusmaa, Suurbritannia, Taani ja USA. Hiljem liitusid järgmised riigid: Kreeka, Türgi, Saksamaa, Hispaania, Tšehhi, Ungari ja Poola.

1990. aastate lõpus soovisid paljud Ida-Euroopa riigid saada NATO liikmeks. Selline kiire ja massiline liitumine oleks NATOle raskusi valmistanud, ka polnud kiire arenguga nõus Venemaa. Seetõttu pakkus NATO liitumise kergendamiseks ja Venemaa rahustamiseks välja vaheastme: **Partnerlus rahu nimel** (ingl Partnership for Peace). Sinna kuulub 28 riiki, nende seas ka Eesti. Selles dokumendis on fikseeritud need valdkonnad, kus on võimalik koostöö NATOga ja millega peavad need riigid arvestama, kes soovivad NATOga liituda.

NATO struktuurid

Tsiviilstruktuur.

- Põhja-Atlandi Nõukogu on NATO kõrgeim võimuorgan. See võib käia koos kolmel erineval tasandil: NATO juurde akrediteeritud suursaadikute ehk alaliste esindajate tasand, välisministrite tasand (kaks korda aastas), riigipeade tasand (mitteperioodiline). Kõik Nõukogu otsused võetakse vastu konsensuse põhimõttel.
- Kaitse Planeerimise Komitee tegeleb peamiselt kaitsealaste küsimustega ja omab kahte kohtumise tasandit: alalised esindajad (paar korda kuus), kaitseministrite tasand (vähemalt kaks korda aastas).
- Tuumaplaneerimisgrupp. Kohtub samuti alaliste esindajate ja kaitseministrite tasandil.
- Peasekretär on NATO kõrgeim ametiisik, kes juhatab eelnevaid ja veel mitmeid väiksemaid struktuure. Peasekretär määratakse NATO liikmesriikide poolt.

Sõjaväeline organisatsioon.

NATO kõrgeim sõjaväeline organ on NATO Sõjakomitee, mis poliitiliselt allub NATO Nõukogule ja Kaitseplaneerimiskomiteele. Sõjakomitee koosneb liikmesriikide relvajõudude ülemjuhatajatest ja käib koos vähemalt kolm korda aastas. Sõjakomitee eesotsas on president, kelleks on rotatsiooni korras iga liikmesriigi esindaja.

NATO strateegiline areaal jaguneb neljaks valdkonnaks: Euroopa Ülemjuhatus, Atlandi Ülemjuhatus, Inglise kanali Ülemjuhatus ja Kanada–USA Strateegiline Regionaalne Planeerimisgrupp.

Sõjaväeline koostöö toimub ühisõppuste ja liikmesmaade ühiste relvakontingentide tegevuse kaudu. NATO relvajõud jagunevad kolmeks: kiirreageerimisjõud, peamised kaitsejõud ja lisajõud.

1991. aasta novembril NATO liikmesriikide riigipeade tippkohtumisel Roomas vastu võetud deklaratsiooni alusel kohustus NATO läbi viima oma rahuvalveoperatsioone OSCE ja ÜRO egiidi all.

Lääne-Euroopa Liit

Lääne-Euroopa Liidu (ingl Western European Union – WEU) loomise alguseks peetakse 1948. aastal allakirjutatud Brüsseli lepingut, mille järgi 5 riiki (Suurbritannia, Prantsusmaa, Belgia, Holland ja Luksemburg) ühinesid kaitsealast koostööd tegevaks liiduks. 1954. aastal liituseid veel Saksmaa LV ja Itaalia ning organisatsiooni nimeks sai WEU. 1988. aastal liitusid Hispaania ja Portugal ning 1992. aastal Kreeka.

WEU eesmärgid on järgmised: koostöö julgeoleku vallas, püsiv dialoog ühiste seisukohtade väljakujundamisel, rahu ja julgeoleku tugevdamine, vastastikune abi ja toetus agressiooni korral jne.

Liidu kõrgeim organ on Nõukogu, mille koosolekud võivad toimuda kahel tasandil: alaliste esindajate tasand, ministrite (kaitse- või välisministrid) tasand, mis käib koos kaks korda aastas liidu juhtmaa pealinnas. Parlamentaarne Assamblee koosneb 115 liikmesriikide parlamentide esindajatest ja kohtub kaks korda aastas tavaliselt Pariisis.

Assamblee valib presidendi ja 9 asepresidenti ning moodustab kuus alalist komiteed. Nõukogu nimetab ka peasekretäri, kes vastutab koostöö eest Nõukogu, Assamblee ja teiste institutsioonide vahel. Peasekretäri sekretariaat asub Londonis. Alates 1992. aastast on NATO ja WEU hakanud taotlema tihedat omavahelist koostööd.

Rahvusvahelised rahandusorganisatsioonid

Eesti jaoks on olulisemad viis ülemaailmset rahvusvahelist rahandusorganisatsiooni, mis on kõik ÜRO spetsialiseeritud organisatsioonid.

Rahvusvaheline Valuutafond (ingl International Monetary Fund – IMF) asutati 1944. aasta juulis. Algselt osales selles 29 riiki. Praegu on neid 183. Organisatsiooni peakorter asub Washingtonis.

IMF-l on järgmised peamised eesmärgid: rahvusvahelise rahandusalase koostöö ja kaubanduse hõlbustamine, liikmesriikide majandusliku arengu ja elanikkonna heaolu kasv, liikmete valuutakursside stabiilsus IMF ressursside abil.

IMF struktuur on järgmine.

- Juhatusnõukogu, kus iga liikmesriik on esindatud ühe juhataja ja tema asemikuga.
- Direktooraat. Koosneb 24 liikmest, kes esindavad kas riike või riikide grupe.
- Korraldav direktor ja personal. Korraldav direktor juhib direktooraadi tegevust.

Rahvusvaheline Rekonstrueerimis- ja Arengupank (ingl International Bank for Reconstruction and Development – IBRD). See organisatsioon on tuntud ka Maailmapanga (ingl World Bank) nime all. Pank loodi 1945. aastal. Asutajaliikmeid oli 44, praegu on 183. Panga organid on sarnased IMF omadega. Panga peakorter asub Washingtonis. Maailmapanga üleandeks on oma liikmetele raha laenamine nn Produktiivsete projektide elluviimiseks, üldiselt eelistab pank erasektorit.

Rahvusvaheline Arenguassotsiatsioon (ingl International Development Association – IDA). IDA loodi IBRD poolt selle kõrvalstruktuurina. Tegutseb alates 1960. aastast ja tegeleb kapitali avansseerimisega vaesematele arenguriikidele. IDA-l on 184 liiget.

Rahvusvaheline rahanduskorporatsioon (ingl International Finance Corporation – IFC). Asutati Maailmapanga poolt 1956. aastal ja tema eesmärgiks on soodustada arenguriikide majanduslikku kasvu erasektori kaudu. IFC-l on 174 liiget.

Mitmepoolne Investeeringute garanteerimise Organisatsioon (ingl Multilateral Investment Guarantee Agency – MIGA). MIGA loodi 1988. aastal Maailmapanga poolt, et soodustada välisinvesteeringute kasvu arenguriikides. MIGA-l on 154 liiget.

Maailma Kaubandusorganisatsioon (ingl World Trade Organization – WTO) loodi ÜRO Majandus- ja Sotsiaalnõukogu ettevõtmisel 1947. aastal. Algul kuulus sinna 23 riiki, praegu 144 riiki. Kuni 1994. aastani kandis organisatsioon nime Üldine Tolli- ja Kaubandusekokkulepe (ingl General Agreement on Tariffs and Trade – GATT).

WTO tegevus baseerub järgmistel põhimõtetel:

- vaba võistluse soodustamine rahvusvahelises kaubanduses;
- enamsoodustuse printsiibi elluviimine riikidevahelistes kaubandussuhetes;
- stabiilsusele kaasaaitamine rahvusvahelise kaubanduse arengus.

Organisatsiooni struktuur: sessioonid, Esindajate Kogu, Sekretariaat. WTO tegevus on suuresti seotud liikmemaade vastastikuse konsulteerimisega erinevates kaubandusvaldkondades.

Euroopa Liit

„Me peame looma midagi Euroopa Ühendriikide sarnast. Ainult nii saavad sajad miljonid inimesed rasket tööd tegevad inimesed tagasi rõõmu ja lootuse, mis teevad elu elamisväärseks. Esimene samm oleks Euroopa Nõukogu moodustamine. Kui alguses kõik Euroopa riigid ei saa või pole võimelised liiduga ühinema, peame me ometi selle poole püüdlema, et neid riike, kes tahavad ja suudavad, kokku liita ja ühendada. Selles pakilises ülesandes peavad Prantsusmaa ja Saksamaa koos võtma juhtimise enda peale.”

Nende sõnadega astus 19. septembril 1946 Zürichi ülikoolis avalikkuse ette Winston Churchill ning nõudis Euroopa riikide ühinemist.

Ühinemise suunas lükkas riike ka Euroopa jagunemine lääne- ja idablokiks ehk teisisõnu kartus kommunistliku süsteemi laienemise ees. Realiseeruma hakkas ühinemine USA-poolse Marshalli plaani ellurakendamisega ning selle eluviimiseks loodud **Euroopa Majandusliku Koostöö Organisatsioon** (ingl Organization for European Economic Cooperation – OEEC) sai esimeseks Euroopa integratsiooni organisatsiooniks.

5. mail 1949 asutati **Euroopa Nõukogu** (ingl Council of Europe). See organisatsioon, mille eesmärk oli töötada Euroopa suurema ühtsuse nimel, ei kujunenud Euroopa riikide üheks tsentraliseeritud organisatsiooniks, vaid ta jäi riikidevahelise koostöö tasemele.

Prantsuse välisminister Robert Schuman leidis, et konkreetset abinõud mingis piiratud valdkonnas aitavad integreerumisprotsessile enam kaasa kui mitte millekski kohustavad ühinemisplaanid.

Et Euroopat sõjast võimalikult kaugel hoida, pani Schuman ette ühendada strateegilised tootmisharud (näiteks söe- ja terasetootmine) ühise juhtimise alla. 18. aprillil 1951 kirjutasid Saksamaa Liitvabariik, Prantsusmaa, Itaalia ja Beneluxi maad alla Euroopa Söe ja Terase Koondise (ingl European Coal and Steel Community – ECSC) loomise lepingule. Esialgne Prantsusmaa plaan tugines soovil piirata Saksamaa võimsust terase tootmisel ja tagada Prantsusmaale juurdepääs Saksa söeressurssidele ning turgudele. Suurbritannia ja USA vastuseisu tõttu pidi Prantsusmaa pärast Londoni konverentsi oma välispoliitilisi seisukohti oluliselt

muutma ning senise suuna asemel, mis taotles Saksamaa nõrgestamist ning jagamist, võeti omaks lähenemine, mis taotles koostööd ja ühendust.

Edasise arengu osas läksid Euroopas arvamused lahku. Oli kahe suuna esindajad: föderalistid ja funktsionalistid. Mõlema eesmärk oli ühine Euroopa, erinevused olid aga meetodid. Föderalistid lootsid viia Euroopa poliitilist ühinemist läbi ühtse konstitutsiooni väljatöötamisega. Funktsionalistid aga leidsid, et ühinemise aluseks saab olla vaid majandus. Viimaste üheks oluliseks argumendiks oli ka see, et 1954. aastal ei õnnestunud Prantsusmaa vastuseisu tõttu luua Euroopa Kaitseühendust (ingl European Defence Union).

Välisministrite 1955. aasta konverentsil Messinas tegi Belgia välisminister Paul-Henri Spaak ettepaneku luua Euroopa Aatomienergiaühendus (ingl European Atomic Energy Community) ja Euroopa Majandusühendus (ingl European Economic Community). Nende asutamislepingutele allakirjutamine 25. märtsil 1957 aastal Roomas tähendas Euroopa Ühenduse (EÜ) algust.

Moodustati **EÜ Komisjon ja EÜ Ministrite Nõukogu**. 1967. aastal esitasid Suurbritannia, Norra, Taani ja Iirimaa EÜga ühinemise taotluse. Prantsusmaa presidendi Charles de Gaulle' vastuseis, kes rõhutas esmajoones Prantsusmaa ja Saksamaa koostöö vajalikkust, takistas EÜ laienemist. De Gaulle hääletas korduvalt Suurbritannia ühinemise vastu, pidades Suurbritanniat n-ö Ameerika Trooja hobuseks Euroopas.

Alles 1973. aastal liitusid EÜga Suurbritannia, Taani ja Iirimaa, 1981. aastal Kreeka, 1986. aastal Portugal ja Hispaania. Liitumisi mõjutasid ka poliitilised arvestused, sest EÜ juhtriigid lootsid nii tugevdada nende kolme riigi suhteliselt noori demokraatlikke süsteeme.

Kõiki EÜ riike hõlmava välispoliitilise koostööni jõuti alles 1970. aastal. Institutsiooniliselt kindlustati see alles 1986. aastal Ühtse Euroopa Akti vastuvõtmisega, milles rõhutati üha tihedama koostöö vajalikkust ning seati eesmärgiks Euroopa Liidu moodustamine. Ühtse Euroopa Akti võtmesõna oli Euroopa ühtne siseturg, mis pidi realiseeruma 1992. aasta lõpuks. Oluline järgmine samm oli 1992. aastal sõlmitud **Maastrichti leping**, mis seadis eesmärgiks veelgi tugevama integreerumise nii majanduse kui ka kultuuri valdkonnas.

Maastrichti leping jõustus 1. novembril 1993, sellest alates tuleb Euroopa Ühenduse asemel tarvitada nimetust Euroopa Liit. 1995. aastal ühinesid Euroopa Liiduga Soome, Rootsi ja Austria. Veel on Euroopa Liiduga liitumiseks esitanud avaldused 13 riiki, nende seas 1995. aastal ka Eesti.

Euroopa Liidu laienemine

Euroopa Liidu leping ei sea liikmekandidaatidele muid nõudmisi, kui et tegemist peab olema Euroopa riigiga. Samas ei tähenda liitumisavalduse esitamine veel automaatset liikmekssaamist. Euroopa Liit otsustab, millise riigiga ta liitumisläbirääkimisi alustab. Seejuures hinnatakse, kas liikmekandidaat on võimeline kaasa lööma liidu ühiste poliitikate (kaubandus- ja tollipoliitika, keskkonnapoliitika, põllumajanduspoliitika, sotsiaalpoliitika jne) elluviimises, kas ta suudab üle võtta ühise seadusandluse nõuded ning kas tema riigikorraldus on piisavalt demokraatlik ja inimõigusi austav.

Et Euroopa Liidu liikmeks saada, peab riik läbima järgmised protseduurilised sammud.

1. Valitsuse nimel peab pea-või välisminister esitama EL Ministrite Nõukogule liitumisavalduse. Eeldatakse, et eelnevalt on ELga sõlmitud assotsiatsioonileping.
2. Avalduse laekumise järel koostab ja esitab Euroopa Komisjon oma arvamuse liikmeks pürgiva riigi sobilikkuse kohta. Selle valmimine võtab aega kuni kolm

aastat. Oma arvamuse ütleb ka Euroopa Parlament. Nende seisukohtade põhjal langetab lõpliku otsuse Ministrite Nõukogu.

3. Kui Ministrite Nõukogu otsus on positiivne, alustatakse liitumisavalduse esitanud riigiga läbirääkimisi. Euroopa Liidu poolt juhivad läbirääkimisi eesistujamaa ning Euroopa Komisjon.
4. Läbirääkimiste tulemusena valmib ühinemislepingu projekt, mis peab saama ka Euroopa Parlamendi absoluutse enamuse heakskiidu.
5. Euroopa Parlamendi positiivse otsuse korral algab ratifitseerimisprotsess kõikides Euroopa Liidu liikmesriikide parlamentides.
6. Lepinguprojekt tuleb ratifitseerida ka liituda sooviva riigi parlamendi poolt. Vajaduse korral, eriti kui seda nõuab liituva riigi põhiseadus, korraldatakse ka referendum.
7. Ratifitseerimisprotsessile järgneb ühinemislepingu formaalne allkirjastamine, misjärel leping astub jõusse kindlaks määratud kuupäeval. Tavaliselt näeb ühinemisleping ette mitmeid üleminekuperioode, mille käigus uus liige kohandab end Euroopa Liidu poliitikatega.

Euroopa Liidu institutsioonid

Ministrite Nõukogu (MN, ingl Council of Ministers) koosneb liikmesriikide valitsuste esindajatest. Iga liikmesriik peab teatud istungi jaoks välja panema ühe ministri või riigisekretäri, kelle kompetentsi kuulub arutlusele tulev küsimus. Nõukogu juhatab eesistujana alati üks liikmesriikidest kuus kuud, vahetuse määrab ära riigi nimede alfabeetiline (inglise) järjekord.

Ministrite Nõukogu on EL tähtsaim seadusandlik organ. EL lepingute alusel ning koostöös Euroopa parlamendi ja Euroopa Liidu Komisjoniga võtab ta vastu olulisemaid otsuseid. Nõukogu töö valmistatakse ette liikmesriikide alaliste esindajate (suursaadikute tasemel) komisjoni poolt. Otsuseid võetakse vastu häälteenamusega. Häält on kokku 87, kvalifitseeritud enamuseks on tarvis 62 häält, lihthäälteenamusel vastuvõetav otsus eeldab 44 häält. Kui aga mõni küsimus on mõnele liikmesriigile otsustava rahvusliku tähendusega, siis ei tohi talle seda häälteenamusega peale suruda..

Euroopa Parlament (EP, ingl European Parliament). Aastail 1967–1985 oli tema ametlikuks nimetuseks Euroopa Assamblee ning 1979. aastani koosnes see organ EÜ liikmesriikide parlamentide esindajatest. Sealt alates valitakse parlamendi liikmed liikmesriikides otsestest ja salajastel valimistel, valimisperioodi pikkus on 5 aastat.

Alates 1995. aastast on Euroopa Parlamendis 626 liiget. Saksamaal on 99 liiget, Iirimaa 15 jne, kohtade arv sõltub riigi elanikkonna arvust.

Euroopa Parlamendi ülesanded:

- EL eelarve kinnitamine. Selles valdkonnas võtab EP otsuseid vastu koos MN-ga, kuid parlamendil on selles osas viimane sõna.
- Kontrolliõigus. EP võib avaldada umbusaldust Euroopa Komisjonile (EK), ka on EP-l õigus pöörduda arupärimistega EK poole. Siiski ei seisa MN parlamendi otsese kontrolli all, kuid ta võib ta kohtusse kaevata, kui MN ei täida tema arvates oma funktsioone.
- EP ütleb oma arvamuse komisjoni poolt MN-le ettevalmistatud seaduseelnõude osas.
- EP peab heaks kiitma rahvusvahelised lepingud ja andma nõusoleku uute liikmete vastuvõtuks.

Euroopa Komisjon (EK, ingl European Commission) koosneb 20 liikmest (komissarist), kellest üks valitakse presidendist. Suurematel riikidel (Saksamaa, Itaalia, Prantsusmaa, Itaalia ja Suurbritannia) on õigus määrata 2 liiget, väiksematel 1. EK näol on tegemist täitevvõimu organiga, tema ülesandeks on kindlustada Rooma lepingutest kinnipidamine, valmistada ette liidu seaduseelnõusid ja pärast nende

vastuvõtmist jälgida neist kinnipidamist. MN saab seadusi vastu võtta vaid komisjoni eelnõudest lähtuvalt.

Euroopa Liidu Kohus koosneb 16 kohtunikust, kes valitakse 6 aastaks, nende seast üks on president. Otsuste aluseks peavad olema EL lepingud. Kohus lahendab vaidlusi liikmesriikide, liidu ja üksikute liikmesriikide, üksikisikute või juriidiliste isikute ja liidu vahel.

Euroopa Nõukogu või Euroopa Ülemkogu (ingl European Council) koosneb riigipeadest või valitsusjuhtidest koos oma välisministritega. Euroopa Nõukogus arutatakse majandusliku ja poliitilise integratsiooni põhiküsimusi.

Otsuste tegemise protsess Euroopa Liidus on järgmine. EK algatab EL seaduste tegemise kas omal initsiatiivil, EP või MN nõudmisel. Komisjoni ettepanek läheb kaalumisele MN-sse ja esimesel lugemisel EP-sse, pärast seda teeb tulemustest kokkuvõtte MN, kes arvestab vajadusel vahepeal tehtud ettepanekuid. Seejärel arutab ettepanekut teisel lugemisel parlament, kes võib teha veel muudatusi, need esitatakse MN-le, kes aktsepteerib neid või mitte. Lõpliku otsuse teeb MN.

Euroopa Liidu neli põhivabadust:

1. tööjõu vaba liikumine;
2. elamaasumise, tööleasumise ja firmade asutamise vabadus;
3. teenuste osutamise vabadus;
4. kaupade, kapitali ja maksete vaba liikumine.

Euroopa Liidu õiguse allikad

Üldjoontes võib Euroopa Liidu õiguse jagada kaheks: esmane ja teisene õigus.

Esmase õiguse moodustavad:

- asutamislepingud, nende protokollid ja lisad;
- liitumislepingud;
- kirjutamata õigus (ühenduse tavaõigus, õiguse põhimõtted);
- rahvusvaheline õigus.

Teisene õigus hõlmab:

- määrused (kohustavad kõiki liikmesriike);
- direktiivid (kohustuslik konkreetse liikmesriigi suhtes, kuid vorm ja meetod on vaba);
- otsused (tervikuna täitmiseks neile, kellele see on adresseeritud);
- soovitusel (ei ole siduvad);
- arvamused (ei ole siduvad).

Ühinenud Rahvaste Organisatsioon (ÜRO)

Teise maailmasõja puhkemine diskrediteeris Rahvasteliidu lõplikult. Maailma poliitilistes ringkondades jõuti järeldusele, et Rahvasteliidu asemel on vaja asutada uus organisatsioon.

Pärast mitu aastat kestnud ettevalmistusi jõuti Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni (ingl United Nations Organization – UNO) asutamiseni. 26. juunil 1945 kirjutasid 51 riiki San Franciscos alla ÜRO põhikirjale. Põhikiri tõlgiti viide keelde (inglise, prantsuse, vene, hiina ja hispaania), millest said ÜRO ametlikud keeled. Hiljem lisandus veel araabia keel. Põhikiri jõustus 24. oktoobril 1945. Seda päeva tähistatakse ÜRO päevana.

ÜRO peamised eesmärgid on järgmised:

- säilitada rahvusvahelist rahu ja julgeolekut;
- arendada riikidevahelisi sõbralikke suhteid;
- teha rahvusvahelist koostööd majandusliku, sotsiaalse, kultuurilise ja humanitaarse iseloomuga probleemide lahendamisel;
- olla keskus, mis kooskõlastaks riikide tegevust nende probleemide lahendamisel.

Praegu on ÜRO-l 186 liiget, Eestist sai ÜRO liige 1991. aastal.

ÜRO struktuur on väga keerukas. Organisatsiooni aluseks on kuus peaorganisatsiooni:

1. **Peaassamblee** (ingl General Assembly) on ÜRO keskne organ, milles kõik riigid on esindatud ühe häälega. Peaassamblee valib viieks aastaks peasekretäri ja 10 julgeolekunõukogu mittealalist liiget. Peaassamblee pädevusse kuuluvad ka ÜRO eelarve kinnitamine ning liikmemaksu kindlaksmääramine. Peaassamblee korraline istung toimub igal aastal sügisel ja kestab ligi 65 tööpäeva. Tähtsamad organid on Genfis asuv Inimõiguste Komisjon ja ÜRO Desarmeerimiskomisjon.
2. **Julgeolekunõukogu** (ingl Security Council) on kujunenud ÜRO tähtsamaks otsustusorganiks Sellel on viis alalist liiget: USA, Prantsusmaa, Suurbritannia, Hiina (kuni 1971. aastani Taiwan), Venemaa (kuni 1991. aastani NSV Liit) ja 10 mittealalist liiget, kusjuures nende nimetamisel peetakse silmas territoriaalset printsiipi. Julgeolekunõukogu vastutab rahvusvahelise rahu ja julgeoleku säilitamise eest.
3. **Majandus- ja Sotsiaalnõukogu** (ingl Economic and Social Council – ECOSOC) vastutab majanduslike ja sotsiaalsete probleemide lahendamise eest.
4. **Hooldusnõukogu** (ingl Trusteeship Council) ülesandeks on hallata ja iseseisvaks ette valmistada sõltuvaid territooriume.
5. **Rahvusvaheline Kohus** (ingl International Court of Justice – ICJ), mis tugineb oma otsustes rahvusvahelisele õigusele. ICJ-l on kaheksa funktsiooni:
 - teha otsuseid juriidilistes küsimustes, mida riigid vastastikusel nõusolekul annavad talle otsustada;
 - anda konsultatsioone juriidilistes küsimustes kõigile ÜRO asutustele. Kohtus on kaebajaõigustes ainult riik, mida esindab tema valitsus. Kohtu poolt süüdi mõistetud riik ei pruugi kohtu otsust aktsepteerida, ta võib selle vaidlustada ja seda mitte täita.
6. **Peasekretär ja Sekretariaat.** Peasekretär on ÜRO tähtsaim ametnik, kes valitakse Julgeolekunõukogu ettepanekul Peaassambleel viieks aastaks. Tema funktsioonid on haldustehnilised ja poliitilised. Ta on ÜRO poliitiline esindaja kõigis küsimustes.

Lisaks eelnevaile on ÜRO-l rida spetsiaalorganisatsioone, millest suurimad on järgmised:

- ÜRO Arenguprogramm (UNDP, New York)
- Toitlustus- ja Põllumajandusorganisatsioon (FAO, Rooma)
- Maailma Tervishoiuorganisatsioon (WHO, Genf)
- ÜRO Lastefond (UNICEF, New York)
- Rahvusvaheline Tööorganisatsioon (ILO, Genf)
- ÜRO Hariduse, Teaduse ja Kultuuri Organisatsioon (UNESCO, Pariis)

13.7. Varia

Kiireim viis sõda lõpetada on see kaotada.

G. Orwell

Üksnes rahu võrdsete vahel on kestev.

W. Wilson

Minu kindel veendumus on see, et inimesed suudavad kokku leppida ainult selles, millest nad ei ole tegelikult huvitatud.

B. Russell

Valitud rahvad on need, kes on alles.

E. Canetti

Diplomaat on inimene, kes mäletab daami sünnipäeva, kuid mitte tema vanust.
Tundmatu

Rahvusvaheline õigus? See on alati see, mida rikuvad teised.
K. Čapek

Luure on džentelmenide tegevusala.
W. Canaris

Riigi välispoliitika on geograafia.
Napoleon

Suured riigid peavad end alati üleval nagu bandiidid, väiksed nagu prostituudid.
S. Kubrik

Igasse lepingusse pange klausel, mida on kerge rikkuda, nii võite murda terve lepingu,
kui see on riigi huvides otstarbekas.
Tundmatu

Maailma valitseb jõud, mitte arvamus, kuid arvamus kasutab jõudu.
B. Pascal

Lepingud on nagu roosid ja noored neiud – nad kestavad lühikest aega.
C. de Gaulle

Ajalugu õpetab, et inimesed ja riigid käituvad mõistlikult alles siis, kui nad on ammendanud kõik teised
võimalused.
A. Eban

Minule ei sisenda kaksteist tähte teie embleemil üllast mõtet, et Euroopa Nõukogu
ehitab maa peale taeva. Maa peal ei saa kunagi olema taevast. Mina näen neid
kahteist tähte meenutamas, et maailm võib muutuda paremaks paigaks, kui meil on
aeg-ajalt julgust vaadata üles tähtede poole.
V. Havel

Kirjandus

- Aarnio, Aulis. Õiguse tõlgendamise teooria. Tallinn, 1996.
- Adams, Ian. Political ideology today. New York, 2001.
- Adamson, Taivo-Ahti. Eesti riik ja Eesti seltsid. Tallinn, 2001.
- Aimre, Ivar. Sotsioloogia. Tallinn, 2001.
- Ainsaar, Mare. Laste- ja perepoliitika Eestis ja Euroopas. Tartu, 2000.
- Andersson, Claes. Kaksteist aastat poliitikas. Tallinn, 2002.
- Annus, Taavi. Riigiõigus. Tallinn, 2001.
- Ashford, Nigel. Principles for a Free Society. 2001.
- Avaliku halduse alused. Valimik Euroopa esseid. Drechsler, Wolfgang (peatoim). Tartu, 1997.
- Blunkett, David. Politics and Progress. London, 2001.
- Borchardt, Klaus-Dieter. Euroopa integratsioon. Tallinn, 1995.
- Bruce, Steve. Sotsioloogia. Tallinn, 2002
- Buldas, Aleksander. Pensioniseaduste ja -määruste kogu. Rakvere, 1939.
- Canetti, Elias. Massid ja võim. Tallinn, 2000.
- Coudenhove-Kalergi, Richard Nicolas. Totaalne riik – totaalne inimene. Tallinn, 1988.
- Damaschke, Adolf. Kogukondliku omavalitsuse ülesanded. Tartu, 1938.
- Demokraatia, diskussioon, demagoogia. Koost. Laas, Jaan. Tallinn, 1991.
- Dunleavy, Patrick; O'Leary, Brenden. Riigiteooriad. Tallinn, 1995.
- Eamets, Raul; Philips, Kaia; Annus, Tiina. Eesti tööturg ja tööpoliitika. Tartu, 2000.
- Eatwell, John jt. Pehme riik, karm eelarve. Tallinn, 2000.
- Eesti tee Euroopa Liitu. Koost. Ivar Raig ja Erik Terk. Tallinn, 1995.
- Eccleshall, Robert; Georgega, Vincent jt. Political ideologies. London, 1994.
- Eckstein, Harry. Stabiilse demokraatia teooria. Tallinn, 1990.
- Eesti 21. sajandil. Koost. Ahto Oja. Tallinn, 1999.
- Eesti Vabariigi Põhiseadus. Tallinn, 1994.
- Elections and referendums in Estonia 1989–1995. Koost. Karin Maandi. Tallinn, 1995.
- Feltham, Ralph George. Diplomaatia käsiraamat. Tallinn, 1994.
- Fetscher, Iring. Sallivus. Tallinn, 1997.
- Friedman, Milton. Kapitalism ja vabadus. Tallinn, 1994.
- Fukuyama, Francis. Suur Vapustus. Tallinn, 2001.
- Gerlach, Hellmuth von. Parlament. Tallinn.
- Giddens, Anthony. Kolmas tee. Tallinn, 1999.
- Gisevius, Wolfgang. Kohaliku omavalitsuse poliitika Saksamaa Liitvabariigis. Tallinn, 1993.
- Gracian, Baltasar. Käsioraakel ja arukuse kunst. Tallinn, 1993.
- Greene, Robert. 48 võimuseadust. Tallinn, 2001.
- Habermas, Jürgen. Avalikkuse struktuurimuutus. Tallinn, 2001.

Hagopian, N. Mark. Režiimid, liikumised, ideoloogiad. Tallinn, 1993.

Handy, Charles. Tühi vihmamantel. Tallinn, 1996.

Hayek, Friedrich August. Hukutav upsakus. Tallinn, 1997.

Hayek, Friedrich August. Tee orjusesse. Tallinn, 2001.

Heidenheimer, J. Arnold; Hecllo, Hugo; Adams, Carolyn Teich. Võrdlev halduspoliitika. Tallinn, 1995.

Ilus, Elmar. Rooma eraõiguse alused. Tallinn, 2001.

Inimõigused. Koost. Merle Haruoja ja Inimõiguste Instituut. Tallinn, 1996.

Inimõigused Eestis. Tallinn, 1998.

Inimõiguste ülddeklaratsioon. Tallinn, 1998

International Encyclopedia of Public Policy and Administration. Westview Press. 1998

Jelistratov A. I. Valitsemise õigus. Tallinn, 1912.

Joad, Cyril Edwin Mitchinson. Sissejuhatus filosoofiasse. Tartu, 1996.

Johnson, Paul. Muuta kapitalism moraalseks. Ameerika, 1991, nr 413.

Joost, Heino. Gustav Beermanni radadel. Põltsamaa, 2001.

Kaasaegne poliitiline filosoofia. Koost. Lipping, Jüri. Tartu, 2002.

Kask, Mare. Eesti hünni, lipu ja vapi saamislugu. Tallinn, 2002.

Kauler, Hugo. Propaganda kui uus võitlusabinõu meie aja sõjas. Tallinn, 1924.

Kellik, Vlady. Majandusmõtetloost. Tallinn, 2000.

Kleis, Richard; Räägo, Richard. Majandusteadus ja kodanikuõpetus. Tartu, 1939.

Kogumik Eesti Õigusakte. Tallinn, 1996.

Kodanikuõpetusest ja õppekavadest. Koost. Sepp, Ene. Tallinn, 1996.

Konventsioon inimõiguste ja põhivabaduste kaitseks. (Tõlge eesti keelde Eesti vabariigi Välisministeeriumi tellimisel).

Kristlik-demokraatlik erakond tegutsemas. Tallinn, 2001.

Kuidas igapäevases poliitilises elus toime tulla. Tallinn, 2001.

Kuusik, Urmas. Kolmas riik. Põltsamaa, 1999.

Laanemäe, Aare. Eetika alused. Tallinn, 2000.

Laffranque, Julia. Euroopa Liit, Euroopa Ühendus, institutsioonid ja õigus. Tallinn, 1999.

Lane, Jan-Eric. Avalik sektor. Tallinn, 1996.

Lasswell, Harold D. Politics: who gets, what, when, how. Meridian Books. 1958.

Leppik, Lauri. Eesti pensionireform: kolm sammast. Tallinn, 1998.

Liventaal, Jüri. Riik ja õigus. Tallinn, 1999.

Liiv, Mirjam. Eesti pensionireform: pensionifondide järelevalve. Tallinn, 1999.

Loorist, Andres. Vallaomavalitsuste võimkond ja kohused. Tallinn, 1922.

Lukas, Mati; Otsepp, Riina. Protokoll ja etikett. Tallinn, 1993.

Lvov-Rogatševski V. Trükisõna ja tsensuuriamet. Tallinn, 1909.

Made, Vahur. Euroopa ühendamise lugu. Tallinn, 2002.

Majandusõpik. Tõlk. Järve, Maris jt. Tallinn, 1993.

Martin, Hans-Peter; Schumann, Harald. Globaliseerimislõks. Tallinn, 1999.

Mill, John Stuart. Vabadusest. Tallinn, 1996.

Minogue, Kenneth. Poliitika. Tallinn, 2002

Mis on demokraatia? Koost. USA Informatsiooniagentuur. Tallinn, 1992.

Mägi, Arvo. Euroopa Rahvaste Ajaraamat. Tallinn, 1992.

Möldre, Leili; Toots, Anu. Ühiskonnaõpetus. Tallinn, 1999.

Narits, Raul. Õiguse entsüklopeedia. Tallinn, 1995.

Omaavalitsuste areng Eestis. Toim. Krister Stalhberg. Helsinki, 1993.

Orwell, George. 1984. Tallinn, 1980.

Parijõgi, Jüri; Adamson, T. Noor kodanik. Tartu, 1935
 Pathways to democracy. Toim. Kinnunen, Kari jt. Põltsamaa.
 Peep, Viljar; Kama, Priit. Kodanikuõpetus. Tartu, 1996.
 Pinn, Voldemar. Tüüria ajaloost ja psühholoogiast. Tallinn, 1989.
 Pipes, Richard. Property and Freedom. New York, 1999.
 Poliitilise mõtte ajaloost Eestis aastatel 1930–1940. Dokumente ja materjale. Tallinn, 1995.
 Pullerits, Priit. Ajakirjanduse põhižanrid. Tartu, 1997.
 Põhiseadus ja rahvuskogu. Tallinn, 1937.
 Richards, Paul. Kuidas võita valimisi. Tallinn, 2002
 Riigikogu toimetised 4/2001.
 Riigikogu valimised 5. märts 1995 (dokumente ja materjale). Eesti Vabariigi Valimiskomisjon. Tallinn, 1995.
 Robertson, David. The Penguin Dictionary of Politics. London, 1993
 Roots, Harry. Eesti bürokraatia järjepidevus ja uuenemine. Tallinn, 2000.
 Ruubel, Peeter. Poliitilised ja ühiskondlikud voolud Eestis. Tallinn, 1920.
 Ruus, Jüri. Poliitilised režiimid. Akadeemia, 1995, nr 9, lk 1795–1830.
 Russell, Bertrand. Valik esseid. Tallinn, 1994.
 Schneider, Heinrich. Maaomavalitsus: ajaloolised õppetunnid. Tallinn, 1992.
 Seadus Rahukohtunikudest peale pandavate trahvide üle. Tartu, 1880.
 Sotsiaaltöö teooria ja praktika. Koost. Kreem, Robert. Tartu, 1995.
 Stiglitz, Joseph E. Ühiskondliku sektori ökonomika. Tallinn 1995.
 Taagepera, Rein. Politoloogia. Tallinn, 1989.
 Taska, Artur. Rahvusvaheline õigus. Lund, 1977
 Taska, Artur. Eesti vapp. Tallinn, 1993.
 Toomla, Jaan. Valitud ja valitsenud. Tallinn, 1999.
 Toomla, Rein. Eesti erakonnad. Tallinn, 1999
 Toomla, Rein. Eesti ja Euroopa poliitiline maastik. Tartu, 1996.
 Tõnisson, Tõnis. Võim: sünge hobi. Tallinn, 1998.
 Vahtre, Lauri. Euroopa – päästepaat või uppuv laev? Tallinn, 1993.
 Vabadus ja vastutus. Tallinn, 1999
 Valimiskampaania käsiraamat. Toim. Andres Mäe. Tallinn, 1994.
 Varrak, Toomas. Sissejuhatus poliitika- ja riigiteadusesse. Tallinn, 2001.
 Weatherford, Jack. The history of money. London, 1997.
 Weidenfeld, Werner; Wessels, Wolfgang. Euroopa Liit: A–Y. Tallinn, 1999.
 White, Christopher; Toner, Michael. Euroopa Liit. Tallinn, 1996.
 Wiingard, Helge. Demokraatia – väärtuslik väljakutse. Tõravere, 1999.

Lisad

Eesti Vabariigi valitsused ja nende juhid

1. 24.02.1918–26.11.1918, Konstantin Päts, pea- ja siseminister
2. 26.11.1918–09.05.1919, K. Päts, pea- ja siseminister
3. 09.05.1919–18.11.1919, Otto Strandman, pea- ja sõjaminister
4. 18.11.1919–28.07.1920, Jaan Tõnisson, peaminister
5. 28.07.1920–30.07.1920, Ado Birk, peaminister
6. 30.07.1920–26.10.1920, Jaan Tõnisson, peaminister
7. 26.10.1920–25.01.1921, Ants Piip, pea- ja sõjaminister, 1920. a. detsembrist. riigivanem
8. 25.01.1921–21.11.1922, K. Päts, riigivanem
9. 21.11.1922–02.08.1923, Juhan Kukk, riigivanem
10. 02.08.1923–26.03.1924, K. Päts, riigivanem
11. 26.03.1924–16.12.1924, Friedrich Karl Akel, riigivanem
12. 16.12.1924–15.12.1925, Jüri Jaakson, riigivanem
13. 15.12.1925–23.07.1926, Jaan Teemant, riigivanem
14. 23.07.1926–04.03.1927, Jaan Teemant, riigivanem
15. 04.03.1927–09.12.1927, Jaan Teemant, riigivanem
16. 09.12.1927–04.12.1928, Jaan Tõnisson, riigivanem
17. 04.12.1928–09.07.1929, August Rei, riigivanem
18. 09.07.1929–12.02.1931, Otto Strandman, riigivanem
19. 12.02.1931–19.02.1932, K. Päts, riigivanem
20. 19.02.1932–19.07.1932, Jaan Teemant, riigivanem
21. 19.07.1932–01.11.1932, Karl Einbund (Kaarel Eenpalu), riigivanem
22. 01.11.1932–18.05.1933, K. Päts, riigivanem
23. 18.05.1933–21.10.1933, J. Tõnisson, riigivanem
24. 21.10.1933–09.05.1938, K. Päts, riigivanem, 1937. a septembrist riigihoidja
25. 09.05.1938–12.10.1939, Kaarel Eenpalu, peaminister
26. 12.10.1939–21.06.1940, Jüri Uluots, peaminister
27. 1944. a september, Otto Tief, peaministri asetäitja ja siseminister
28. 08.05.1990–29.01.1992, Edgar Savisaar, peaminister
29. 30.01.1992–21.10.1992, Tiit Vähi, peaminister
30. 21.10.1992–08.11.1994, Mart Laar, peaminister
31. 08.11.1994–17.04.1995, Andres Tarand, peaminister
32. 17.04.1995–06.11.1995, Tiit Vähi, peaminister
33. 06.11.1995–17.03.1997, Tiit Vähi, peaminister
34. 17.03.1997–25.03.1999, Mart Siimann, peaminister
35. 25.03.1999–28.01.2002, Mart Laar, peaminister
36. 28.02.2002– Siim Kallas, peaminister

Eesti Vabariigi eksiilvalitsuse peaministrid presidendi ülesannetes

1944–1945, Jüri Uluots
1945–1963, August Rei
1963–1971, Aleksander Varma
1971–1990, Tõnis Kint
1990–1992, Heinrich Mark

Manifest kõigile Eestimaa rahvastele

Eesti rahvas ei ole aastasadade jooksul kaotanud tungi iseseisvuse järele. Põlvest põlve on temas kestnud salajane lootus, et hoolimata pimedast orjaõöst ja võõraste rahvaste vägivaldavalitsusest veel kord Eesti aeg tuleb, mil „kõik püüvad kahel otsal lausa lõõvad lõkendama” ja et „kord Kalev koju jõuab oma lastel õnne tooma”.

Nüüd on see aeg käes.

Ennekuulmata rahvaste heitlus on Vene tsaaririigi pehastanud alustoeid põhjani purustanud. Üle Sarmatia legendiku laiutab end hävitav korralgedus, ähvardades oma alla matta kõiki rahvaid, kes endise Vene riigi piirides asuvad. Lääne poolt lähenevad Saksamaa võidukad väed, et Venemaa pärandusest omale osa nõuda ja kõige pealt just Balti mere rannamaid oma alla võtta. Sel saatuslikul tunnil on Eesti Maapäev kui maa ja rahva seaduslik esitaja, ühemeelsele otsusele jõudes rahvalitsuse alusel seisvate Eesti poliitiliste parteidega ja organisatsioonidega, toetades rahvaste eneste määramise õiguse peale, tarvilikuks tunnistanud Eesti maa ja rahva saatuse määramiseks järgmisi otsustavaid samme astuda:

EESTIMAA tema ajaloolistes ja etnograafilistes piirides, kuulutatakse tänasest peale ISESEISVAKS DEMOKRATLISEKS VABARIIGIKS.

Iseseisva Eesti vabariigi piiridesse kuuluvad: Harjumaa, Läänemaa, Järvamaa, Virumaa ühes Narva linna ja tema ümbruskonnaga, Tartumaa, Võrumaa, Viljandimaa ja Pärnumaa ühes Lääne mere saartega – Saare-, Hiiu- ja Muhumaaga ja teistega, kus Eesti rahvas suures enamikus põliselt asumas. Vabariigi piiride lõplik kindlaksmääramine Lätimaa ja Vene riigi piiriäärsetes maakohtades sünnib rahvahääletamise teel, kui praegune ilmasõda lõppenud.

Eeltähtendatud maakohtades on ainsamaks kõrgemaks ja korraldavaks võimuks Eesti Maapäeva poolt loodud rahvavõim **Eestimaa Päästmise Komitee** näol.

Kõigi naabririikide ja rahvaste vastu tahab Eesti vabariik täielikku poliitilist erapooletust pidada, ja loodab ühtlasi kindlaste, et tema erapooletus nende poolt niisama ka täieliku erapooletusega vastatakse.

Eesti sõjavägi vähendatakse selle määrani, mis sisemise korra alalhoidmiseks tarvilik. Eesti sõjamehed, kes Vene vägedes teenivad, kutsutakse koju ja demobiliseeritakse.

Kuni **Eesti Asutav Kogu**, kes üleüldise, otsekohe, salajase ja proportsionaalse hääletamise põhjal kokku astub, maa valitsemise korra lõplikult kindlaks määrab, jääb kõik valitsemise ja seaduseandmise võim Eesti Maapäeva ja selle poolt loodud Eesti Ajutise Valitsuse kätte, kes oma tegevuses **järgmiste juhtmõtete** järele peab käima:

1. Kõik Eesti vabariigi kodanikud, usu, rahvuse ja poliitilise ilmavaate peale vaatamata, leiavad ühtlast kaitset vabariigi seaduste ja kohtute ees.
2. Vabariigi piirides elavatele rahvuslastele vähemustele, venelastele, sakslastele, rootslastele, juutidele ja teistele kindlustatakse nende rahvuskultuurilised autonoomia õigused.
3. Kõik kodanikuvabadused, sõna-, trüki-, usu-, koosolekute-, ühisuste-, liitude- ja streikidevabadused, niisama isiku ja kodukolde puutumatus peavad kogu Eesti

riigi piirides väeramata maksma seaduste alusel, mida valitsus viibimata peab välja töötama.

4. Ajutisele valitsusele tehakse ülesandeks viibimata kohtuasutusi sisse seada kodanikkude julgeoleku kaitseks. Kõik poliitilised vangid tulevad otsekohe vabastada.
5. Linna-, maakonna- ja vallaomavalitsuse asutused kutsutakse viibimata oma vägivaldselt katkestatud tööd jätkama.
6. Omavalitsuse all seisev rahvamiilits tuleb avaliku korra alalhoidmiseks otsekohe elusse kutsuda, niisama ka kodanikkude enesekaitse organisatsioonid linnades ja maal.
7. Ajutisele Valitsusele tehakse ülesandeks viibimata seaduse-eelnõu välja töötada maaküsimuse, töolisküsimuse, toitusajanduse ja rahaasjanduse küsimuste lahendamiseks laialdastel demokratilistel alustel.

E e s t i ! Sa seisad lootusrikka tuleviku lävel, kus sa vabalt ja iseseisvalt oma saatust võid määrata ja juhtida! Asu ehitama oma kodu, kus kord ja õigus valitseks, et olla vääriliseks liikmeks kultuurrahvaste peres! Kõik kodumaa pojad ja tütreid, ühinegem kui üks mees kodumaa ehitamise pühas töös! Meie esivanemate higi ja veri, mis selle maa eest valatud, nõuab seda, meie järeltulevad põlved kohustavad meid selleks.

Su üle Jumal valvaku
Ja võtku rohkest õnnista,
Mis iial ette võtad sa,
Mu kallid isamaa!

Elagu iseseisev demokraatiline Eesti vabariik!

Elagu rahvaste rahu!

EESTI MAAPÄEVA VANEMATE NÕUKOGU
veebr. 1918. a

Eesti riigihümn ja selle saamislugu

Sõna „hümn“ on pärit kreeka keelsest sõnast *hymnos*, mis tähendas ülevat või pidulikku ülistuslaulu, mida esitas sangarite või jumalate auks koor või laulja. Riigihümn on kodumaad ülistav pidulik muusikapala ja riigi ametlik sümbol. Kõige vanemad hümnid sõnad pärinevad Jaapanist X sajandil. Riigihümne hakati kasutama XVIII sajandi lõpus. Tänapäeval on igal riigil oma hümn. Ametlikel vastuvõttudel kaasneb riigihümniga püstitõusmine ja sõjaväeparaadidel valveseisak. Hümnid lauldakse kas ühiselt või esitavad seda muusikakollektiivid.

Eesti riigihümnil on pikk kujunemislugu ja see ei tekkinud kohe. Ärkamisajal loodi palju isamaalisi laule ja mõnigi neist kujunes rahvuslauluks.

Hümni loojateks on tavaliselt kaks inimest, kellest üks kirjutas sõnad, teine lõi muusika. Eesti hümnid eripära on Soomega ühine viis. Eesti hümnid sõnad kirjutas esimene Eesti kutseline ajakirjanik, luuletaja ja ühiskonnategelane Johann Voldemar Jannsen. Viisi loojaks on saksa päritolu soome helilooja Frederik Pacius. Viimane kirjutas selle viisi 1848. aastal Johan Ludvig Runebergi luuletuse „Meie maa“ (sm „Maamme“) muusika jaoks. Laul muutus Soomes rahvuslauluks.

Eesti I üldlaulupeol 1869. aastal oli lisaks saksa lauludele kavas kaks soome laulu, üks neist Paciuse „Meie maa“. Sellele Soome populaarsele laulule kirjutas Jannsen laulupeoks eestikeelsed sõnad. Arvatakse, et neid sõnu luues püüdis ta kirja panna sõnad ja mõtted, mis kõiki laulupeolisi ühte köidaks. Laulupeo teisel päeval kantigi ette J.V. Jannseni–F. Paciuse „Mu isamaa, mu õnn ja rõõm“. See laul muutus väga populaarseks ning seda lauldi ka järgmistel laulupidudel. Kui 1884. aastal Otepääl

Eesti rahvuslippu õnnistati, jäi ainukese isamaalise lauluna kõlama „Mu isamaa, mu õnn ja rõõm”. Tsaarivalitsus keelas laulu 1913. aastal.

1917. aastal poliitiliste sündmuste teravnedes kõlas „Mu isamaa, mu õnn ja rõõm” hümnina ja väljendas selgelt eesti rahva poliitilisi tundeid. Kui 1918. aastal 23. veebruaril kuulutati Pärnus Endla teatri rõdult välja Eesti Vabariik, järgnes sellele spontaanne „Mu isamaa, mu õnn ja rõõm” ühislaulmine. Vabadussõja lõppemise järel kerkis koos riikliku sümboolika loomisega päevakorrale hümnide uuendamise mõte. Meie hümnil puudus algupära, sooviti aga täiesti oma. Uue hümnide üle vaieldi pikalt ja korraldati mitmeid konkursse. Algupärase hümnide osas kokkuleppele ei jõutud ning „Mu isamaa, mu õnn ja rõõm” jäi hümniks 1940. aastani. Hümnid lauldi ka siis, kui 21. juunil 1940 Pikal Hermannil Eesti lipp langetati.

Hümnid hakati taas avalikult rääkima 1988. aastal, mil kirjanik Enn Vetemaa polemiseeris loomeliitude ühispleenumil esimesena rahvuslaulu üle. Puhkesid vaidlused. Arutelu käigus leiti, et sobivaid on vaid kaks – „Mu isamaa, mu õnn ja rõõm” ja „Mu isamaa on minu arm” (G. Ernesaks–L. Koidula). Ajaleht Sirp korraldatud rahvaküsitlus näitas, et enamik pooldas vana hümnid. Seadusega Eesti hümnid kinnitatud ei ole.

Eesti hümn

(muusika: F. Pacius, tekst: J. V. Janssen)

Mu isamaa, mu õnn ja rõõm,
kui kaunis oled sa!
Ei leia mina iial tääl,
see suure laia ilma pääl,
mis mull' nii armas oleks ka,
kui sa, mu isamaa!

Sa oled mind ju sünnitand
ja üles kasvatand.
Sind tänan mina alati
ja jään sull' truuks surmani.
Mul kõige armsam oled sa,
Mu kallis isamaa!

Su üle Jumal valvaku,
mu armas isamaa!
Ta olgu sinu kaitseja
ja võtku rohkest' õnnista,
mis iial ette võtad sa,
mu kallis isamaa!

Eesti lipp ja selle kasutamine

Lipu eelkäijaks võib pidada hõimujuhi valitsuskeppi ja väetähist, milleks oli oda või sau otsa kinnitatud linnu, ka looma kujutis või hobusesaba. Sageli julgustas või innustas see hõimukaaslast.

Rahvuslipud on ajaloos uus nähtus, vaid 10% rahvuslippudest on vanemad kui 100 aastat.

Sinimustvalge värvikombinatsiooni idee sündis 29. septembril 1881. aastal Tartus, „Vironia” osakonna (praegu Eesti Üliõpilaste Selts) asutamiskoosolekul. Ehkki ühest vastust sellele pole, pidid need värvid kajastama eesti rahva iseloomu ja aateid, tähistama eesti rahvariiete enamlevinud värvitoone, peegeldama Eesti ilmastikku ja loodust ning olema omavahel kooskõlas.

Värvide tähendust on seletatud ka veel järgmiselt: sinine väljendab usku ja lootust eesti rahva tulevikku ja on ustavuse sümbol; must pidi meenutama eesti rahva sünget ja piinavat minevikku ning kodumaa musta mulda; valge sümboliseerib eesti rahva püüdeid hariduse ja vaimuvalguse poole, samuti talvist valget lund ja suviseid valgeid öid.

Esimene avalik sinimustvalgete värvide demonstratsioon leidis aset Suurel Reedel, 7. aprillil 1882. aastal, mil „Vironia” osakonna toleaeagne esimees, Tartu Ülikooli usuteaduskonna üliõpilane Aleksander Mõtus kandis sinimustvalget värvimütsi, kui ta sõitis voorimehel läbi Tartu kesklinna. Selle teo eest saadeti Mõtus Tartust ajutiselt välja.

Esimene sinimustvalge lipu valmistamise mõtte algataja ja selle teostaja oli Karl August Hermann abikaasa Paula. Teised ajalooallikad väidavad, et lipu valmistasid Hermann abikaasa Paula ja preilid Miina Hermann ning Emilie Beermann. 1884. aasta maikuu teiseks pooleks oli lipp valmis, lipu pidulik pühitsemine toimus 4. juuni õhtul Otepää pastoraadi saalis. Eelmise sajandi lõpus võis sinimustvalge lipu avalik demonstreerimine toimuda siiski ainult Tartus. XX sajandi esimesel aastakümnel levis sinimustvalge rahvuslik tähendus üha enam.

1. novembril 1905. aastal Tartus toimunud suures rongkäigus oli sinimustvalge lipp väljas ja tal oli juba kindlalt väljakujunenud rahvuslipu tähendus. 1910. aasta VII laulupeo eelõhtul ehiti Tallinna maju rahvuslike lippudega, kuid võimu esindajad käskisid need maha võtta.

Oluline sündmus sinimustvalge lipu jaoks oli 26. märtsil 1917 Peterburis toimunud suur eestlaste meeleavaldus ja rongkäik, kus nõuti Eestile autonoomiat Vene riigi koosseisus. Väljaastumisele avaldas mõju loendamatu hulk sinimustvalgeid lippe. 24. veebruaril 1918 kuulutati sinimustvalgete lippude lehvides välja Eesti Maapäeva Vanematekogu „Manifest kõigile Eestimaa rahvastele”.

18. novembril 1918 heisati Eesti lipp esmakordselt sõjalaeval „Lembit”.

21. novembril 1918 tunnistas Eesti Vabariigi Ajutine Valitsus sinimustvalge lipu Eesti riigilipuks. Omariikluse ja eestluse võimutähisena heisati sinimustvalge lipp 12. detsembril 1918. aastal Toompea lossi Pika Hermann torni. 27. juunil 1922 kehtestas Eesti Vabariigi Riigikogu seadusandlikul teel riigilipu staatuse, võttes vastu „Riigilipu seaduse”.

21. juunil 1940. aastal kõrvaldati sinimustvalge lipp Pika Hermann tornist, kuid järgmisel hommikul levis see omal kohal taas. Lõplikult kõrvaldati lipp tornist ENSV moodustamise ja Nõukogude Liitu inkorporeerimisega 6. augustil 1940.

Saksa okupatsiooniajal 1941–1944 oli sinimustvalget lubatud kasutada rahvuslipuna, kuid oli keelatud rahvuslikel meeleavaldustel ja riigilipuna.

Nõukogude okupatsiooni ajal oli sinimustvalge lipu kasutamine keelatud. 21. oktoobril 1987. aastal levis see esmakordselt avalikult Võrus korraldatud miitingul, seejärel Tartus Eesti Muinsuskaitse Seltsi viiendal kokkutulekul 17. aprillil 1988. Sama aasta 17. juunil Tallinna Lauluväljakul toimunud miitingul oli sinimustvalget näha juba massiliselt.

20. oktoobril 1988. aasta seadlusega tunnustati sinimustvalget lippu rahvuslipuna ning 24. veebruaril 1989 tõusis lipp taas Pika Hermannini torni. 7. mail 1990 võttis ENSV Ülemnõukogu vastu seaduse Eesti sümboolikast, millega sätestati, et Eesti riigivärvid on sinine, must ja valge. 7. augustil 1990 võttis Eesti Vabariigi Ülemnõukogu vastu seaduse „Riigilipu ja riigivapi kohta”, milles otsustati riigilipuna kasutusele võtta kuni 1940. aasta augustini kehtinud riigilipp.

Riiklikud pühad ja tähtpäevad

Riigipühad ja ühtlasi puhkepäevad on:

- 1. jaanuar – uusaasta
- 24. veebruar – iseseisvuspäev
- Suur reede (liikuv püha)
- Ülestõusmispühade esimene püha (liikuv püha)
- 1. mai – kevadpüha
- Nelipühade esimene püha (liikuv püha)
- 23. juuni – võidupüha
- 24. juuni – jaanipäev
- 20. august – taasiseseisvumispäev
- 25. detsember – esimene jõulupüha
- 26. november – teine jõulupüha

Riiklikud tähtpäevad on:

- 6. jaanuar – kolmekuningapäev
- 2. veebruar – Tartu rahulepingu aastapäev
- Maikuu teine pühapäev – emadepäev
- 14. märts – emakeelepäev
- 14. juuni – leinapäev
- 2. november – hingedepäev
- Novembrikuu teine pühapäev – isadepäev
- 16. november – taassünni päev

Lipupäevad, lipu heiskamine ja lipu laul

Riigilipu heiskamise päevad (lipupäevad) on:

- 1. jaanuar – uusaasta
- 2. veebruar – Tartu rahulepingu aastapäev
- 16. veebruar – Leedu iseseisvuspäev
- 24. veebruar – iseseisvuspäev, Eesti Vabariigi aastapäev
- 14. märts – emakeelepäev
- 1. mai – kevadpüha
- Emadepäev – maikuu teine pühapäev
- 14. juuni – leinapäev (lipud heisatakse leinalipuna)
- 23. juuni – võidupäev
- 24. juuni – jaanipäev
- 20. august – taasiseseisvumispäev
- Isadepäev – novembrikuu teine pühapäev
- 16. november – taassünnipäev
- 18. november – Läti Vabariigi väljakuulutamise päev

Need päevad on lipu heiskamiseks seadusega ette nähtud, kuid igapäev on õigus heisata riigilippu ka perekondlike sündmuste ja tähtpäevade puhul.

Riigilipp heisatakse Tallinnas Pika Hermannitorni iga päev päikesetõusul, kuid mitte varem kui kell 7; lipp langetatakse päikeseloojangul, kuid mitte hiljem kui kell 22.

Vajadusel võidakse lipp heisata ja langetada ka teistel kellaegadel vabariigi valitsuse korraldusel. Lipu heiskamisel kasutatakse muusikalise signatuurina laulu „Mu isamaa, mu õnn ja rõõm” ning langetamisel laulu „Mu isamaa armas” algusfraase. Jaaniõöl riigilippu ei langetata.

Alaliselt peab riigilipp olema heisatud Riigikogu, vabariigi valitsuse, Riigikohtu ning maavalitsuste ja kohalike omavalitsusorganite hoonetel. Riigilipu seadus näeb täpselt ette ka suure hulga juhtumeid, kus ja millal tuleb riigilipp heisata.

Riigilipp (normaalsuurus 105x165 cm) heisatakse lipumasti või pannakse lipuvardega vastavasse hoidjasse, mis asub hoone peasissekäigu juures või mujal selleks sobivas, väarikas ja hästi nähtavas kohas. Lipukangas ei tohi puutuda vastu hoonete seinu, heisatud riigilipu alumine serv peab olema vähemalt kolme meetri kõrgusel vardast.

Suuremad hooned ja avaram planeering eeldavad ka suuremaid lippe, kuid lipu laiuse ja pikkuse vahe peab jääma suhtesse 7:11. Maapinnalt tõusva lipumasti kõrgus on lipu laiusest ligikaudu kuus kord suurem, seinal asuva lipuvarde pikkus on ligikaudu kolm korda suurem kui lipu laius. Sinimustvalge lipu võib heisata ka avalike ürituste ja perekondlike tähtpäevade puhul. Mastivimplit ei pea õhtul langetama, kuid lipupäevadel asendatakse vimpel riigilipuga.

Leina tähistamiseks heisatakse riigilipp leinalipuna. Neil juhtudel kinnitatakse seinalipu (kandelipu) lipuvarde ülemisse otsa 50–100 mm laiune must lint, mille mõlemad otsad ulatuvad lipu laiust pidi kuni lipukanga alumise servani. Ilma musta lindita leinalipp heisatakse poolde lipumasti, nii et lipu alumine äär asuks masti keskel. Selleks tõmmatakse lipp algul aeglaselt lipumasti tippu ja seejärel langetatakse, kuni lipu alläär jääb lipuvarde keskohta. Leinalipu langetamiseks tõmmatakse lipp jällegi lipumasti tippu ja seejärel langetatakse.

Eestis toimuvatel rahvusvahelistel üritustel on heaks kombeks heisata koos Eesti riigilipuga külaliste riigilipud. Sel juhul paigutatakse lipud prantsuskeelsete riiginimede tähestikulises järjekorras Eesti riigilipust lippude poolt vaadates vasakule, kusjuures lipud peavad olema ühelaiused ja heisatud igaüks eraldi masti samale kõrgusele. Kui eri maade lippe on paaritu arv, siis võib Eesti riigilipu paigutada lipurivi keskele. Välisriigi või -riikide lipud saab paigutada ka nii, et Eesti riigilipud on lipurivi kummaski otsas.

Mitme lipu heiskamisel ja langetamisel, kui seda ei saa teha üheaegselt, heisatakse Eesti lipp (lipud) esimesena ja langetatakse viimasena.

Kui riigilipp heisatakse koos mõne maakonna, linna, valla või organisatsiooni lipuga, paigutatakse need lipud maakondade ning linnade ja valdade kaupa tähestikulises järjekorras riigilipust lippude poolt vaadates vasakule, kusjuures maakonnalipud asuvad linnade ja valdade lippudest paremal. Maakonna, linna, valla ja muud lipud ei või olla riigilipust suuremad.

Eesti lipp

(sõnad: M. Lipp, muusika: E. Võrk, 1897)

Kaunistagem Eesti kojad
kolme koduvärviga,
mille alla Eesti pojad
ühiselt võiks koonduda.
Ühine neil olgu püüe
ühes vennaarmuga.
Kostku võimsalt meie hüüe:
Eesti, Eesti, ela sa!

Sinine on sinu taevas,
kallis Eesti, kodumaa,
Oled kord sa ohus, vaevas
– sinna üles vaata sa!
Must on sinu mullapinda,
mida higis haritud.
Must on kuub, mis eesti rinda
vanast juba varjanud.

Sinine ja must ja valge
kaunistagu Eestimaad!
Vili võrsugu siin selge,
paisugu tal täieks pead.
Vaprast meelest, vennaarmust
Eesti kojad kõlagu!
Kostku taeva poole põrmust:
Eesti, Eesti, ela sa!

Eesti vapp

Sõna „vapp” pärineb keskalamsaksakeelsest sõnast ja seetõttu kasutasid eesti rahvuslased kaua aega selle sõna asemel sõna „õuemärk”. Vappide eelkäijateks peetaksegi neidsamu õue- ja peremärke. Euroopas tekkisid vapid peaaegu kõigis riikides XIII sajandil. Esmajoones kasutati neid väeosade, aga ka üksiksõdurite märgistamisel.

Eesti- ja Liivimaa omasid minevikus erinevaid vappe. Eesti vappi tarvitati esimest korda Tartu ja Viru vasallide korporatiivse ühenduse pitsatina 1284. aastal. Hiljem sai sellest Eestimaa rüütelkonna vapp, mis sellisena kehtis seisuste kaotamiseni 1920. aastal. Uniooni loomisel Leeduga 26. detsembril 1566 sai Liivimaa vapi. Mõlemad vapikujud leidsid praktilist kasutamist juba XIX sajandil esmajoones seoses meie üldlaulupidudega, kaunistades laulupidude märke.

Eesti Vabariigi süünd 1918. aastal ja Asutava Kogu kokkuastumine 1919. aastal ning põhiseaduse väljatöötamine tõstsid lisaks vabariigi lipu määratlemisele üles ka vapi küsimuse. Lipu küsimuse lahendamine oli lihtsam, sest sinimustvalge rahvuslipp oli juba olemas.

Vapikavandi väljatöötamise ülesande sai vabariigi valitsuselt haridusministeeriumi kutseosakond. Seal edasi pidid ettepanekud minema valitsusele ja siis riigikokku vastava eriseaduse kehtestamiseks. Üksmeele leidmine osutus keeruliseks, 31. märtsiks 1921 esitati vapikavandite võistlusele 138 kavandit. Neist valiti välja 7 tööd, kuid esimene auhind jäi välja andmata. Esimene ja teine preemiasumma jagati Kristjan Raua ja soomlase Harry Röneholmi vahel.

Kõigil seitsmel oli kasutatud ühe olulise elemendina kotka kujutist, kahel neist olid lisaks ka kolm lõvi. Ka Rõneholmi kavandil oli kotka südame kohal asuval kilbil kolm lõvi.

Ajakirjanduses puhkes äge diskussioon. Valitsus otsustas pikendada kavandite esitamise tähtaega 15. juulini 1921. Uueks tähtajaks saabus vaid paarkümmend tööd. 8. märtsil 1922 esitas valitsus riigikogule omapoolsed ettepanekud. Riigikogu väliskomisjonis tuldi otsusele, „et tuleb selle ajaloolise vapi juurde jääda, mis meil juba Eestimaal Daani ajast tarvitusel oli, nimelt kuldse põhjaga kilp kolme sinise leopardiga”.

9. oktoobril 1923 Riigikogu üldkoosolekul oli arutlusel 7 varianti, neist 5 valitsuse oma. Valitsuse viies ettepanek oli kõige lihtsam. Selle järgi oli riigivapiks kuldse põhjaga kilbil kolm sinist leopardi. Vaidlus riigikogus oli tormiline ja üksmeelele ikkagi ei jõutud. Riigivapi seaduseelnõu teisel lugemisel 16. oktoobril 1923 otsustati anda see tagasi üldkomisjonile uute kavandite väljatöötamiseks.

Detsembris pöördus üldkomisjon Eesti Kunstnikkude Liidu, Eesti kujutavate kunstnikkude kutseühingu ja riigi kunstitööstuskooli poole ettepanekuga, et iga asutus valmistaks vähemalt kolm riigivapi kavandit. Esitati üle 20 vapikavandi. Neist valis komisjon esialgu välja viis ja lõpuks 30. aprillil ühe (kolme leopardiga vapi), mille esitas kinnitamiseks riigikogule.

Esimene lugemine oli 17. juunil 1925, teine lugemine järgmisel päeval ning pärast vaidlusi võeti kolmandal lugemisel 19. juunil 1925 vastu kavand, kus kuldse põhjaga kilbil, mis on ümbritsetud kuldammepuulehtedest pärjaga, on kujutatud kolm sinist leopardi.

Riigikogu abisekretär Leopold Raudkepp nõudis viimasel hääletamisel, et vapiseadusesse hääletataks kolmele lõvile (leopardile) järgmised tähendused: esimene lõvi tähendab Lembitu aegse vabadusvõitluse, teine Harjumaa 1343. aasta võitluse, kolmas Eesti 1918–1920. aasta vabadusvõitluse kangelasmeelt. Pärj märgib Eesti tugevust ja püsivust, vabaduse närtsimata traditsioone. Need tähenduste lahtiseletused läksidki läbi.

Riigivapi seadus hakkas Eesti Vabariigi territooriumil kehtima 21. juulil 1925. aastal. 1940. aastal kehtestas uus võim Eesti NSV vapi, mis oli üsna sarnane NSVL vapile. Okupeeritud Nõukogude Eesti kriminaalkoodeksi § 195 järgi oli sinimustvalge lipu heiskamine, Eesti rahvusliku hümniga laulmine ja Eesti Vabariigi vapi avalik tarvitamine karistatavad teod, mida kvalifitseeriti huligaansusena ja karistati vabaduskaotusega kuni seitse aastat.

Eesti vapi ajalugu jätkus 7. augustil 1990, mil Eesti Vabariigi Ülemnõukogu otsustas ühe omariikluse taastamisele suunatud sammuna võtta kasutusele kuni 1940. aasta augustini Eestis kehtinud riigilipu ja riigivapi. 16. oktoobril võttis Eesti vabariigi Ülemnõukogu Presiidium vastu seadluse riigilipu ja riigivapi kasutamise kohta, kus oli kirjas, et riigivapil on kaks kuju – suur vapp ja väike vapp. Suurel vapil on kuldse barokk-kilbil kolm sinist punase keele ja hõbesilmadega leopardina kujutatud lõvi, kes astuvad kilbi poolt vaadates paremale, pilk vaataja poole. Kilpi ümbritseb kolmelt küljelt vanik kahest ristatud kuldsest tammeokstest. Väike vapp on ilma tammeoksteta.

28. juunil rahvahääletusel võeti vastu Eesti Vabariigi Põhiseadus, kus on kirjas, et riigilipu ja riigivapi sätestab seadus. Riigivapi seaduse võttis riigikogu vastu 13. aprillil 1993. 13. juunil 2001 võttis Riigikogu vastu uue riigivapi seaduse. Selle järgi kasutatakse riigivappi järgmistel juhtumitel: kujunduselemendina, turvaelemendina ja pitseri elemendina. Kujundus- ja turvaelemendina kasutatakse suurt riigivappi ametlikel dokumentidel, esindusruumide kaunistamisel riiklike sündmuste puhul, ametlikel kutsetel, vabariigi presidendi lipul ja vimplil jne. Väikest riigivappi

kasutatakse Eesti mereväe lipul, rahvusvõistkonna riietusel, markidel, rahamärkidel jne.

Äriregistri erakondade nimekiri (seisuga juuli 2002)

1. Eesti Demokraatlik Partei
2. Eesti Sotsiaaldemokraatlik Tööpartei
3. Eesti Iseseisvuspartei
4. Eesti Keskerakond
5. Eesti Kristlik Rahvapartei
6. Reformierakond
7. Eestimaa Rahvaliid
8. Eestimaa Ühendatud Rahvapartei
9. Erakond Eestimaa Ühtsus
10. Isamaaliit
11. Uus Eesti
12. Põllumeeste Kogu
13. Rahvaerakond Mõõdukad
14. Vene Erakond Eestis
15. Vene Ühtsuspartei
16. Vabariiklik Partei
17. Vene Balti Erakond Eestis
18. Ühendus Vabariigi Eest – Res Publica

Avaliku teenistuse eetikakoodeks

1. Ametnik on kodanik rahva teenistuses.
2. Ametniku tegevuse aluseks on ametivandes sätestatud austus Eesti Vabariigi põhiseaduse vastu.
3. Ametnik järgib oma tegevuses kodanikelt mandaadi saanud poliitikute õiguspäraselt väljendatud tahet.
4. Avalikku võimu tohib kasutada ainult avalikes huvides.
5. Avaliku võimu teostamine toimub alati seaduse alusel.
6. Avaliku võimu teostamisega käib alati kaasas vastutus.
7. Avaliku võimu teostamine on reeglina avalik tegevus.
8. Ametnik peab avalikes huvides valmis olema ka ebapopulaarsete otsuste tegemiseks.
9. Avaliku võimu teostaja püüdleb võimalikult laia kodanike osavõtu poole võimu teostamisest.
10. Ametnik allutab oma tegevuses ametkondlikud huvid alati avalikele huvidele.
11. Ametnik peab oma tegevuses olema poliitiliselt erapooletu.
12. Ametnik lähtub otsustamisel avalikest ja üldarusaadavatest kriteeriumidest.
13. Ametnik hoidub ka näiliku olukorra loomisest, mis võib seada kahtluse alla tema erapooletuse ja asjade käsitlemise objektiivsuse.
14. Ametnik peab tema kätte usaldatud varaga ümber käima säästlikult, otstarbekalt ja heaperemehelikult.
15. Ametnik kasutab ametikohustuste läbi teatavaks saanud informatsiooni ainult avalikes huvides.

16. Avaliku võimu teostajat iseloomustab ausus ning austus avalikkuse ja kaastöötaja vastu.
17. Ametnik on inimestega suheldes viisakas ja abivalmis.
18. Ametnik on väarikas, vastutustundlik ja kohusetundlik.
19. Ametnik kindlustab pideva enesetäiendamisega endast parima andmise avalikus teenistuses.
20. Ametnik aitab igati kaasa ülalloodud põhimõtete levikule.